

VERHANDELINGEN
VAN HET
BATAVIJSCH
GENOOTSCHAP
van
Kunsten en Wetenschappen.

NEGENDE DEEL

Met Platen

TE

BATAVIA

Ter Lands Drukkery.

1823

宇田川蔵書

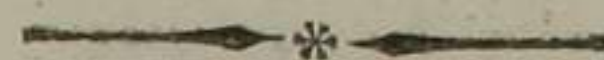
文庫8
B 239

字田川

64- 2445

VOORBERIGT.

Door diezelfde werkdadige belangstelling, die het Nederlands-Indiesch Gouvernement ten allen tijde getoond heeft in den bloei van het BATAVIAASCH GENOOTSCHAP VAN KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN, en nu onlangs weder zoo edelmoedig en onbekrompen aan den dag heeft gelegd, ziet thans ook het IX Deel van deszelfs Verhandelingen het licht. Zonder de krachtige medewerking toch, en milde ondersteuning onzer geëerbiedigde Hooge Regering — het is een genoeg voor ons, dit hier openlijk en met het dankbaarste gevoel te erkennen — zoude het nog in lange niet, welligt nimmer, te voorschijn zijn gekomen. Mogt dan ook dit Deel eenigzins aan de verwachting beantwoorden, en
* door

door het geëerd Publiek met datzelfde genoegen, en diezelfde goedkeuring ontvangen worden, waarmede de vorige werken dezes Genootschaps zijn begunstigd geweest. De vermaardheid echter van den naam der Schrijvers, en hunne algemeen erkende geschiktheid voor de volvoering der taak, die zij op zich genomen hebben, waarborgen ons, dat de aankondiging van dit Deel reeds bij voorraad eenen gunstigen indruk bij den Lezer zal verwekt hebben. Wat mogen wij niet verwachten van de nasporingen eenes geleerden en onvermoeiden REINWARDT's, schrijvende *over de hoogte en verdere natuurlijke gesteldheid van eenige bergen in de Preanger-Regentschappen*; van eenen opmerkzamen, kundigen en vooral in Oost-Indiesche zaken door en door bedrevenen VAN SEVENHOVEN; en van zulk eenen bekwamen en ijverigen natuur-onderzoeker, als de Heer BLUME is? Wij betuigen bij deze gelegenheid aan die verdienstelijke mannen onze hartelijkste erkentenis voor hunne belangrijke en vriendelijke bijdragen, waardoor wij nu, met behulp van het Gouvernement, in staat gesteld worden, om dit IX Deel in het licht te doen komen;

men; en wij bevelen ons, ook voor den vervolge, in hunne, voor ons zoo aangename, ondersteuning en medewerking tot voortzetting onzer werkzaamheden. De Hoogleeraar REINWARDT had de, in dit Deel gedrukte, Verhandeling, als Voorzitter van dit Genootschap, in eene vergadering voorgelezen, en dezelve vervolgens op verzoek der Directie aan het Genootschap afgestaan; de Heer VAN SEVENHOVEN, Commisfaris van Palembang, had bij zijn uitgebreid, aan het Gouvernement aangeboden, *Verflag over den staat van Palembang*, ook eene *Beschrijving der Hoofdplaats* gevoegd, en daarvan, met voorkenis en goedkeuring der Hooge Regering, een afschrift aan dit Genootschap geschonken; en de Heer BLUME bood ons minzaam aan eenige zijner aantekeningen, op zijne botanische togten over dit eiland van tijd tot tijd gemaakt; en zie daar de aanleiding tot het verzamelen der keurige bouwstoffen, waaruit dit IX Deel is zamengesteld! Wij verheugen ons dezelve in de plaats te kunnen stellen der stoffe, waarvan in het Voorberigt van het VIII Deel dezer Verhandelingen melding wordt gemaakt, welke met den toenmalig

afgetreden Voorzitter van dit Genootschap, den Heer RAFFLES, naar Europa is medegegeven, ten einde aldaar de uitgave van het IX Deel te bespoedigen; doch wiens beloften dien aangaande geheel on vervuld zijn gebleven, zonder dat de medegenomene, en aan zijne bezorging toevertrouwde stukken zelfs aan de Directie terug zijn gezonden. De gewigtige staatkundige gebeurtenissen, die na zijn vertrek zijn voorgevallen, en de zoo heugelijke en gewenschte herstelling van het Nederlandsch Bestuur op dit eiland ten gevolge hebben gehad, zullen wel de vermoedelijke oorzaken dezer teleurstelling zijn. Intusschen streelt ons de bijna zekere overtuiging, dat de inhoud van dit IX Deel, het welk thans te voorschijn treedt, daarbij niet zoo zeer zal verloren hebben; dien waarborg geeft ons de kunde der Schrijvers dezer Verhandelingen, en wij zouden meenen hun te kort te doen, indien wij de toegevenheid des Lezers over hunnen arbeid wilden inroepen. Indien wij eenige verontschuldigungen moeten maken, dan zoude het zijn over den min sierlijken druk van dit Deel, de vertraging van deszelfs uitgaaf,

en

en de drukfouten, die hier en daar nog schuilen; maar een iegelijk, die slechts eenigzins bekend is met den staat der drukkerij in Indie door gebrek aan persen en handen, en door den slechten toestand der letters zelve, als zijnde de oude bijna geheel versleten, en nog geene nieuwe uit Europa aangekomen; en met de weinige middelen, die om opgenoemde redenen hier aanwezig zijn, om net en sierlijk te drukken, als ook met de hinderpalen, die men in den voortgang elk oogenblik ontmoet, zal dit gemakkelijk kunnen vergeven. Hierbij komt nog, dat de Schrijvers dezer Verhandelingen, uit hoofde hunner ambts-betrekkingen, die hen naar andere plaatsen riepen, niet altijd op deze hoofdplaats aanwezig konden zijn, om de drukproeven na te zien en te verbeteren. Dit IX Deel verschijnt dus in een gewaad, niet zoo, gelijk wij het wenschten, maar gelijk wij het vermogten; doch wanneer daardoor iets wordt bijgedragen tot *Nut van het Algemeen*, dan zal de Directie zich niet alleen overvloedig beloofd achten voor de moeite, aan deszelfs uitgave besteed; maar het zal haar ook tot aanmoediging strekken, om alles aantewenden,

* 3 den,

den, wat in haar vermogen is, om de uitgaaf van het X Deel dezer Verhandelingen spoedig te bezorgen. De milde bijdragen van een ieder zullen daartoe hartelijk welkom zijn, en met erkentelijkheid aangenomen worden.

P R O G R A M M A

E N

B E R I G T

V A N H E T

BATAVIAASCH GENOOTSCHAP

V A N

KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN

VOOR HET JAAR 1823.

Het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen hield op dinsdag, den 7den oktober 1823, deszelfs jaarlijkse algemeene vergadering in het genootschaps-huis op Rijswijk, bij Batavia.

Deze plegtige en zeer talrijke vergadering werd begunstigd door de hooge tegenwoordigheid van Zijne Excellentie, den Heer Secretaris van Staat, Gouverneur Generaal over Nederlandsch Indië, als Beschermheer van het genootschap.

De voorzitter, de heer Mr. P. S. Maurisse, opende de vergadering met

* 4 eene

eene gepaste aanspraak, houdende een kort verslag van hetgeen, sedert de laatste algemeene vergadering van den 28sten augustus 1822, bij het genootschap was voorgevallen en verrigt.

Het ligchaam van besturende leden bestond als toen uit de navolgende heeren, als:

- Mr. *Pieter Simon Maurisse*, Ridder van de Orde van den Nederland-schen Leeuw, president van het ci-viele- en van het militaire hoog ge-regtshof van Nederlandsch Indië; *Voorzitter*
Philippus Wedding, Ridder van de Or-de van den Nederlandschen Leeuw, Rooms-katholijk pastoor te *Ba-tavia*;
Diderik Lenting, predikant bij de her-vormde gemeente te *Batavia*;
 Mr. *Gerrit Buijskes*, vice-president van het hoog gerechtshof van Ne-derlandsch Indië;
 Mr. *Gerard Theodoor Blom*, president van den raad van justitie te *Bata-via*, lid van het hoog militaire ge-regtshof;
Carel Lodewijk Blume, *medicinæ doc-tor*, commissaris over den burger-lijken geneeskundigen dienst en in-specteur der vaccine; en
Jan van der Vinne, fiscaal bij den raad

raad van justitie te *Batavia*, inspec-teur over het lager en middelbaar onderwijs, secretaris van het ge-nootschap.

Hierna werd door den voorzitter regtmatige en eervolle hulde gedaan aan de verdiensten der, aan besturen-de leden, en aan de belangen des ge-nootschaps, ontvallen medebestuur-deren, wijlen *Jan Bowier*, *Az.*, *me-dicinæ doctor*, chef over den burger-lijken en militairen geneeskundigen dienst in Nederlandsch Indië; en *Jo-hannes Ekenholm*, vice-president van de wees- en desolate boedel-kamer te *Batavia*, welke laatste op zijn ver-zoek ontslagen is.

Tot verderen voortgang der werk-zaamheden, werd door den voorzit-ter, namens besturende leden, de vergadering verzocht te voorzien in de vervulling der, door voorschreven verliezen, aan het bestuur gemist wor-dende leden, en, op voordragt van besturende leden, daartoe verkozen:

Zijne Excellentie de Luitenant-Gou-verneur en Luitenant-Generaal, *Hendrik Merkus de Kock*, Comman-deur van de Militaire Willems-Or-de, commandant der troepen in Nederlandsch Indië; en

Guillaume de Serière, predikant bij de hervormde gemeente te *Batavia*; welke beide heeren, na in eervolle bewoordingen door den voorzitter toegesproken te zijn, en daarop in minzame, voor het genootschap zeer vleijende, uitdrukkingen geantwoord te hebben, dadelijk onder de leden des bestuurs zitting hebben genomen.

De voorzitter vermeldde de heeren leden, die, in de jongst verstreken jaren, door den dood aan het genootschap zijn ontrukkt; daarbij bijzonderlijk indachtig zijnde aan den heer *J. C. van Hasfelt*, *medicinae doctor*, ge-committeerde tot het natuurkundig onderzoek in Nederlandsch Indië, wiens vroegen dood het Genootschap niet minder betreurt, dan dien van het verdienstelijke lid *Bowier*.

De voorzitter berigtte wijders, dat, sedert de laatste algemeene vergadering, tot leden van het genootschap waren benoemd:

TOT GEWONE LEDEN.

Diederik Willem Pinket van Haak, resident van *Japara* en *Joana*, lid der oudheidkundige commissie op *Java*;

Guil-

Guillaume de Serière, predikant bij de hervormde gemeente te *Batavia*;
Adrianus Johannes Bik, vendumeester te *Batavia*, en lid der oudheidkundige commissie op *Java*;

Jan Peereboom, Bz., hoofd-inspecteur van de waterstaat op *Java*;

James Tromp, adjunct-hoofd-inspecteur van den waterstaat op *Java*;

A. A. J. Paijen, architect van Zijne Excellentie den Gouverneur Generaal, lid der oudheidkundige commissie op *Java*; en

Mr. *Willem Popkens*, lid van het hoog gerechtshof; die, voorheen door zijn vertrek naar *Europa* bedankt hebbende, thans weder op zijn verzoek als lid is ingevallen.

TOT CORRESPONDERENDE LEDEN.

Kolonel *J. W. de Sturler*, opperhoofd voor den Nederlandschen handel op *Japan*;

P. F. von Siebold, *med. doctor*, chirurgijn-majoor, geneesheer op *Japan*;

Mr. *H. W. Tijdeman*, hoogleeraar in de regtsgeleerdheid te *Leijden*;

E. J. Kops, hoogleeraar in de wiskunde en landhuishoudkunde te *Utrecht*;

Burc-

- ... *Burcke*, med. doctor, directeur van den plantentuin op *Mauritius*;
 ... *Wallich*, med. doctor, super-intendent van den plantentuin te *Calcutta*;
 Mr. *R. A. Arntzenius*, 's Rijks advocaat in de provincie Noord-Holland, lid van de tweede kamer der Staten-Generaal, te *Haarlem*;
D. A. Overbeek, resident te *Chinsurah*.
 ... *Bletterman*, consul der Nederlanden te *Canton*; en
 ... *Poleman*, aan de *Kaap de Gode Hoop*;

Tellende het genootschap thans, voor zoo verre de berigten van het overlijden van buitenlandsche leden ingekomen of bekend zijn:

Negen honoraire leden;

Twee-en-twintig corresponderende leden; en

Tachtig gewone leden, van welke vijf en dertig ter dezer hoofdplaats aanwezig.

Door den voorzitter werd aan de vergadering mededeeling gedaan der, van een aantal geleerde genootschappen en maatschappijen, alsmede van zeer vele particuliere personen, zoo wel in Indië, het Vaderland, als elders,

ders, bij het genootschap ontvangen, boek-geschenken en werktuigen, en erkentelijke dank daarvoor aan de geleerde inzenders en milde gevers betuigd.

De voorzitter verzocht den secretaris rekening en verantwoording te doen van het fonds des genootschaps; blijkende het uit de, te dien aanzien ter tafel gebragte, stukken, dat het saldo der kas, door de goedgunstige en milde ondersteuning van het Gouvernement, bedraagt *f* 3263 - 3 - ongerekend de gift, welke Zijne Excellentie de Gouverneur Generaal, in stede der contributie, over de jongst verlopen jaren als gewoon lid, heeft gewenscht bijtedragen.

De vergadering had wijders het genoegen te vernemen, dat het, reeds gedeeltelijk ter perse zich bevindende, negende deel der verhandelingen van het genootschap in zich zoude bevatten de ondervolgende, aan het genootschap goedgunstiglijk aangeboden en ter deszelfs beschikking gestelde, stukken, als:

- a. Verhandeling van den hoogleeraar *C. G. C. Reinwardt*, over de gesteldheid van eenige bergen in de *Preanger Regentschappen*; Be-

- b. Beschrijving der hoofdplaats van *Palembang*, medegedeeld door den heer *J. J. van Sevenhoven*, commissaris van het Nederlandfche Gouvernement aldaar in 1822 en 1823;
- c. Beschrijving van eenige gewasfen, waargenomen op eenen togt naar den *Salak*, in den jare 1822, door den heer *Blume*, med. doctor; en
- d. Beschrijving van zes, door genoemden heer *Blume* op *Java* nieuwlings ontdekte, eikfoorten; bij welke laatste de afbeeldingen der planten, in geëtste platen door de bevallige ftift van het ver^dienstelijk medelid *A. J. Bik* ver^dvaardigd, zullen gevoegd worden.

De vergadering vernam alverder met belangftelling, dat de tweede druk van het *1ste en 2de* deel van 's genootfchaps verhandelingen, welke niet meer voorhande waren, van de pers is gekomen.

De voorzitter verzocht den fecretaris voorlezing te doen van de ontworpen *nieuwe wetten* voor het genootfchap, welke, artikels-gewijze overwogen, met of zonder veranderingen door de algemeene vergadering goedgekeurd, en tot grond-wet van

van het genootfchap aangenomen werden.

Wijders heeft de vergadering beftoten tot het uitschrijven der zes navolgende prijsvragen, welke beantwoord moeten worden voor *den 1sten oktober 1825*, onder uitloving der gouden of zilveren medaille, naar gelang der waarde van het ftuk, geflagen op den ftempel des genootfchaps en voorzien van deszelfs zinspreuk, dan wel vaneene fom van *drie honderd en één honderd guldens*, naar de keuze der fchrijvers,

IN HET VAK DER GENEESKUNDE.

No. 1. Daar men in het algemeen nog zulke ongunftige begrippen koestert aangaande de ongezonderheit der Oost-Indiefche gewesten, in het bijzonder van *Java*, en vooral van de hoofdplaats *Batavia*, voor het lichaamsgeftel van den Europeaan, zoo wordt gevraagd:

Een naauwkeurig, en door bewijzen geftaafd onderzoek, in hoeverre deze begrippen gegrond zijn, en wat men daarin als overdreven mag befchouwen; gevolgd door eene beknop- te aanwijzing der voornaamfte en door de ondervinding goedgekeurde behoedmiddelen, die een, naar Oost-Indië

dië zich begevend Europeaan, zoo wel gedurende zijne reize, als in de eerste tijden van zijn verblijf op *Java*, behoort aantewenden, om zijne gezondheid te bewaren; waarbij ten slotte nog verlangd wordt eene aantooning van den besten en beproefdsten levens-regel, welken een Europeaan op *Java* en *Batavia* volgen moet, om op den duur eene goede gezondheid te genieten.

No. 2. Wordt gevraagd:

Eene naauwkeurig uitgewerkte verhandeling over de ziekte, genaamd *Cholera morbus*; hoofdzakelijk moettende inhouden de oorzaken, het verloop en de geneeskundige behandeling derzelve, zoo als zij onlangs *epidemisch* (*algemeen heerschend*) in deze gewesten gewoed heeft en zich van tijd tot tijd nog vertoont; de vergelijking van voorafgegane *epidemische* of *sporadiesche* verschijningen der ziekte met die, waarvan wij ooggetuigen zijn geweest; het verschil, het welk daarbij, ten opzichte der ziekte-verschijnselen en verhouding der sterfgevallen tot de genezingen, heeft plaats gehad; het *al* of *niet* aanstekelijke derzelve in de onderscheiden tijdvakken der ziekte, of in de gesteldheden der voorwerpen; de wijzigingen, welke

ke het verschil van lucht en landstreek op den overgang van de eene plaats of voorwerp tot anderen heeft te weeg gebragt; de verschijnselen na den dood, bij het naauwkeurig schouwen der lijken; den aard en de meerdere of mindere doelmatigheid der onderscheiden aangewende of aanprezen geneesmiddelen in bepaalde gevallen. En, in een woord, al wat eenig practicaal nut ter leniging dezer verschrikkelijke plaag kan aanbrengen, moet in deze verhandeling zoo veel mogelijk uit een gezet worden, met vermindering van verouderde of gewaagde leerstelsels of gisningen; zullende bij het genootschap bij voorkeur in aanmerking komen zulke geschriften, welke genoegzaam van de eigene waarnemingen en ondervinding der opstellers getuigen.

VOOR DE PLAATSBESCHRIJVING.

No. 3. Daar het over het algemeen uit de verschillende beschrijvingen blijkt, dat men zich nog geen juiste voorstelling kan maken van de stad, en de onderscheidene bevolking van *Batavia*, de van ouds beroemde hoofdstad van Neêrlandsch Indië, en van de zeden en gebrui-

**

ket

ken van derzelve inwoners; en dewijl de vorige beschrijvingen, die zoo wel elders, als ook in de werken van dit genootschap voorhande zijn, van hoe vele verdiensten ook op het oogenblik, toen zij geschreven werden, thans echter, door verloop van tijd, en de groote veranderingen en gebeurtenissen, daarin voorgevallen, van weinig of geene waarde meer zijn, zoo verlangt het genootschap eene topographische en statistieke beschrijving van *Batavia*, gelijk het in dit jaar 1823 bestaat, vergezeld van eene korte schets, zoo wel der voornaamste gebruiken en gewoonten der onderscheidene, in- en bij *Batavia* wonende, Inlandsche en Chinese bevolkingen, als vooral van den staat der Europeesche bevolking, der regering, der kunsten en wetenschappen, der beschaving en zedelijkheid van de, op *Batavia* zich ophoudende, Europeanen, met opgave en vergelijking van het geen te voren hier over te boek gesteld is.

TOT DE TAALKENNIS EN GESCHIEDENIS.

No. 4. Daar het maleische werkje, in het Arabiesch getiteld, *Soelath-lsalathin*, in het Maleisch, *pe-*
noe

noeronan segala radja, en in het Nederduitsch, *de stam of de afkomst der koningen*, niet alleen aanprijzenswaardig is om den stijl en de taal, maar ook belangrijk is wegens het onderwerp, daarin vervat, als behelzende de afkomst der Maleische Koningen van *Alexander den Grooten*, en de lotgevallen van het Maleische Rijk en Land, tot op de komst der Portugezen in die gewesten; zoo wordt gevraagd: eene korte ontwikkeling van dat werkje, met eene schets van deszelfs verdeeling, vergezeld van vertalingen, als proeven van deszelfs stijl, en uittreksels van merkwaardige plaatsen.

No. 5. Daar men tot nog toe zeer weinig bekend is met de geschiedenis van de aankomst, den aanvankelijken handel, het gedrag en de verdere omstandigheden, welke de eindelijke vestiging der Nederlanders op het eiland *Java* zijn voorafgegaan; en men even min weet, welke middelen en maatregelen door de hoofden der Javanen, ten tijde der genoemde vestiging, aan het hof des Keizers van de *Mataram* zijn voorgesteld geworden, om die vreemdelingen uit hun land te weren; en eindelijk, daar men in zeker hand-
** 2 schrift

schrift van den koopman en eersten klerk ter generale secretarie te *Batavia*, *Johannes Camphuijs*, handelende over de veröivering van het koningrijk *Jacatra*, geschreven in 1667, vindt aange- teekend; dat onder de inlanders eene voorzegging bestond, namelijk, dat „eene vreemde natie van verre komen „zoude, wit van kleur, met katten-oo- „gen, rood haar, en eenen grooten „neus, geheel gekleed, ja zelfs aan han- „den en voeten, dewelke hun land en „rijk zoude innemen en bezitten;”
Zoo wordt gevraagd:

Ten eersten, eene aanëengeschakel- de geschiedkundige beschrijving (uit de schriften der inboorlingen of Ja- vanen van dien tijd bijeenverzameld) van de eerste aankomst, handel, ge- dragingen, en verdere omstandighe- den der Nederlanders, gedurende den tijd, welke hunne eindelijke ves- tiging op *Java* is voorafgegaan; en

Ten tweeden, of men de hierboven genoemde voorzegging in eenige der bedoelde Javaansche schriften vindt aangeteekend; en, zoo neen, of uit dezelve blijkt, dat zoodanige voor- spelling bij de inlanders als volks- verhaal bestond; en, eindelijk, door wien en op welke wijze die voorzeg- ging aan hen is bekend geworden.

No. 6.

No. 6. Daar het bekend is, dat de Javaansche letter-kunde zeer vele, en daaronder niet onbelangrijke schrif- ten bevat, zoo wordt gevraagd: eene opgave van derzelve voornaamste werken, met vermelding van den hoofdzakelijken inhoud daarvan, ge- volgd door vertaalde uittreksels uit eenige der belangrijkste stukken.

De antwoorden op bovengemelde prijsvragen zullen in het Neder- duitsch, of wel in het Latijn, Fransch, Engelsch of Hoogduitsch, met eene duidelijke hand in algemeene Ita- liaansche letters geschreven, voor den bepaalden tijd, moeten worden toegezonden aan den secretaris van het genootschap.

De verhandelingen moeten met eene andere hand dan die der opstel- lers geschreven, en ook niet met hunne namen, maar met eene zin- spreuk onderteekend zijn, met bij- voeging van een verzegeld briefje, waarin de namen en woonplaatsen der opstellers bekend staan, en het- welk dezelve zinspreuk ten opschrift voert.

Het zal een ieder, zonder eenige uitzondering, vrijstaan, naar den prijs op de voorgestelde vragen te dingen,

** 3

zelfs

zelfs aan de besturende en andere leden van het genootschap.

De antwoorden zullen worden gesteld in handen eener commissie van beoordeelaars, voor ieder stuk afzonderlijk, door besturende leden, ten getale van niet minder dan *drie* en niet meer dan *zeven* leden, hetzij in of buiten hun midden, te benoemen.

De uitslag der beoordeeling dezer commissie wordt op de eerstvolgende algemeene vergadering medegedeeld, en naar gelang dier beoordeeling, tot het *al* of *niet* bekroonen van een stuk besloten.

Bijaldien twee antwoorden door heeren beoordeelaars in verdiensten bijna gelijk worden gesteld en elkan- der zeer nabij komen, dan wel uiteenlopende, beiden echter als van groote waarde en zeer veel belangrijks inhoudende beschouwd worden, zal aan het niet bekroonde een *Accessit* worden toegekend.

De verzegelde briefjes der onbekroonde verhandelingen worden ongeopend verbrand.

Alle bekroonde verhandelingen worden in de werken van het genootschap opgenomen.

Desniettemin behoudt het genootschap

schap zich voor, om ook de zoodanige der ingekomen antwoorden, welke der bekrooning niet volledig waardig zijn gekeurd, maar evenwel als belangrijk geacht worden, in deszelfs verhandelingen te doen drukken, mits de inzender of opsteller, na daartoe gedane uitnoodiging, zijne toestemming geve.

Hierna zijn tot leden van het genootschap benoemd,

De heeren:

Mr. *J. Schneither*, secretaris der Hoo-
ge Regering;

Christiaan van Angelbeek, Maleische
translateur van het gouvernement;
en

Hendrik Mac Gillayrij, waarnemen-
de resident te *Sourakarta*.

Tot corresponderende leden,

De heeren:

J. R. Vos, med. doctor te *Chinsu-
rah*, en

J. R. L. von Kirckhoff, med. doctor,
officier van gezondheid der 1ste
klasfe, lid der commissie van ge-
neeskundig onderzoek en toevor-
zigt, enz., te *Antwerpen*.

De voorzitter wendde zich, na dit
alles, tot Zijne Excellentie den Gou-

verneur Generaal, als Beschermheer, betuigde Hoogstdenzelven den dank des genootschaps voor de genotene ondersteuning, met vernieuwde aanbeveling van deszelfs belangen, en met de verzekering, dat besturende leden geene middelen onbeproefd zullen laten, tot bevordering van den bloei eener maatschappij, waarop deze colonie en het vaderland met regt roem dragen mogen. Welke aanspraak door Zijne Excellentie in de vriendelijkste en, voor het genootschap streelendste uitdrukkingen werd beantwoord, tot geene geringe aanmoediging van besturende leden.

Na welk alles, zich de voorzitter tot de aanwezende leden keerde; waarmede deze plegtigheid, welke als het ware een nieuw leven en bestaan aan het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen gegeven heeft, besloten is.

Batavia den 7den october 1823.

In naam van besturende leden van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen.

De secretaris,
VAN DER VINNE.

VER-

V E R S L A G

VAN DEN

STAAT DES GENOOTSCHAPS.

GEDAAN IN DE ALGEMEENE VERGADERING

van den 7den October 1823,

DOOR DEN VOORZITTER

Mr. P. S. MAURISSE.

HOOG EDELE GESTRENGE;
ZEER GEËERBIEDIGDE BE-
SCHERMHEER!

WEL EDELE HEEREN; ME-
DEBESTURENDE, EN VER-
DERE LEDENDES GENOOT-
SCHAPS.

Wij hebben — en dit mag ik, na-
mens Besturende Leden, tot ope-
ning dezer vergadering, met ruim-
te zeggen — voorzeker geene re-
den, om ons eenigzins te beklagen
over den staat, waarin het Genoot-
schap, sedert in 1821, onder het
voorzitterschap van den Hoogleeraar
CASPARUS GEORGIUS CAROLUS REIN-
WARDT, de werkzaamheden te heb-
ben hervat, zich thans bevindt.
Neen! de vooruitzigten zijn zelfs
zeer aanmoedigend; alles, wel voor-
namelijk door de uitstekende be-
gunstiging van onzen Hoog Aanzien-
lij-

lijken Beschermheer; en tevens, tot eene niet geringe zelfsvoldoening over onze besluiten, genomen in de algemeene vergadering van den 28sten Augustus 1822.

Wanneer toch het genootschap, onder het hersteld Nederlandsch Bestuur, in 1821, weder werkzaam werd, begon men eenvoudig met de regelingen, die onder het Britsch Tusschen-Bestuur waren ingevoerd, te volgen. Edoch, even als alle inrigtingen moeten gevormd zijn naar den geest en de neigingen der genen, wier handelingen zij besturen moeten, zoo bleek het ook al schiekelijk en allengskens meer en meer, dat men onder ons op dien weg 's genootschaps grootheid wel zoude zien verminderen, maar geenszins vermeederen.

Een zoo belangrijk punt werd dan, op den 28sten Augustus 1822, door het toen nog bestaande Committé, onder het voorzitterschap van den Hoogleraar JOAN THEODOOR ROSS, in eene algemeene vergadering, aan de ernstige overweging der gezamenlijke leden voorgedragen. En, in aanmerking genomen zijnde, wat het genootschap, onder de vroegere inrig-

tingen,

tingen, der geleerde wereld heeft aangeboden, vervat in de zes eerste deelen van deszelfs verhandelingen, en in Europa met genoeg ontvangen en bekroond, werd eenparig besloten, de inrigtingen terug te brengen tot die der vorige tijden, zoo van de vestiging in den jare 1778, als laatstelijk tot die van den jare 1802, met verandering van hetgeen, na alle ondervindingen van vroegere en latere tijden, nuttiger en geschikter geoordeeld werd.

Om dan het groote oogmerk te bereiken, en aan de werkzaamheden eenen geregelden, en, zoo veel mogelijk, bestendigen gang te geven, was men van gevoelen, dat niets doelmatiger was, dan het bestuur des genootschaps te veranderen, en wel met bepaling, dat hetzelfde voortaan zamengesteld zoude zijn uit zulk een genoegzaam getal leden, dat, aan den eenen kant, bij ontstentenis van een of meer leden, geene vertraging, geen stilstand der werkzaamheden zoude geboren worden; en men, ten anderen, voor de beoordeeling der zaken, gelegenheid tot wisseling van gevoelens aan de hand zoude geven; dat wijders dit

be-

bestuur uit aanblijvende leden, met even zulk eenen voorzitter en secretaris, zoude bestaan, om het geheugen der vroeger verhandelde zaken; zoo min mogelijk, te doen vergaan; en dat het overigens aan hetzelfde bestuur, hetwelk, ter voldoening aan deszelfs bestemming, maandelijks bij den anderen moet komen, zoude blijven overgelaten, den vasten tijd der algemeene vergaderingen, met derzelver toestemming, nader te bepalen; onverminderd de vrijheid des bestuurs, van, naar aangelegenheid van zaken, het een en ander te vermenigvuldigen.

Na deze beraadslagingen werd mitsdien goedgevonden, tot het bedoeld bestuur te benoemen *negen* leden des genootschaps; daartoe personen nemende, die, uit hoofde hunner ambtsbetrekkingen, aan geene waarschijnlijkte verwijdering van de hoofdplaats blootstaan.

De tijdelijke voorzitter, de Heer J. T. ROSS, wien wij, naar zijne vele verdiensten, het voorzitterschap weder verlangden op te dragen, drong er op aan, dat wij hem, uit aanmerking van zijnen hoogen ouderdom, niet alleen, ten aanzien van

van dit voornemen der vergadering, maar ook, van de verdere werkzaamheden zoude verschoonen. Niet uit het oog mogende verliezen, hoe, om dezelfde reden, 's Lands Hooge Regering hem, op eene eervolle wijze, van den openbaren predikdienst had vrijgesteld, kon men alhier ook niet anders doen, dan aan 's mans verzoek toegeven, hem niet te min den titel van *Lid van Verdiensten* opdragende.

Men benoemde dus de Heeren.

Mr. PIETER SIMON MAURISSE;
PHILIPPUS WEDDING;
JAN BOWIER, *Az.*
JOANNES EKENHOLM;
DIEDERIK LENTING;
Mr. GERRIT BUIJSKES;
Mr. GERARD THEODOOR BLOM;
CAREL LODEWIJK BLUME;
en JAN VAN DER VINNE.

wordende mij eerstgenoemden het voorzitterschap opgedragen, terwijl men den Heer VAN DER VINNE verzocht, de werkzaamheden van secretaris en penningmeester op zich te nemen.

Hoe gaarne ik nu den aangeheven
toon

toon wilde vervolgen, moet ik afbreken, om, vooraf, het door het genootschap gelede te vermelden, en daarna tot de eerste denkbeelden terug te keeren.

Zoo was dan het overlijden van den, nieuwlings tot besturend lid verkozen, Heer JAN BOWIER, *Abrahamszoon, Medicinæ Doctor en Chef over den burgerlijken en militairen geneeskundigen dienst*, werkelijk, een verlies van groot belang. Ja! wie betreurt niet het gemis van zulk eenen, met zoo vele kennis van verschillende talen en wetenschappen, met zoo groote geestvermogens, met eene zoo gelukkige inborst, met zoo veel ijver en lust tot medewerking begaafden, zich tevens nog, naar gelang van eenen pas bijna twee-en-dertigjarigen ouderdom, in de kracht zijns levens bevindenden, doch alrede, door den dood, ontrukten Vriend? En wat verliest het genootschap, zoo mede deszelfs bestuur, dan ook niet daarbij!

Voor de belangen des genootschaps moet men het ook als ongunstig beschouwen, dat de Heer JOANNES EKENHOLM, almede, om zijne ver-
ge-

gevorderde jaren, en daarmede gepaard gaande ongesteldheden, op zijn ontslag onder de besturende leden heeft aangehouden; verzoekende eeniglijk lid van het genootschap te mogen blijven. De redelijkheid gedoogde niet, dat men bij dien zeer geachten grijsaard op iets anders zoude aandringen; doch men mag zich vleijen, dat hij, naar deszelfs welwillendheid, geredelijk van zijne, door een langdurig verblijf in Indië, en vele oefeningen verkregen kennis, ons de verlangde mededeelingen doen zal.

Voor en na zijn nog meer leden aan het genootschap ontvallen; als: de Heeren, Mr. C. A. CANTERVISSCHER, *Oud-Raad van Nederlandsch Indië*; J. A. VAN BRAAM, *Raad van Nederlandsch Indië*; W. J. CRANSSEN, *Oud-Lid van het Britsch Tusschen-Bestuur*; J. C. BOSWEL, weleer openbaar *Notaris*; P. VAN ZAAZEN, *Medicinæ Doctor*; G. VAN DEN BIJLLAARD, *Predikant bij de hervormde gemeente*; M. VAN DOORNINCK, *Land-eigenaar*; G. O. VAN DER KEER, *Geneesheer*; *De titulair Generaal-Majoor* BARON VON LUTZOW; Mr. B. R. VAN DER MEULEN, weleer *President van den Raad*
***.

Raad van Justitie te Sourabaija; G. W. C. VAN MOTMAN, *Land-eigenaar*; C. VAN NAERSEN, *Rentenier*; D. D. G. VAN RANSOW, *gepensioneerd President van den Raad van Justitie te Sourabaija*; F. P. SEENA, *particulier*; Mr. F. E. TURR, *laatst Auditeur Militair*; B. W. WESTERMAN, *particulier*; B. L. VAN CITTERS, *President van den Raad van Justitie te Samarang*; J. A. ZWEKERT, *Muntmeester te Sourabaija*; J. T. ZAETSKY; J. CRAWFURD, *Negotiant*; en — die zeer zeker wel eene bijzondere melding verdient — de Heer J. C. VAN HASSELT, *Medicine Doctor en Gecommitteerde tot het natuurkundig onderzoek in Indië*; een jong mensch van zeven en twintig jaren, doch van groote kunde, vele talenten, en eenen zoo onberperkten ijver, dat hij, de gevaren des levens voorbijziende, eindelijk bezweek; waarbij eene moeder haren troost, en het genootschap alle de vruchten van 's mans arbeid moet misfen.

Wijders onder de afwezenden, zoo verre de tijdingen strekken, de Luitenant Generaal ANTHING, *Commandeur van de orde van Dannenburg*, *Officier van het Legioen van eer*, en Ridder

van

van de *Militaire Willems-orde*, 3de klasse; de Heeren J. H. TILNIUS KRUIHOF, *Ridder van de orde van den Nederlandschen Leeuw*, *Gouverneur der Moluksche Eilanden*; J. C. VAN DIJK, *Medicinae Doctor*, *Chirurgijn-Majoor te Amboina*; P. FOSQUINET, *Chirurgijn der eerste klasse te Banda*; en P. T. COUPERUS, *particulier*, op de reis naar het Vaderland. — Van de corresponderende leden, de Heeren J. W. TE WATER, *Ridder van de orde van den Nederlandschen Leeuw*, *Emeritus Hoogleeraar aan 's Lands Hooge School te Leyden*; J. H. VAN SWINDEN, *eerste Hoogleeraar in de Wis- Sterre- en Natuurkunde aan het Athenaeum illustre te Amsterdam*; beide mannen, van wier geleerde bijdragen het genootschap veel genoten heeft. — En van de honoraire leden, Sir J. BANKS, *President van de maatschappij van wetenschappen te London*.

Ziet daar de wederwaardigheden, het genootschap overkomen! Hier tegen heeft het niet te min verscheiden leden aangewonnen, van welker begaafdheden en lust, om nuttig te zijn, wij veel goeds mogen verwachten; als: de Heeren G. DE SE-

*** 2

RI-

RIÈRE, *Leeraar bij de hervormde gemeente alhier*; D. W. PINKET VAN HAAK, *waarnemend Resident van Joana en Japara*; A. J. BIK, *Vendumeester alhier*; J. PEEREBOOM, *Hoofd-inspecteur van den waterstaat op Java*, J. TROMP, *Adjunct Hoofd-inspecteur van den waterstaat op Java*, en A. A. J. PAIJEN, *Architect van den Gouverneur Generaal*, en *Gouvernements-kunstschilder*; terwijl de Heer Mr. W. POPKENS, *Raad in het Hoog Geregts-hof van Nederlandsch Indië*, als oud lid, weder is ingevallen. Wijders zijn tot corresponderende leden benoemd, de Heeren J. W. DE STURLER, *Kolonel, Opperhoofd van den Nederlandschen handel op Japan*; P. J. VAN SIEBOLD, *Medicinæ Doctor, Chirurgijn, Majoor en geneesheer op Japan*; Mr. H. W. TIJDEMAN, *Hoogleeraar in de regten te Leyden*; C. J. TEMMINCK, *Directeur van 's Konings Museum te Leyden*, E. J. KOPS, *Professor in de Wis- Natuur- en Landhuishoudkunde te Utrecht*; Mr. R. H. ARNTZENIUS, *'s Rijks Advokaat in de Provincie Holland, noorder gedeelte, Lid van de tweede Kamer der Staten-Generaal*; D. A. OVERBEEK, *Resident te Chinsurah*; BLETTERMAN, *Nederlandsch*

landsch Consul te Canton; POLEMAN, *aan de Kaap de Goede Hoop*; BURCKE, *Medicinæ Doctor en Directeur van den planten-tuin op Mauritius*; en WALLICH, *Medicinæ Doctor en Superintendent van den planten-tuin te Calcutta*.

Bestaande het genootschap aldus uit honderd en elf leden, waarvan tachtig gewone leden, als acht en veertig alhier in Indië, en wel vijf en dertig ter dezer hoofdplaatse; twee en twintig corresponderende, en negen honoraire leden; en van deze laatste een in Indië.

Wij hebben ook vele door den druk gemeen gemaakte boek- en plaatwerken ontvangen, alhier ter tafel liggende; als: van het Ministerie voor het publiek onderwijs, de nationale nijverheid en de colonien, de *Flora Batava* van J. C. Sepp en Zoon en *Profr. J. Kops*, 62ste uitgaaf; en den titel van het 4de deel. Van het koninklijk Nederlandsch Instituut, 1ste klasse, het 3de en 4de deel harer *Verhandelingen, met twee afzonderlijke memoriën*: en 2de en 3de klasse, het 1ste deel van beider *Verhandelingen*. Van Rector en Senaat der Hoo-ge School te Groningen, de *Anna-*
 *** 3 les

les Academiæ Groninganae, 1°. ab anno 1819 ad annum 1820; et 2°. ad annum sequentem 1821, 2 voll. in 4°. Van Directeuren van het Zeeuwsch genootschap der wetenschappen, *Oude Verhandelingen*, 15de deel; en *Nieuwe Verhandelingen*, 1ste, 2de en 3de deel. Van het natuur- en scheikundig genootschap te Groningen, *Bijdragen tot de geschiedenis der natuurkundige wetenschappen in Nederland, sedert 1813*. Van Directeuren van het Provinciaal Utrechtsch genootschap, *Alle deszelfs Verhandelingen*. Van Directeuren van de maatschappij der wetenschappen, te Haarlem, het 3de deel, 1ste stuk van derselver *Verhandelingen*. Van Jonkheer N. C. LAMBRECHTSEN VAN RITTDEM, *Ridder van de orde van den Nederlandschen Leeuw, en President van het Zeeuwsch genootschap, deszelfs Korte beschrijving van Nieuw Nederland*. Van den gewezen Britschen Luitenant Gouverneur RAFFLES, een fraai exemplaar van zijn werk, *The history of Java*; benevens *The poetical remains of the late Dr. John Leyden*. Van den Heer Z. K. VOS, *Medicinæ Doctor, in Bengalen, deszelfs Specimen Medicum inaugurale, exhibens positiones*

I. R

tionis varii argumenti, met eene naamlijst der Indische geneeskundige planten. Van The American Philosophical society, het 1ste deel, *nieuwe serie der Verhandelingen*; en van WILLIAM MILNE, *Missionaris te Malakka, A retrospect of the first ten years of the protestant mission to China*. Bij al hetwelk ik een bijzonder gewag moet maken van den, zoo zeer netten, *Catalogus van eenige der merkwaardigste, zoo in- als uitheemsche gewassen, te vinden in 's Lands Planten-tuin te Buitenzorg*, opge maakt door ons verdienstelijk medelid, den Heere C. L. BLUME, *Medicinæ Doctor en Directeur van voor schreyen tuin*.

Ons Museum is ook niet weinig verrijkt door de milde gaven van 's Lands Hooge Regering; als, krachtens Resolutie van den 15den Junij 1822, n°. 3, *eerstens*, met eene Electriseer-machine, wier schijf een diameter heeft van ruim drie voet, benevens den Conductor, eene Isoleertafel, en verdere toebehooren; alles in den besten staat; *twedens*, met eene luchtpomp, noodigen glazen klok, en wat daarbij behoort; en *derdens*, met eene, in staal gewerkte

*** 4

te,

te, Ellemaat, zoo als die nieuwlings in Nederland is ingevoerd. Aldus is ook, bij besluit van den 19den September, jongstleden, n°. 7, ten gebuike en ter proefneming, aan ons roegestaan 's Lands Bathometer met de zinkstukken, volgens de uitvinding van den Heere A. VAN STIPRIAAN LUISCIUS, *Medicinae Doctor* te Delft. Zijnde alle deze voorwerpen, op 's lands kosten, gedeeltelijk door den Hoogleeraar REINWARDT, bij deszelfs uitreis, als *Directeur tot de zaken van Landbouw, Kunsten en Wetenschappen op Java en naburige eilanden*, medegebragt, of nader overgezonden.

En wat schoons heeft men niet te wachten van den ijver der drie Heeren, VAN HAAK, BIK en PAIJEN, door de Hooge Regering, bij resolutie van den 22sten Junij 1822, n°. 5, benoemd tot het opsporen der, wijd en zijd, over Java zich verspreid bevindende stukken van oudheid, met voornemen, om, voor zoo verre zij vervoerbaar zijn, dezelve in ons Museum te doen overbrengen.

Wij hebben trouwens, ook in andere opzigten, van 's Lands Hooge Regering zeer veel genoten.

Wij

Wij genieten eene kostelooze verzending, en ontvangt onzer brieven en andere stukken.

De kas van het genootschap, hoewel, naar de omstandigheden, niet geheel ongunstig, en waarvan de penningmeester nader berigt zal geven, is echter niet toereikende, om de alrede, op eene gebiedende wijs, gevorderd wordende onkosten te bestrijken, ter voorkoming van de dreigende instorting van een gedeelte van ons gebouw. Dan, even zeer als het Britsch Tusschen-Bestuur, onder den Luitenant-Gouverneur RAFFLES, niet gearzeld heeft, ten dienste van het genootschap, het welk als toen geene verzamelplaats meer had, dit gebouw te laten daarstellen, inrigten en opfieren, zoo als wij het bezitten, even zeer vinden wij het tegenwoordig Nederlandsch Bestuur, onder de regering Zijner Excellentie, den BARON VAN DER CAPELLEN, als hartelijken voorstander van kunsten en wetenschappen, en des ook met het hoogste regt onzen Beschermheer, gereed, om het onderhoud van dat alles op 's Lands kosten te laten geschieden; daartoe dan ook, bij Resolutie van den 12den Augustus dezes jaars,

*** 5

n. 15.

n°. 15, volgens gemaakte begrooting, eene fomma van f 5048 hebbende toegestaan.

Heb ik nu, zoo ik vertrouw, de gelukkige herstelling van het genootschap met deszelfs gunstige uitzigten, klaar doen kennen; ik mag daarbij voegen, dat befturende leden zich in staat bevinden, om van dat alles een openbaar blijk te geven. Wij zijn in het bezit van vier handschriften; als: eerstens, van eene *verhandeling van den Hoogleeraar REINWARDT, over de hoogte en verdere natuurlijke gesteldheid van eenige bergen in de Preanger Regentschappen*; tweedens, van eene *Beschrijving der hoofdplaats van Palembang*, opgesteld door den Heer J. J. VAN SEVENHOVEN, *commisaris des Gouvernements aldaar*; derdens, van eene *Beschrijving van eenige gewassen, waargenomen op eenen togt naar den berg Salak, in den jare 1822*, door onzen medebestuurder, den Heere BLUME; en vierdens, van denzelfden, eene *Beschrijving van zes, door hem, nieuwlings ontdekte Eiksoorten, vergezeld van derzelyver afteekeningen*. Deze stukken vermeenen wij den leesgierigen niet te moeten onthouden; en hebben dus besloten,

bij

bij eene uitgaaf van het IXde deel van 's Genootschaps *Verhandelingen*, die geschriften in het licht te geven; terwijl wij vertrouwen, een niet ongevallig boekwerk te zullen leveren, als men, na een beknopt voorberigt, eene plaats gevende aan het programma dezer tegenwoordige vergadering, zoo mede aan dit door mij gedaan verslag (indien, namelijk, deszelfs zamenstel zulk eene goedkeuring waardig worde geacht); daarna dan eene lijst, bevattende de namen van Zijne Excellentie, den Heere Secretaris van Staat, Gouverneur-Generaal over Nederlandsch Indië, als des genootschaps Beschermheer; van het bestuur; en voorts van de bijzondere leden; wijders aan de nieuw vastgestelde wetten; achter dat alles, den tegenwoordigen staat des genootschaps kenschetsende, de voornoemde verhandeling en beschrijvingen zal laten volgen; terwijl de, door hunne naarstige nauwkeurigheid, zoo loffelijk bekende Heeren LENTING en VAN DER VINNE het nazien der proeven op zich genomen hebben.

Nademaal er tevens van het 1ste en 2de deel van 's genootschaps verhandelingen niets meer voor hande was,

heb-

hebben wij bereids dezelve op nieuws, tot een genoegzaam getal, doen herdrukken; zoo dat wij ons in staat bevinden, om de acht bestaande deelen aan de verlangenden te kunnen afgeven.

Bij dit alles gebiedt mij trouwens de pligt-schuldige erkentenis, dat ik niet vergete, hetgeen wij, ter bereiking van deze oogmerken, al verder van 's Lands Hooge regering hebben genoten. Ja; wij hebben het vrij gebruik van 's Lands drukkerij, en het noodige papier wordt ons uit 's Lands voorraad verstrekt. Wij gevoelden tevens de zucht van bij ons IX deel, in plaatdruk te kunnen voegen de afteekeningen, die door den heer BLUME, van de zes bedoelde eik-foorten vervaardigd, en ons overhandigd zijn. Wij vonden door de zoo gereede als bekwame hand van ons teekenkundig medelid A. J. BIK, de uitvoering mogelijk: en — waarmede alle moeilijkheden verdwijnen — het verder noodige wordt ons van wege 's Lands Hooge Regering toegereikt. Bij resolutie van den 21sten Augustus, laatstleden, no. 6, zijn ons, tot goedmaking der kosten, uit 's Lands kas, toegezegd *f* 1400 — Hierna zijn, bij
be

besluit van den 7den September jongstleden, no. 7, uit 's Lands magazijn van geneesmiddelen, ook verscheidene benooidigheden, voor het etsen der koperen platen, verstrekt. En, tot het afdrucken van dezelve, mogen wij gebruik maken van de, onlangs, ten dienste van den Lande, uitgekomen, plaatdruk-pers. — Door dat alles mogen wij des ook de hoop koesteren van nog, vóór het einde dezes jaars, een zoodanig XI deel te kunnen doen afdrucken.

Bij besturende leden zijn ook vele besluiten genomen, om den weder opkomenden staat des genootschaps bevorderlijk te wezen. Derzelver opnoeming zoude nogtans onnuttig worden, daar zij hoofdzakelijk begrepen zijn in een ontwerp van wetten, het welk, als een gedeelte der werkzaamheden van deze vergadering, ter nadere overweging zal worden voorgedragen.

Hier mede vertrouw ik te mogen eindigen, om, met de welwillende ondersteuning der vergadering, hare verdere werkzaamheden voorttezetten. — Eer ik evenwel daartoe overga, verzoek ik, dat het mij geoorloofd zij
het

XLVI .VERSL. VAN DEN STAAT DES GEN.

het genootschap een aanbod te doen van het, in Nederland, almede, nieuw aangenomen, Grof-pond met de tien-deelige verminderingen.

NAAM-

NAAMLIJST

DER

LEDEN

VAN HET

BATAVIAASCH GENOOTSCHAP

VAN

KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN.

BESCHERMHEER.

BARON G. A. G. P. VAN DER CAPELLEN,
*Gouverneur Generaal oyer Ne-
derlandsch Indië.*

BESTURENDE LEDEN.

Mr. P. S. Maurisfe, President van het
Hoog Geregts-
hof, voorzitter;
P. Wedding, Rooms-chatholijk pa-
stoor;

D.

- D. Lenting*, Predikant;
 Mr. *G. Buijskes*, Vice-President van
 het Hoog Gerechts-
 hof;
 Mr. *G. T. Blom*, President van den
 Raad van Justitie te
 Batavia;
C. L. Blume, M. D. Commisfaris over
 den burgerlijken ge-
 neeskundigen dienst;
H. M de Kock, Luitenant Gouverneur.
G. de Serière, Predikant;
J. van der Vinne, Fiskaal bij den Raad
 van Justitie te Ba-
 tavia, secretaris en
 penningmeester.

HONORAIRE LEDEN.

- C. T. Elout*, gewezen Commisfaris
 Generaal over Neder-
 landsch Indië;
A. A. Buijskes, idem;
C. G. C. Reinwardt, gewezen Direc-
 teur tot de za-
 ken van land-
 bouw, kunsten
 en wetenschap-
 pen op het ei-
 land Java;
C. P. Thunberg, Hoogleeraar te Upsal;
 M.

- M. R. van Alderwereld*;
W. Marsden;
A. Seton;
W. Milburn;
J. T. Ross, Hoogleeraar en emerit-
 us predikant.

CORRESPONDERENDE LEDEN.

- Egbertus Bergh*, aan de Kaap de Goe-
 de Hoop;
M. Tijdeman, Hoogleeraar te Leyden;
Nolthenius, te Amsterdam;
Diard, Naturalist;
Gravier, op Mauritius;
Capmartin, Lid van de Academie
 der wetenschappen te
 Parijs;
Verlaque, idem;
Froberville, op Mauritius;
Pitot, idem;
Vincent, idem;
J. B. L. C. T. de l'Eschinault de la Tour,
 Lid van de Academie der we-
 tenschappen te Parijs;
J. W. de Sturler, Opperhoofd van den
 Nederlandschen han-
 del te Japan;
P. F. von Siebold, Medicinæ Doctor
 te Japan;
 Mr. *H. W. Tiedeman*, Hoogleeraar te
 Leyden;
 **** C.

L NAAMLIJST

- C. J. Temminck*, Directeur van het koninklijk Museum te Leyden;
E. J. Kops, Hoogleeraar te Utrecht;
Burcke, Medicinæ Doctor op Mauritius;
Wallich, idem te Calcutta;
Mr. R.H. Arntzenius, Lid van de tweede kamer der Staten Generaal;
D. A. Oyerbeek, Resident te Chinfurah;
Bletterman, Nederlandsch Consul te Canton;
Poleman, aan de Kaap de Goede Hoop;
J. R. Vos, Medicinæ Doctor te Chinfurah;
J. R. L. von Kirckhoff, Medicinæ Doctor te Antwerpen.

GEWONE LEDEN.

in Nederlandsch Indië.

op de Hoofdplaats.

- P. T. Chasfè*, Raad van Indië;
R. Coopà Groen, Algemeene ontvanger;
J. T. Liezart, Lid bij den Raad van Justitie;
A. L. P. de Serière, Assistent-Resident;
J.

DER LEDEN.

LI

- J. Ekenholm*, Vice-president der weeskamer;
J. Schill, jr., Raad van financiën;
J. Macquoid, Koopman;
J. M. van Beusichem, Ommegaand regter;
J. C. Goldman, Hoofd-directeur van financiën;
G. F. Meijlan, Directeur der landelijke inkomsten;
Mr. D. Popkens, Landeigenaar;
Mr. A. de Nijs, Commisfaris van het klein zegel;
E. S. J. Petit, Medicinæ Doctor;
Mr. H. J. van de Graaff, Raad van Indië;
Mr. S. van de Graaff, Raad van financiën;
W. N. Seryatius, Landeigenaar;
E. Doornik, Medicinæ Doctor;
G. J. Peitsch, Dirigerend Officier van gezondheid;
R. Radijs, Medicinæ Doctor;
J. Sampson, Administrateur in het magazijn van geneesmiddelen;
Mr. J. Bousquet, Algemeene secretaris;
A. J. Bik, Vendumeester;
J. Peereboom Bz., Hoofd-inspecteur van den waterstaat;
 **** 2 *J.*

J. Tromp, Adjunct-Hoofd-inspecteur van den waterstaat;
 Mr. *W. Popkens*, Raad in het hoog gerechtshof;
A. A. J. Paj-n, Architect van den Gouverneur Generaal;
 Mr. *J. Schneither*, Secretaris der hoo-ge Regering;
C. van Angelbeek, Maleisch Trans-lateur van het Gouvernement.

Op andere plaatsen in Indië.

J. J. van Sevenhoven, Commisfaris op Palembang;
A. H. Smisfaert, Resident van Djoc-jokarta;
J. du Puij, Resident van Padang;
P. Le Clercq, Resident van Kadoe;
J. A. Storm van 's Gravesande, Secreta-ris te Grisfée;
 Mr. *P. Merkus*, Gouverneur der Mo-luksche Eilanden;
S. Roorda van Ejsinga, Predikant;
 Mr. *J. H. Tobias*, Commisfaris op Borneo;
J. A. Neijs, Resident van Ternate;
J. D. van Schelle, Gouverneur van Macassar;
P. E. Camphuizen, Resident van Banda;
 D.

D. W. Pinket van Haak, Resident van Japara;
H. Mac Gillavrij, waarnemend Resi-dent van Sourakarta,

Buiten 's lands.

N. Engelhardt, oud - Raad van Indië;
T. Horsfield, Medicinae Doctor;
 Mr. *H. W. Munthinge*, Raad van Indië;
C. Mackensie;
 Sir *T. Stamford Raffles*, Luitenant Gou-verneur van Ben-coelen;

H. Hope;
W. Flint;
J. Lawrence;
T. Williams;
J. H. de Hongh, Koopman;
F. E. Hardij, gewezen Resident van Kadoe;
G. O. Jacob;
W. Aston;
A. Hare;
J. Crawfurd;
B. M. Westerman;
 Sir *M. Nightingale*;
H. Sargent;
T. O. Travers;
T. Watson;
J. Dalgairns;
 Sir *J. M. Johnson*;

**** 3

Six

LIV NAAMLIJST DER LEDEN.

Sir *T. Seyestre*;
C. P. T. Elout, Secretaris voor de in-
landsche zaken;
L. Z. Veeckens, gewezen Hoofd-direc-
teur van financiën;
Mr. *H. G. Nahuijs*, gewezen Resident
van Djocjokarta;
Baron A. M. T. de Salis, Resident van
Sourakarta;
G. G. Baron van Taets van Amerongen;
F. W. van Zonst Zeldenrijk, gepen-
sioneerd Chirurgijn-
Majoor;
L. Holgard, gepensioneerd Luitenant
Kolonel;
R. Addison, Koopman;
A. Perret, Apothecar der 2de klasse.

NIEU

NIEUWE WETTEN.

VOOR HET BATAVIAASCH GENOOTSCHAP VAN KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN.

Art. 1.

Het Bataviaasch genootschap van kunsten en wetenschappen, opgericht den 24sten April 1778, zal blijven voortduren onder de hierna volgende nieuwe wetgeving, en tot zinspreuk behouden: TOT NUT VAN HET ALGEMEEN.

Art. 2.

In overeenkomst met die zinspreuk zal het groote doeleinde van het genootschap zijn de bevordering en verspreiding van kunsten en wetenschappen ten nutte van het algemeen, ter voortplanting en uitbreiding van beschaving en verlichting in de Nederlandsch-Oost-Indische bezittingen, en zullen diensvolgens deszelfs voornaamste verrigtingen en bemoeijingen zich uitstrekken ter verkrijging.

*** 4

ging van wetenswaardige narigten, ophelderingen en ontlekkingen in het vak der natuurlijke historie dezer gewesten; tot kennis en nasporing van oudheden, talen, zeden, gewoonten en geschiedenissen der Indische volkeren, en van alle andere belangrijke statistieke, geographische of wetenschappelijke aangelegenheden.

Art. 3.

Het genootschap zal ook nog, als eene van deszelfs voornaamste hoofdbedoelingen, ter harte nemen de bevordering, verbetering en aanmoediging van den landbouw, landhuishoudkunde, volksvlucht, fabrieken, nuttige handwerken en alle andere zoodanige takken van nijverheid, welke met de welvaart en beschaving der ingezetenen in deze kolonie in verband staan.

Art. 4.

Het genootschap zal dus met genoeg en gretigheid ontvangen en met dankerkentenis aannemen, zoo wel van de vaderlandsche genootschappen als van alle beoefenaren van kunsten en wetenschappen, allerlei verhandelingen, berigten, mededeelingen.

lingen, aanmerkingen en bescheiden, welke nuttig en bevorderlijk kunnen zijn voor de bereiking van de boven omschreven doeleinden; terwijl het Bataviaasch genootschap wederkerig allezins bereidvaardig zal wezen, en er zich altijd een groot genoeg uit zal maken, om met andere genootschappen en geleerden eene levendige briefwisseling te houden, en aan hen alle die opgaven, inlichtingen of narigten te geven, welke zij omtrent deze gewesten, derzelver volkeren en voortbrengselen mogten verlangen; tot welk einde het genootschap trachten zal, zoo eer mogelijk, weder aanteknoopen de altijd bestaan hebbende aanraking met onderscheidene vaderlandsche genootschappen en maatschappijen.

Art. 5.

Ten einde den werkring van het genootschap ook te doen uitstrekken buiten de hoofdplaats, zullen aan de leden, zoo wel op Java als de buiten- etablisfementen, toegezonden worden eenige gedrukte statistieke vraagpunten, met verzoek dezelve te beschouwen, als in zich bevattende zoodanige onderwerpen, welke

kennis voor het genootschap van het meeste nut en dienst kan zijn, en dezelve dus wel te willen beantwoorden, het zij met dezelve in eene memorie of verhandeling geheel of gedeeltelijk te zamen te brengen, dan wel iedere vraag afzonderlijk te bewerken, zullende het genootschap daarvan een nuttig gebruik trachten te maken.

Art. 6.

Het genootschap zal er zich op toeleggen, om deszelfs museum en bibliotheek te vergrooten en tot grootere volkomenheid te brengen, ten einde tot luister der hoofdplaats te kunnen strekken; ter bereiking van welk doel, alle beminnaars en beoefenaars van kunsten en wetenschappen in Indië en andere plaatsen worden uitgenoodigd, om tot vermeerdering van het museum en de bibliotheek, en ter hunner loffelijke nagedachtenis het zij in leven, het zij bij hunnen dood, de voortbrengselen van hunnen geest en van hun onderzoek aan het genootschap wel te willen ten geschenke geven, met verzekering, dat daarvan een eervol en nuttig gebruik zal worden gemaakt;
ge-

gelijk hetzelve ook met erkentelijkheid en openlijke vermelding zal ontvangen alle geschenken in boeken, handschriften, zeldzaamheden en alles, wat voor de bibliotheek en het kabinet belangrijk wezen, en bijdragen kan tot derzelve uitbreiding, versiering en luister; hoedanige giften in vroegere jaren zoo veelvuldig zijn geweest, en thans, even als toen, met dezelfde graagte en dank zullen aangenomen worden; vooral zullen te dien aanzien als zeer welkom beschouwd worden alle *naturalia* en zeldzaamheden, in deze landen vergaderd, voornamelijk de nieuw ontdekte, waarvoor de bestede kosten, des verlangende, zullen te goed gedaan worden.

Art. 7.

Alle leden van het genootschap zullen op *woensdag* en *zaterdag* van elke week, des morgens van *acht* tot *één* ure na den middag, den vrijen toegang hebben tot het museum en de boek-verzameling; doch zal daaruit door niemand iets medegenomen mogen worden.

En zijn besturende leden inzonderheid gesteld, om te waken tegen
out-

ontvreemding, bederf of verlies van voorwerpen uit het kabinet, of van boeken uit de boek-verzameling.

Art. 8.

Het genootschap zal eenen berekeneerden catalogus van deszelfs kabinet en boek-verzameling uitgeven.

Art. 9.

Het genootschap zal bestaan uit gewone, corresponderende en honoraire leden.

Art. 10.

Braafheid, verdiensten, kundigheden of zucht tot beoefening en aankweeking van kunsten en wetenschappen zullen de hoofdvereischen zijn, om tot lid van het genootschap te worden benoemd.

Art. 11.

Niemand zal tot gewoon lid van het genootschap worden benoemd, dan op de verzekering of overtuiging, dat die benoeming hem welgevallig is.

Tot

Tot gewone leden kunnen alleen gekozen worden personen, in deze bezittingen woonachtig.

De vertrekkende leden zullen hun lidmaatschap behouden, wanneer zij daartoe hun verlangen zullen hebben te kennen gegeven.

Die dit niet doet, zal geacht worden voor zijn lidmaatschap bedankt te hebben.

Art. 12.

Ieder gewoon lid zal bij zijne benoeming verplicht zijn, een entreegeld van twee-en-twintig guldens te betalen.

Art. 13.

De jaarlijksche contributie is bepaald op veertig guldens, te betalen vóór het einde der maand maart in ieder jaar, of zoo veel meer, als een ieder ter ondersteuning van het genootschap zal gelieven bijtedragen.

Art. 14.

Tot corresponderende leden kunnen worden gekozen zoodanige bekende personen, zoo wel in het vaderland als buiten 'slands, van wel-

welke men ter bevordering van het groote doeleinde des genootschaps met grond verwachten kan, eenige ondersteuning en hulp te zullen erlangen, of door welke men wenscht, in aanraking met andere genootschappen te komen, ten einde elkander wederzijds die opgaven, inlichtingen, vragen en aanmerkingen mededeelen, welke voor de verspreiding en bevordering van kunsten en wetenschappen, en de volledige kennis dezer gewesten, eene zoo wel algemeene als nuttige strekking hebben.

Art. 15.

Tot honoraire leden kunnen gekozen worden zoo wel personen van rang of uitstekende verdiensten, in en buiten deze bezittingen, als de gewone leden van het genootschap, welke, Nederlandsch Indië met der woon verlatende, daardoor opgehouden hebben gewone leden te zijn, en aan welken men een blijk van onderscheiding of eer wil toekennen.

Art. 16.

De honoraire en corresponderende leden betalen geen entré-, noch contributie-penningen.

Art.

Art. 17.

Het geheele bestuur der zaken van het genootschap is in het algemeen toevertrouwd aan *negen* aanblijvende besturende leden, welke uit hun midden eenen president en eenen secretaris benoemen.

Bij afwezendheid van den president en den secretaris, vervullen het oudste en jongste lid derzelver werkzaamheden.

Art. 18.

Bij vacatuur onder besturende leden, wordt door hen onder de daartoe meest geschikte of bekwame leden van het genootschap eene keuze gedaan, en zoodanige persoon of personen, ter vervulling der opengevallen plaats of plaatsen, aan de algemeene vergadering voorgesteld, om door haar als besturende leden benoemd te worden.

Art. 19.

Besturende leden zullen iedere maand, op eenen vast te bepalen dag, gewone vergadering houden, buiten de gevallen van hooge noodzakelijkheid, wanneer door den presi-

fidient ook buitengewone vergaderingen zullen kunnen belegd worden.

Art. 20.

Ieder besturend lid is verplicht die vergaderingen bijtewonen, op verbeurte eener boete van *vijf* guldens, ten voordeele der kas van het genootschap.

Art. 21.

Op deze gewone vergaderingen behandelen besturende leden alle voorkomende zaken, openen en onderhouden de briefwisselingen, regelen de huishoudelijke aangelegenheden, benoemen commissien tot het houden van een meer bijzonder toezigt over-, en het onderzoeken van deze en gene zaken, als het museum, de bibliotheek, het doen van proeven enz., brengen in behoorlijke orde alle onderwerpen zoo wel van wettelijke bepalingen als andere, welke ter kennis der algemeene vergadering gebragt, dan wel door haar goedgekeurd moeten worden, ingevolge de hieronder te vermelden bepalingen.

Art. 22.

Ten minste twee malen in het jaar, of zoo dikwerf als de hoeveelheid der

der te behandelen onderwerpen en zaken, zulks zal vereischen, zal eene algemeene vergadering van alle de leden gehouden worden, welke in de Bataviafche courant, mitsgaders aan de genen, welke ter hoofdplaatse aanwezig zijn, bij briefjes, zal moeten worden bekend gemaakt.

Art. 23.

In deze algemeene vergadering zal verflag worden gedaan van de verrigtingen en werkzaamheden des genootschaps, sedert de laatste algemeene vergadering; van den financielen staat van hetzelfde, en van alle andere belangrijke aangelegenheden; als mede van den uitslag der beoordeeling van beantwoorde prijsvragen; terwijl eindelijk in deze vergadering ter tafel zullen worden gebragt alle voorstellen of mededeelingen, aan hare beslissing of goedkeuring onderworpen, en een behoorlijk programma van dit alles uitgeschreven en geplaatst worden in de Bataviafche, Staats- en Haarlemfche Couranten, de Boekzaal der geleerde wereld, de Vaderlandfche Letter-oefeningen, en den Kunst- en Letter-bode, als mede vóór het als dan

eerst-

eerstvolgend uitgegeven Deel van 's genootschaps verhandelingen.

Art. 24.

De benoeming van gewone, corresponderende en honoraire leden van het genootschap geschiedt door de algemeene vergadering, op de voordragt van besturende leden.

Het blijft aan ieder lid nogtans voorbehouden, om personen, gelijk hierboven bij art. 10, 11, 14 en 15 bedoeld is, als leden van het genootschap aan besturende leden te kunnen voorstellen, met bevoegdheid aan laatstgemelden, om zoodanige voorstellen *al dan niet* in de algemeene vergadering ter tafel te brengen.

Art. 25.

Om tot lid van het genootschap te worden benoemd, zal de meerderheid der aanwezige leden der algemeene vergadering vereischt worden.

Art. 26.

Ten blijke zijner benoeming wordt aan ieder gewoon lid een Diploma uitgereikt, door den president en den secretaris onderteekend, met het zegel van het genootschap voorzien,
en

en tevens aan denzelven *gratis* aangeboden een volledig stel van 's genootschaps verhandelingen.

Art. 27.

Besturende leden beschikken, onder de goedkeuring der algemeene vergadering, met de meest mogelijke zuinigheid, over het geldelijke fonds van het genootschap, ter bestrijding der huishoudelijke uitgaven, en tot zoodanige andere einden, als zij voor deszelfs instandhouding en bloei noodig achten.

Art. 28.

Indien dit fonds toereikende is, zullen ook naar andere vaderlandfche genootschappen, vooral de zulken, welke hunne aanraking met en betrekking tot het Bataviaasch genootschap altijd hebben doen voortduren, penningen worden overgemaakt, ten einde die te besteden of in contanten of in medailles, geslagen op den stempel van het genootschap, tot eereprijzen voor de bestgekeurde antwoorden, op eene of meer nuttige prijsvragen, betrekkelijk deze gewesten, door die genootschap
***** 2 schap

schappen, ingevolge het verlangen en de opgaven van het Bataviaasch genootschap, uitteschrijven.

Art. 29.

De secretaris van het genootschap is tevens trezorier, en doet alle maanden, ter vergadering van besturende leden, verslag van den staat der kas, benevens generale rekening en verantwoording ter algemeene vergadering.

Art. 30.

Het genootschap zal ten minste één maal in het jaar, of zoo dikwerf als er eene genoegzame hoeveelheid van bouwstoffen voorhande is, een Deel van deszelfs werken uitgeven onder den titel van *verhandelingen van het Bataviaasch genootschap van kunsten en wetenschappen*.

Art. 31.

Ieder lid van het genootschap erlangt bij voortdaring kosteloos deze deelen, dewelke insgelijks toegezonden zullen worden aan alle vaderlandsche en andere genootschappen en geleerde maatschappijen, vooral de

de zulken, met welke het Bataviaasch genootschap zich in aanraking bevindt.

Ten einde deze verhandelingen ook verkrijgbaar te stellen voor andere personen, geene leden van het genootschap zijnde, zal door besturende leden voor ieder deel een matige prijs bepaald worden, tegen welchen de afgifte derzelve zal kunnen geschieden.

Art. 32.

Ter spoediger verkrijging der hierboven vermelde bouwstoffen, zullen door het genootschap jaarlijks eenige prijsvragen over de meest belangrijke en nog niet genoegzaam bekende onderwerpen en aangelegenheden, betrekking hebbende tot deze gewesten, uitgeschreven worden, welke, des waardig geoordeeld wordende, met de gouden of zilveren medaille van het genootschap, voorzien van deszelfs stempel, en zinspreuk, of eene som van *drie honderd en één honderd* guldens, naar de keuze der Schrijvers, zullen bekroond worden.

Art. 33.

De uitschrijving van die prijsvragen zal geschieden door de algemeene

***** 3 ne

ne vergadering, op de voorstellen, deswege door besturende leden te doen.

Art. 34.

Ieder lid wordt uitgenoodigd, om, tot het voorschreven einde, onderwerpen voor prijsvragen aan besturende leden voortedragen, het zij voor deszelfs eigene rekening, of voor die van het genootschap.

Art. 35.

De antwoorden op prijsvragen zullen in het Nederduitsch of ook in het Latijn, Fransch, Engelsch of Hoogduitsch, met eene duidelijke hand en algemeene Italiaansche letter geschreven, voor den bepaalden tijd moeten worden toegezonden aan den secretaris van het genootschap.

Art. 36.

Alle verhandelingen moeten met eene andere hand dan die des opstellers geschreven, en ook niet met hunne namen, maar met eene zinspreuk onderteekend zijn, met bijvoeging van een verzegeld briefje, waarin de namen en woonplaatsen
der

der auteurs bekend staan, en hetwelk dezelfde zinspreuk ten opschrift heeft; dit laatste almede door eene andere hand geschreven.

Art. 37.

Het zal een ieder zonder eenige uitzondering vrijstaan naar den prijs op de voorgestelde vragen te dingen, zelfs aan de besturende en andere leden van het genootschap.

Art. 38.

De meergemelde antwoorden op prijsvragen zullen worden gesteld in handen eener commissie van beoordeelaars, voor ieder stuk afzonderlijk, door besturende leden, ten getale van niet minder dan *drie* en niet meer dan *zeven* leden, het zij in of buiten hun midden, te benoemen.

Art. 39.

Besturende leden deelen op de eerst te houden algemeene vergadering den uitslag mede van de, door de zoo even genoemde commissie bewerkstelligde, beoordeeling, en naar gelang derzelve, wordt door de algemeene ver-
der ***** ga

gadering tot het *al* of *niet* bekroonen van het stuk besloten.

Art. 40.

De algemeene vergadering besluit plegtiglijk tot de vereering van den gouden of zilveren medaille aan de schrijvers van de meest waardig gekeurde verhandelingen, en opent dien ten gevolge de verzegelde briefjes, de welke de zinspreuk der bekroonde verhandelingen ten opschrift voeren, terwijl de andere briefjes der onbekroonde verhandelingen, ongeopend, verbrand worden.

Art. 41.

Bijaldien twee verhandelingen door de commissie van beoordeelaars in verdiensten bijna gelijk worden gesteld, en elkander zeer nabij komen, dan wel, uiteenloopende, beiden echter als zeer veel nuts en belangrijks inhoudende beschouwd worden, zal aan het naast bijkomende onbekroonde stuk een *accessit* worden toegekend, min of meer aanzienlijk, naar gelang der waarde van hetzelfde, op het voorstel der genoemde commissie door de algemeene vergadering te bepalen.

Art.

Art. 42.

Alle bekroonde verhandelingen worden in de werken van het genootschap opgenomen.

Het genootschap wil echter door het bekroonen en uitgeven van aan hetzelfde voldoende voorkomende verhandelingen, of andere in het licht te geven stukken, geenszins verstaan hebben, alle de daarin vervatte stellingen volkomen toetstemmen en als de zijne aantenemen.

Art. 43.

Niemand, wiens stuk bekroond wordt, zal vrijheid hebben, om hetzelfde geheel of gedeeltelijk, afzonderlijk, te doen drukken, of in eenig ander werk uitgegeven, zonder voorafgaande toestemming van het genootschap.

Art. 44.

De onbekroonde stukken worden, des verlangende, aan de opstellers of inzenders terug gegeven.

Art. 45.

Het genootschap behoudt zich nogtans voor, om met toestemming der schrijvers of inzenders, naar goedvinden, gebruik te maken, van alle toe-

LXXIV NIEUWE WETTEN.

toegezondene verhandelingen, welke de verdiensten der bekrooning niet volledig waardig zijn geoordeeld, om dezelve, het zij geheel het zij ten deele, te doen drukken in deszelfs verhandelingen, naar gelang de algemeene vergadering, op het voorstel van besturende leden zulks belangrijk en bestaanbaar oordeelende, daartoe mogt besluiten, het zij met bijvoeging der zinspreuken, door de opstellers of inzenders gebruikt, het zij met uitdrukking van hunne namen, indien zij zulks mogten verlangen; terwijl, in een tegenovergesteld geval, de schrijvers of inzenders bekend zijnde, hunne namen striktelijk geheim zullen worden gehouden, en men zulks noodig achtende, zich met hen met bescheidenheid zal kunnen verstaan over deze en gene in een stuk te maken veranderingen.

Aldus gearresteerd ter algemeene vergadering der leden van het Bataviaasch genootschap van kunsten en wetenschappen op den 7den October 1823.

mij bekend,
De Secretaris,
VAN DER VINNE.

OVER

OVER DE HOOGTE
EN VERDERE
NATUURLIJKE GESTELDHEID
VAN
EENIGE BERGEN,
IN DE
PREÄNGER REGENTSCHAPPEN.

EENE VOORLEZING GEDAAN

DOOR DEN

HOOGLEERAAR

C. G. C. REINWARDT,

IN HET

BATAVIAASCH GENOOTSCHAP

VAN

KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN.

OVER DE HOOGTE
EN VERDERE
NATUURLIJKE GESTELDHEID
VAN
EENIGE BERGEN,
IN DE
PREÄNGER REGENTSCHAPPEN.

Weêrkundige waarnemingen, vooral waarnemingen van den stand van den Thermometer en Barometer, hebben mij gedurende mijn verblijf op Java veelvuldig bezig gehouden; ik heb dezelve voornamelijk gedaan met oogmerk, om de hoogte der verschillende plaatsen van dit eiland te bepalen.

Soortgelijke waarnemingen zijn reeds voor lang op Java gedaan; doch zij bepalen zich meest tot de hoofdplaatsen langs het noorderstrand, vooral tot Batavia en Samarang; men vindt dezelve in vorige deelen der verhandelingen van het Bataviafche Genootfchap opgeteekend; volgens eene dezer opgaven (a) is de gewoone of gemiddelde stand van den

(a) Deel 1, bl. 45.

Fahrenheitfchen Thermometer te Batavia, des nachts, van 70 tot 74 gr.; doch volgens eene andere (b) daalt het kwik aldaar zelden onder 76 gr.

Op den middag is deze stand, volgens de eerste der aangehaalde waarnemingen, 84°, en volgens de andere, van 84° tot 90°, worden de daar bij nog aangemerkt, dat dezelve slechts enkele malen op 92° gezien is.

Te Samarang wordt de warmte hooger dan te Batavia bevonden; zij bedraagt, des morgens, zelden minder dan 80°, en rijst des middags tot 87° (c).

Dat in de bovenlanden bezuiden Batavia en in de hoogere landen van Java, eene veel meer gematigde luchtgefelfheid plaats heeft, is al mede reeds voor lang aangeteekend: de stand van den Thermometer werd bevonden 59° in de bovenlanden d; doch men heeft vervolgens vrij aanmerkelijker graden van koude op de onderscheidene hoogten van Java waargenomen, b. v. 45° op eene hoogte van omftreeks 4000 voeten, gelegen ten zuiden van Samarang, en zelfs 27° of 26° en dus eenen stand beneden het vriespunt op den berg Sindoro, gelijk dan ook op zoodanige hoogten van Java ijs is waargenomen (e).

Te Djocjocarta heeft de heer *H. B. Henke*, heelmeeester aldaar, sedert verscheidene jaren, geregeld drie malen daags, den stand van den Ba-

(b.) Aldaar deel II., aanh. bl. 65. (c) Almanak voor Nederl. Indie. (d) Verh. I, 45. (e) *Raffles Hist. of Java* I, 31. Verh. VIII discoursé, bl. 27 nota.

Barometer en Thermometer waargenomen. De werktuigen, waarvan hij zich bediend heeft, zijn door *Holland* te *London* vervaardigd. Uit zijne aantekeningen, die hij de goedheid gehad heeft mij sedert September 1817 tot heden, en dus gedurende drie jaren mede te deelen, zal ik hier het middengetal, getrokken uit alle zijne waarnemingen over dien tijd, aanhalen. Hetzelve is voor den laagsten stand van den Thermometer, en dus voor de ochtend-waarnemingen, 70 $\frac{2}{3}$ °, en voor den hoogsten stand of de waarnemingen op den middag, 87 $\frac{1}{3}$ °, bedragende de gemiddelde stand, uit alle waarnemingen opgemaakt, 77 $\frac{6}{13}$ graden.

De laagste stand, des ochtends ten 6 ure waargenomen, was op den 15 Julij 1818, te weten 61°, en de hoogste op dienzeliden dag, en nog drie malen, namelijk den 9, 14 en 22 November 1817, zijnde 79°. Slechts eenmaal, den 28 October 1817, was het kwik op den middag tot 9 gr. gerezen.

De stand van den Barometer is volgens de aangehaalde opgaven 29 duim 9 $\frac{1}{2}$ à 10 lijnen Eng. te Batavia, en te Samarang 29", 7 à 8"; echter wordt toch ook, ten aanzien der laatst genoemde plaats, eene rijzing tot 29", 9", bij aanhoudend droog weêr, en bij stormachtig weêr, eene daling tot 29", 5" opgegeven (f).

Te Djocjocarta is, volgens de zoo even aangehaalde waarnemingen van den heer *Henke*, de hoogste stand van den Barometer des ochtends doorgaans 29 duim 6 à 6 $\frac{1}{2}$ lijnen Eng.;

(f) Almanak.

slechts eenmaal, in Augustus 1818, bedroeg dezelve 29 duim $6\frac{2}{3}$ lijnen; de laagste heeft plaats op den middag, zijnde het middengetal 29 duim $4\frac{1}{2}$ lijnen; het middengetal, getrokken uit de waarnemingen, des avonds ten 8 ure gedaan, bedraagt 29 duim en 5 lijnen.

De waargenomene uitersten van den Barometer-stand zijn 29 duim 3 lijnen en 29 duim $6\frac{2}{3}$ lijnen, en dus een verschil van $3\frac{2}{3}$ lijnen.

De meeste daling van het kwik in den Barometer is in den regentijd, de meeste rijzing in het drooge jaargetijde waargenomen.

Men heeft echter tot hier toe nog weinig van den Barometer gebruik gemaakt met het oogmerk, om de verschillende en gedeeltelijk zeer aanmerkelijke hoogten, tot welke de grond van Java zich op vele plaatsen boven de zee verheft, te bepalen; en daar elke andere wijze van hoogte-meting met nog meer moeilijkheid gepaard gaat, zoo hebben wij ook, aangaande dit gedeelte der aardrijkskundige geschiedenis van Java, nog nauwelijks eenige kennis verkregen, en men heeft zich in de berekening dier hoogten meestal tot gissingen moeten bepalen.

Zoo wordt, b. v. de hoogte van den berg Gedé gegist bijna 8000 voeten boven de zee te bedragen, nadat de Megamendon, door eene waarneming met den Barometer, bevonden was 3906 voeten hoog te zijn (g).

Slechts van zeer weinige bergen van Java wordt de hoogte bepaaldelijk opgegeven,

(g) Deel I, bl. 21.

namelijk van den Arduna of Endro Kilo, in het oostelijk gedeelte van het eiland gelegen, bedragende, volgens opgave van den heere *Raffles* (h), 10614 voeten, en die van den Bantamschen berg Goenong Karang 5263 Engelsche voeten. Een, nabij den eerstgenoemden gelegene, zwavelberg de *Walirang* heeft, ingevolge de waarnemingen, met eenen Barometer op denzeiven door eenige Reizigers gedaan, eene hoogte van 10260 voeten (i).

Dat deze bergen echter nog niet de hoogsten van Java zijn, mag men uit de hiervoren opgegevene waarneming van vorst op den Sindoro besluiten; want rekenen wij slechts den laagsten stand van den Thermometer, zoo als dezelve op Java des nachts aan zee wordt waargenomen, namelijk 74°. en het vriespunt of 32°. F. op den Sindoro, en dus een verschil van 42°.; en maken wij hierop de waarneming toepasselijk van den vermaarden *von Humboldt* (k), volgens welke met eene hoogte telkens van 121,1 halve roeden (fransche toises) de warmte eenen graad *Reaumur* minder wordt, dan geeft zulks voor den Sindoro eene hoogte van 13587 Parijsche, of 14484 Engelsche voeten.

Een zoo aanmerkelijk verschil in de hoogte van den grond moet natuurlijk eene niet minder groote verscheidenheid van luchtgesteldheid, en van natuurlijke voortbrengselen ten gevolge hebben; en inderdaad, men kan

(h) Deel I. p. 11. (i) Bar. Courant, 1819, Sept. No. 36. (k) Men zie *Gilbert*, *Annalen der Physik*, Deel 24. bl. 48.

zich door het beklimmen van eenen berg dikwijls binnen den tijd van weinige uren in onderscheidene klimaten verplaatsen, hetwelk dan met eene zoo groote afwisseling van voorwerpen gepaard gaat, en waarbij zich vooral aan den opmerkzamen natuuronderzoeker eene zoo ruime stoffe tot navorschingen aanbiedt, als in het lager land het doorreizen van in breedte zeer verre van elkander afgelegene gewesten niet zoude opleveren.

Het is dus zoo wel in vele andere opzigten, als ook in het bijzonder voor het nader onderzoek der natuurlijke gesteldheid van Java, en ter verkrijging eener meer volledige kennis der voortbrengselen van dit Eiland, van aanbelang, dat de hoogten der onderscheidene bergen aldaar bepaald en bekend worden.

Deze kennis stond te zeer in verband met het onderzoek, hetwelk ik mij op mijne reizen over Java had voorgesteld, dan dat ik niet zoude getracht hebben, daaromtrent eenig onderrigt te verkrijgen. Ik heb met dit oogmerk nimmer verzuimd, op de onderscheidene plaatsen, die ik bezocht heb, den stand van den Thermometer en Barometer aldaar op verschillende tijden van den dag aan te teekenen, en dezelve werktuigen bij het beklimmen der bergen mede te nemen, ten einde den graad van drukking der dampkrings-lucht aldaar te kennen, en daar naar de hoogte dier plaatsen te bepalen.

Het is echter verre, dat ik zoude vermoenen, dat de uitkomst, die mijne waarnemingen hebben opgeleverd, reeds dien graad van

van juistheid en naauwkeurigheid zoude hebben verkregen, dat daardoor een verder onderzoek was overbodig geworden. Elk toch, die zich met voortgelijken arbeid heeft bezig gehouden, en eenigzins bekend is met de zwarigheden, die zich daarbij opdoen, zal van eene eerste proef niet dan eene aannadering tot de waarheid kunnen verlangen; de dampkringslucht is eene zoo ligt aandoenlijke en zoo zeer veranderlijke vloeistof, de omstandigheden alle, welke derzelver gesteldheid, vooral op het gebergte, kunnen veranderen, zijn nog zoo weinig bekend, dat het nog niet wel mogelijk is, van eerst begonnene waarnemingen eene geheel onfeilbare uitkomst te verkrijgen.

Zal men op de waarnemingen aangaande de drukking en verdere gesteldheid van den dampkring, staat kunnen maken, dan is het bovenal noodzakelijk, dat men zich op alle mogelijke wijze van de naauwkeurigheid der werktuigen, die men gebruiken moet, verzekere. Het is niet gemakkelijk, vooral in Indië, en op reis, dit vereischte altijd te vervullen. Zelfs de beste reisbarometers ondergaan met den tijd door het dragen, schudden en gedurig gebruik, gelijk ook door de afwisseling der weersgesteldheid, eenige verandering; het is onvermijdelijk, dat niet ten laastten eenige vochtigheid of lucht in de Barometerbuis indringt; men is dan genoodzaakt, den toestel uit een te nemen, en het kwik in de buizen wederom uit te koken, en men kan dikwijls niet dan met veel moeite,

het werktuig tot den vorigen staat van nauwkeurigheid terug brengen.

Van de Thermometers zoo wel als van de Barometers, welke ik tot mijne waarnemingen gebruikt heb, waren sommige in Holland, andere in Engeland vervaardigd. De Thermometers hadden de Schaal van Fahrenheit, doch stonden de Engelschen doorgaans eenen graad lager dan de Hollandschen, hetgeen, zoo ver ik heb kunnen nagaan, vrij algemeen plaats heeft. In mijne aantekeningen heb ik, om redenen, de temperatuur, door de Engelsche Thermometers aangewezen, opgegeven.

De Barometers waren alle zoogenaamde berg- of reisbarometers, waarin het kwik op eenen bodem van leder rustte, die in de Engelsche Barometers kon worden aangeschroefd, zoodat, na het gebruik van het werktuig, de buis door opschroeven geheel met kwik kon opgevuld worden.

Aan de Hollandsche Barometers was de schaal in strepen (millimeters), aan de Engelsche werktuigen in Engelsche duimen, en deze wederom in tienden en twintigsten verdeeld; op beiden was een *nonius* vastgemaakt, waarmede men op de meterschaal de tienden der strepen, op de Engelsche Schaal de duizendsten der duimen gemakkelijk kon aflezen.

De holte der buizen, en dus ook de kwikkolom, had in beide soorten van Barometers nagenoeg dezelfde breedte, namelijk van drie strepen, zij waren dus merkelyk nauwer, dan veelal bij de gewoone Barometers plaats heeft.

Tot bepaling der onderscheidene hoogten
van

van het land boven de zee was het vooral van aanbelang, den juisten stand van den Barometer aan zeestrand te bepalen; het is bekend, dat dezelve onder of nabij de Linie iets minder bedraagt dan in de gematigde luchtstreken.

In de gematigde luchtstreken is de gemiddelde stand van den Barometer, ingevolge de meeste en nauwkeurigste waarnemingen (1), bij 32°. Fahr. temperatuur, 28.118 Parijsche, dat is, 29.966 Engelsche duimen, of 761.1 Nederlandsche strepen (millimeters). In heete gewesten daarentegen is dezelve slechts 28° 020 Fahrenheit of 29° 862 Engelsche of 752.4 strepen (m).

Vergelyken wij hiermede de boven aangehaalde waarnemingen te Batavia gedaan, volgens welke de gemiddelde temperatuur 80°. Fahrenheit, en de gemiddelde barometerstand 29° 93" of 29.780 Engelsche of 756.4 strepen bedraagt; en wordt deze laatstgenoemde stand voor het vriespunt, of 32°. Fahrenheit, gelijk hiervoren, berekend, dan geeft zulks eene Barometerlengte aan zee, van slechts 29° 633 Engelsche of 752.6 strepen, hetgeen dus 0° 229 of 5.8 strepen minder zoude zijn, dan elders is waargenomen.

Hoewel ik mij tot hiertoe zelden eenen langen tijd aan het zeestrand op Java heb opgehouden, heb ik toch aldaar met mijne werktuigen eenige waarnemingen gedaan; de uitkomst daarvan is, dat de gemiddelde warmte der lucht in de schaduw gelijk is aan 82°. Fah-

(1) Gilbert, Annalen der Physik, B. 42. S. 420.

(m) T. a. pl. B 32. S. 252.

Fahrenheit, en de gemiddelde stand van den Barometer 760 strepen of 29.922 Engelsche duimen hetwelk voor het vriespunt berekend 29" 769 Engelsche of 756.1 strepen uitmaakt.

Mijne waarnemingen geven dus almede nog eenen stand van 2.3 strepen minder op dan die van anderen; doch wanneer men in aanmerking neemt, dat mijne barometerbuizen vrij veel naauwer waren, dan gewoonlijk plaats heeft; en dat dus derzelver sterkere aantrekking op het metaal, gelijk van de haarbuisies bekend is, eene meerdere rijzing van het kwik zal belet hebben, dan verdwijnt dat verschil nagenoeg geheel; immers proeven hebben doen zien, dat in eene glazen buis van 1, 13 lijnen wijdte het kwik ruim anderhalve lijn lager staat dan in wijdere buizen.

Wij mogen dus voor den waren gemiddelden stand van den barometer aan zee te Batavia, berekend voor eene temperatuur van 32° F. veilig aannemen 29" 843 Eng. of 758 strepen.

Het is bekend, dat de kwik-kolom der barometers in landen, onder en nabij de evennachts lijn gelegen, slechts eene zeer geringe rijzing of daling ondergaat, en dat het grootste verschil tusschen beiden nauwelijks een paar lijnen bedraagt, terwijl het verschil op plaatsen, meer van de linie verwijderd, eenige duimen kan belooopen: Het eerstgenoemde is voor de hoogte-metingen tusschen de keerkringen eene zeer gunstige omstandigheid, alwaar zich dus gemakkelijker dan op plaatsen, nader bij de aspunten gelegen, eenparige en overeenstemmende waarnemingen laten verkrijgen.

Zeer

Zeer duidelijk, daarentegen, laat zich in deze luchtstreken de dagelijkse verandering van den Barometer-stand waarnemen. Uit een groot aantal van waarnemingen, door mij nabij Batavia (te Rijswijk) en te Buitenzorg gedaan, mag ik opmaken, dat het kwik in den barometer aldaar regelmatig tweemaal in een etmaal rijst en daalt; met zonsopgang namelijk begint hetzelfde te rijzen, tot 10-11 uren, in den voormiddag, waarna het vervolgens daalt tot 4-5 uren in den namiddag, hierna rijst het kwik wederom tot 1-2 uren in den nacht, waarop het wederom daalt tot omtrent zonsopgang; echter is de rijzing in den voormiddag sterker en duidelijker, dan in den voornacht: zoo ook de daling in den namiddag meer dan in den nanacht.

Het grootste verschil tusschen zoodanige dagelijkse veranderingen bedraagt 2, 75 strepen, doch is doorgaans iets minder.

Ten voorbeeld van dezelve diene de gemiddelde stand van Thermometer en Barometer, opgemaakt uit eenige te Buitenzorg gedaene waarnemingen.

voorm.	6 ure	Therm.	71°	Barom.	736 str.
	10-11	"	"	81°	" 737.5.
namidd.	4 5	"	"	83°	" 735 --
'snachts	2	"	"	76°	" 736.5.

Vergelijkt men deze waarnemingen met die van anderen, dan ontwaart men een aanmerkelijk verschil; In zuid America werd de dagelijkse hoogste stand van den Barometer door *de la Condamine* en *von Humboldt* des ochtends

ten 9 ure waargenomen: doch hier heeft dezelfde onmisbaar tusfchen 10-11 uren plaats, hetgeen meer met de waarnemingen van *Tourton*, te Surinamen gedaan, overeenstemt (*n*).

Bij alle mijne waarnemingen in het gebergte heb ik mij van twee gelijklopende Thermometers bediend, waarvan de eene naast de barometer-buis en met dezelve in eenen gemeenschappelijken koker bevestigd was, terwijl de andere geheel vrij in de open lucht in de fchaduw was opgehangen, en wanneer zich eenig verschil in den stand van beiden vertoonde, dan werd de meerdere of mindere uitzetting, welke de kwik-kolom van den Barometer, ten gevolge van dit verschil, had ondergaan, overeenkomstig met de temperatuur, die de Thermometer in de open lucht deed kennen, berekend, en alzoo de Barometer-hoogte zoodanig aangenomen, als zij zoude geweest zijn, wanneer zij met de vrije lucht eene zelfde temperatuur gehad had. De waarneming, dat het kwik met elken warmte-grad der fchaal van *Reaumur* $\frac{1}{4330}$, van deszelfs volume wordt uitgezet, diende tot grondslag dezer herleiding.

In de hierbij gevoegde tafel, die de hoogte der voornaamste door mij bezochte plaatsen in nieuwe Nederlandsche ellen (metres), en in Engelsche voeten doet kennen, zijn tevens de gronden bevat, waar op de berekening dier hoogten berust, namelijk vooreerst de tempera-

(*n*) Vergel. de verh. van den Hoogl. van *Swinden* in de verh. der eerste klasfe van het *Ned. Inftit. van wetensch.* enz. deel I. bl. 91 volg.

atuur, in graden van den Thermometer van *Fahrenheit* aangeduid, en daarna de stand van den Barometer, dien ik zoo wel naar de nieuwe Fransche en thans ook Nederlandsche maat in strepen (millimeters), als ook in Engelsche duimen en duizendsten van duimen heb opgegeven.

Aangaande deze opgave van temperatuur en drukking der lucht moet ik nog aanmerken, dat dezelve niet volkomen op eene gelijke wijze heeft kunnen gefchieden. Immers op plaatsen, alwaar ik mij eenen geruimen tijd heb opgehouden, heb ik uit eene reeks van waarnemingen de gemiddelde warmte en drukking der lucht aldaar kunnen berekenen; doch op plaatsen, alwaar ik slechts korten tijd vertoefd heb, b. v. op de toppen van hooge bergen, heb ik mij met weinige of zelfs met enkele waarnemingen moeten vergevoegen: van hier die weinige evenredigheid, welke mijne lezers tusfchen de temperatuur en de hoogte van sommige plaatsen in mijne opgave zullen ontwaren, zoo dat van eenen hoogen berg fomtijds eene hoogere temperatuur dan van eenen anderen lageren wordt opgegeven, het geen aan de verschillende weersgesteldheid ten tijde der waarneming op de onderscheidene plaatsen, en aan het verschil van den dagtijd, waar op de waarneming gefchiedde, moet worden toegefchreven. Het lijdt geen twijfel, of deze onevenredigheid zouden niet bestaan, wanneer ook van zoodanige plaatsen de gemiddelde Thermometer- en Barometerstand, uit een groot aantal van waarnemingen, had kunnen worden opgegeven.

De

De berekening der hoogten is geschied, door middel der Logarithmen, van den stand van den Barometer aan zee en op de plaats der waarneming, en door vermenigvuldiging van het verschil met de hoogte der gezamenlijke luchtkolom, die bij 32° Fahrenheit, met eene kwikkolom van 28 Parijsche duimen in evenwigt staat, zijnde 24489 Parijsche voeten.

Doch deze laatstgenoemde hoogte verandert naar mate der uitzetting, die de lucht, door eene meerdere warmte dan die van 32° Fahrenheit, ondergaat; en daar alle mijne waarnemingen bij eene zoodanige meerdere warmte gedaan zijn, zoo is deze meerdere uitzetting berekend naar het middengetal der temperaturen aan zee en op de plaats der waarneming, en ingevolge de vermeerdering van volume, die de lucht en het kwik met elken graad *Reaumur* ondergaan, zijnde $\frac{1}{555}$ voor de eerste, $\frac{1}{4325}$ voor het laatste, en het verschil tusfchen beide 0,00477.

Ik heb mij daartoe bediend van tafelen, welke ingevolge de opgegevene grondstellingen vervaardigd zijn, en tot welker gebruik de heer *J. F. Beurenberg* de aanleiding heeft opgegeven (o).

De berekende hoogte van aanmerkelijk hooge bergen, gelijk de Gedé, de Salak en de Patocha, heb ik nog een weinig moeten vermeerderen, zoo wel uit hoofde der vermin-

(o) Beschreibung eines einfachen Reisbarometers: nebst einer Anleitung zur leichten Berechnung der Berghöhen, Duis-
eld, 1811.

derde aantrekkingskracht in zulke hoogten, als ook om dat de zwaarte der lucht verondersteld wordt, iets minder nabij de evenachtslijn te bedragen, dan op eenen meerderen afstand van dezelve.

Echter bedraagt dit bijvoegfel niet veel; ik heb daartoe genomen voor den Gedé 49, voor den Salak 38, en voor den Patocha 40 Parijsche voeten. Tot opheldering van het gezegde zal ik thans nog door een voorbeeld de gebezigde wijze van berekening opgeven.

Op den 19 April 1819, stonden op den berg Gedé, en wel op den zuidelijken top Seda Ratoes genaamd, bij betrokken en regenachtig weêr, op den middag, de Thermometer op 56° Fahrenheit, en de Barometer op 55 strepen of $20^{\circ}37$ Parijsche duimen.

De gemiddelde stand van beide werktuigen aan het zeestrand is Therm. 82° . Barometer $28^{\circ}07$ Par.;

$$\text{Logar. } 28^{\circ} 07 = 939870$$

$$\text{Logar. } 20^{\circ} 37 = 619233$$

verschil 320637

De gemiddelde warmte der lucht bedraagt 69° F. hetwelk geeft voor de hoogte der lucht 26 405°

Dit vermenigvuldigd met het voorgaand verschil geeft 2466°419985

B

Voet

Voor de verminderde zwaarte der lucht wegens de meerdere hoogte . . .	26
Wegens de geringe geographische breedte . . .	23

8515 Parijsche
of 9075 Eng. voer.

Behalve de waarnemingen aangaande den staat van den Thermometer en Barometer in de lucht, heb ik al verder op hooge bergen den graad van warmte van het kokende water opgeteekend, waardoor almede de graad van drukking der dampkringslucht kan gekend worden.

De warmte, namelijk, van het kokende water op den Gédé was 194°. Fahr.

Patocha	„	197°	„
Salak	„	199°	„
Malabar	„	200°	„
Telaga bodas	„	204°	„

Rekent men nu dat de warmte van het kokende water aan zeestrand 212°. bedraagt, dan geeft de vermindering van elken graad warmte van het kokend water eene hoogte aan, op den Gédé van 153.6 Nederl. ellen of meters

Patocha	„	150.4	„	„
Salak	„	168.1	„	„
Malabar	„	168.2	„	„
Telaga bodas	„	209.1	„	„

of door elkander gerekend, voor elken graad Fahrenheit 169,9 Nederlandsche ellen of meters, en voor elken graad der nieuwe, in 100 graden verdeelde, Schaal (*thermomètre centigrade*), 302,7 Nederlandsche ellen.

Vol-

Volgens den Heer von Humboldt bedraagt het, op eene hoogte van 7000 meters, voor elken graad der laatstgenoemde Schaal, 304 meters (p).

Onverklaarbaar is mij bij de aangehaalde waarnemingen de groote afwijking, die de Telaga-bodas, vergeleken met de andere bergen, oplevert.

Het zal niet ongepast zijn, hier nog aangaande het gebergte, waarvan de verschillende hoogte tot dus verre het onderwerp dezer verhandeling is geweest, eenige bijzonderheden te laten volgen, die met het voorgaande in verband staan, en al verder de gesteldheid van dat gebergte doen kennen.

Aangaande de zuiverheid der lucht, heb ik op de hoogsten der voornoemde bergen almede eenige proeven in het werk gesteld, zoo wel door middel van het Salpetergas als ook met den Fontanaschen Eudiometer. Ik heb daardoor echter geen verschil van de gewoone samenstelling der dampkrings-lucht kunnen ontdekken.

De Heer Horsfield heeft den berg Gédé ook beklommen, en aldaar den stand van twee Barometers aangeteekend; de eene toonde 21". 52, de andere 21". 49 Engelsch, op den middag, bij 59°. Fahrenheit, hergeen dus, met mijne waarneming vergeleken, een verschil van 0". 21. oplevert, en eene meerdere hoogte van 59 Nederlandsche ellen (meters) of 193 Engelsche voeten zoude aanduiden.

(p) Voyage, Vol. I. Essai sur la Géographie des plantes.

De rigting en uitgestrektheid van het gebergte, waarvan wij spreken, kan enigzins blijken uit de Kaart, door den heer *Raffles* met deszelfs beschrijving van Java uitgegeven. Het is namelijk die keten van bergen, die, op nagenoeg tien mijlen afstands en ten zuiden van Batavia met den Gedé en Salak beginnende, zich vervolgens van daar in onderscheidene bogten en takken zuidelijk en zuidoostelijk uitstrekt, en met den hoogen Tjikoraai op 4 à 5 mijlen afstands van het Zuider zeeftstrand eindigt. Zeer verkeerdelijk zijn daarentegen fommige bergen van die keten op de aangehaalde kaart benaamd en geplaatst; zoo is, b. v. de Patocha (Baduwa) geenszins diegene, die op de kaart onder dien naam wordt aangeduid, en dewelke de Tombak Roejong is; de Patocha ligt veel zuidelijker, en is die berg, welke op de kaart gezien wordt als de uiterste punt van den open driehoek, binnen welken ten Noorden het District Tjifondari is gelegen, en ten oosten waarvan zich eene rij van bergen naar den Tiloe uitstrekt. Geheel verkeerd is al verder op die kaart de ligging van den Sumbong en Malabar opgegeven. De Malabar ligt geheel ten oosten van den Tiloe, en deszelfs voet strekt zich tot het dorp Banjaran uit; de Sumbong is geenszins tuschen dit Dorp en den Malabar, maar aan de tegenovergestelde zijde ten Z. O. van den Malabar gelegen. Met zeer veel nauwkeurigheid is daarentegen ons geheel gebergte opgegeven op eene groote afzonderlijke, niet uitgegevene Kaart der Preanger Re-

Regentschappen, die door wijlen den Lt. Kolonel *Beetjes* is vervaardigd.

Hoewel dit gebergte en de grond daartusfchen zeer onderscheiden in hoogte is, zoo is toch ook de laatstgenoemde overal nog aanmerkelijk boven de zee verheven; dezelve neemt aan beide zijden met eene zeer sterke helling af, ten Z. W. tot in zee, ten N. O. in eenen uitgestrekten kom, wiens bodem zeer heuvelachtig is, en die meer noordelijk door eene andere keten van bergen wordt ingesloten, welke zich almede van den berg Gedé af, doch Noordoostelijk uitstrekt, en zich naar het N. O. al meer en meer van ons zuidoostelijk gebergte verwijdert. Een groot aantal rivieren voeren ter weërszijde van dit laatste het water af, en wel ten zuiden naar zee, doch ten noorden vereenigen zich bijna alle met den Tjitarum, die nabij den Sumbong ontspringt, en nagenoeg in het midden der voorzegde vlakte tusfchen beide bergketenen, noordwestelijk afloopt. Slechts van de uiteinden van het gebergte wordt het water door andere rivieren, van het noorwesteinde door den Tjilowong en Tjidani, van het zuidoost-einde door den Tjimanok afgevoerd.

Daar het rotsgesteente van dit geheele gebergte reeds door de gedurige inwerking van lucht en water ontbonden, en daarenboven nog op vele plaatsen door onderaardsche vuren, zwaveldampen enz. verstoord en verteerd wordt, zoo wordt van hetzelfde gedurig, vooral bij zware stortregens, en in den regentijd, eene aanzienlijke hoeveelheid gronds naar het lager land en naar zee afgevoerd, zoo

dat eene trapsgewijze en gedurige afneming van het gebergte plaats heeft.

Het voorname gesteente namelijk, waaruit dit geheele gebergte bestaat, is dat gesteente, hetwelk onder den naam van Basalt bekend is; de hoogere bergen althans bestaan geheel uit hetzelfde, en deze basalt is al vaster en onvermengder, naarmate de bergen daaruit zamengesteld hooger zijn.

Zijn de bergen lager, dan is ook de basalt minder dicht, grover van korrel en porphierachtig, dat is, met grootere stukken van andere steensoorten vermengd, als *Veldspaat*, *Kwarts*, kristallen van *Hoornblende*, *Zwavelkies*, *Olivien* en andere, den basalt veelal verzellende, zelfstandigheden.

De zuivere basalt zelf verschilt daarenboven zeer in zamenstelling; die van een gedeelte van het Malabarsche gebergte b. v. is zoo sterk ijzerhoudend, dat dezelve reeds op eenigen afstand de magneetnaald in beweging brengt, en tevens zelf magnetisch is.

Bijna alle de hooge toppen van dit basaltgebergte vertoonen zich in de gedaante van stompe kegels, welke veelal in derzelver lengte door diepe kloven verdeeld zijn; naar boven nemen deze kegels al meer en meer in steilte toe, en worden al moeilijker te beklimmen, hoemeer men nader bij de toppen opgaat.

De massa dezer bergen is zelden doorgaande of geheel zamenhangende, maar meestal uit onregelmatige, overeindstaande of ook wel schuinsliggende of gebogene zuilen zamengesteld; deze zuilen vertoonen in lengte, dikte,

rig-

zigting, in het getal en in de meerdere of mindere regelmatigheid der vlakten en hoeken eene zeer groote verscheidenheid; zoo ook zijn derzelver rijen of onmiddelijk de eene op de andere geplaatst, of door los daartusschen liggend gesteente van elkander gescheiden.

Deze zamenstelling is alleen zichtbaar op plaatsen, alwaar zware instoringen van het gebergte, gelijk op den Gédé en Patoeha, langs de wanden der kraters, hebben plaats gehad, of alwaar zware rivieren deze rijen van basaltkolommen kaal gespoeld hebben.

Vuur is nagenoeg overal in het binnenste van dit gebergte werkzaam; deszelfs uitwerkselen openbaren zich op vele plaatsen aan de oppervlakte, en bijna op alle bergen vindt men de blijken van groote verwoestingen en instoringen, door hetzelfde te weeg gebragt. Meestal zijn de grootste openingen, waardoor zich de verbrande en verhitte stoffe ontlast of weleer ontlast heeft, op of nabij de toppen van het gebergte. Vooral merkwaardig zijn in dit opzigt de Gédé, de Patoeha, de Goentoer en de Talaga-bodas, op welke bergen alle wijduitgestrekte en gedeeltelijk nog altijd werkzame kraters (Kawa) worden gevonden, waaruit zich zwavel en waterdampen ontlasten. De krater van den Gédé bevindt zich op den middelsten der drie toppen van dezen berg, is boven anderen zeer uitgestrekt, door steile muren van basaltkolommen ingesloten, gedeeltelijk met ingesloft gesteente opgevuld, en uit eene diepe trechtervormige kolk verheffen zich gedurig zwavel- en waterdampen, terwijl de binnenzijden van den krater met

B 4

zui-

zuivere zwavel zijn overtrokken; de vallei tusschen dezen middelsten en den zuidelijken top, den Seda-ratoes, is tot eene aanmerkelijke diepte met verbrand gesteente, puimsteen en Lava-asch opgevuld, waaruit de vroegere uitbarstingen van dezen vulkaan kennelijk worden.

De krater van den Patoeha ligt aan de zuidoostzijde, omtrent 600 voeten beneden den hoogsten top dezes bergs, en hoewel zich aldaar thans nauwlijks eenige werking van vuur vertoont, is deze plaats niet minder bezienswaardig. De krater zelf is eene ruime, nagenoeg ronde kom, aan de N. W. zijde, van eenen hoogen steilen muur, die tot aan den top van den berg oploopt, en voorts van meer of min hoog gebergte ingesloten. Dezelve is met een meer van wit en blaauwachtig water, hetwelk eenen zeer sterken zuren aluinsmaak heeft, opgevuld; de kanten en bodem van het meer zijn overal met gele zwavel overdekt, en een eilandje in het meer bestaat bijna geheel uit zwavel; het ontbonden gesteente ter zijde van het meer is met zwavel doortrokken, en ik heb aldaar meer dan elders zeer zuivere doorschijnende stukken dezer zelfstandigheid gevonden. Hoewel in dezen krater, behalve eenig opwellend water, geene werking noch heete bronnen gezien werden, kon men toch uit het frische voorkomen van de zwavel opmaken, dat dezelve sedert niet langen tijd, en waarschijnlijk uit diepliggende heete bronnen was voortgebracht. De Patoeha heeft hooger op den top, aan de N. W. zijde, nog eenen tweeden krater, die echter droog,
zon-

zonder werking en gedeeltelijk met gewas is opgevuld.

De Goenoeng Goentoer, een nog werkzame vulkaan, is meer bekend door deszelfs hevige uitbarstingen, die nog van tijd tot tijd plaats hebben. Dezelve ligt nog eenigzins buiten de strekking van het algemeen gebergte, in eenen van hetzelfde zich noordoostelijk uitstrekken arm tusschen de districten Timanganten en Zelles. Ik heb denzelfden twee malen tot nabij den top, alwaar zich de krater bevindt, bestegen, eens onmiddellijk na de hevige uitbarsting, die op den 21-24 oktober 1818, plaats had, en daarna in 1819. Het is mij echter niet mogelijk geweest den krater te bereiken, de eerste maal, uithoofde van het groot levens-gevaar, waaraan ik door het nog gedurig afrollend gesteente was blootgesteld, en de andere maal, doordien zware mist de nadering tot den krater, en gebrek aan drinkwater een langer verblijf nabij den top van den uitgestrekten vulkaan beletteden. Van de ontzettende menigte stoffe, door denzelfden met de laatste ontbranding uitgeworpen, heb ik mij kunnen overtuigen, toen ik denzelfden van de N. W. zijde willende naderen, en uit het zuiden van het district Manabaja komende, verplicht was, gedurende een paar dagen door de losse, hoog opgeworpene asch, en ten laatste ook door een geheel verbrand bosch, mijnen weg te vervolgen; de zijde en voet van het gebergte aan de Zuid en Z. O. zijde is tot eene aanmerkelijke hoogte met groote, zwarte, door den vulkaan uitgeworpene steenblokken overdekt.

Het gesteente van den Goenoeng Goentoer is reeds meer porphierachtig of met Veldsaar vermengd, dan dat der overige bergen van de groote bergrij.

De Telaga-Bodas in het Regentschap Limbangan heeft zijnen naam van het zwavelmeer, dat op den top van denzelven wordt gevonden; dezelve is almede merkwaardig door de geweldige werking van het onderaardsche vuur, die aldaar plaats heeft. Behalve onderscheidene bronnen van kokend water en heete zwaveldampen, verheft zich uit eene opening in den berg eene groote kolom van zwavel- en waterdampen; de stoom, uit den diepen afgrond met zwaar gebons tegen het gesteente naar boven gestuwd, wordt vervolgens met eene ontzettende kracht door de naauwe opening uitgedreven, waaruit al verder kokende zwavel opwelt, die zich al vloeiende over het gesteente in het rond verspreidt.

Het meer, een langwerpig rond, heeft eene middellijn van 1500 à 2000 Rhijnlandsche voeten; het water in hetzelfde vertoont zich even als de grond geheel wit; uit de zijden van het gebergte wordt veel zwavel met heete waterdampen afgescheiden, verbrande boomstammen staan, gelijk zwarte kolommen, rondom het meer, en getuigen van de ontbrandingen, die alhier moeten plaats gehad hebben.

De Telaga-bodas is al verder merkwaardig door eene der zijden van denzelven ten oosten, welke gedeeltelijk is ingestort, en waaruit zich een zuur water, benevens zwavelhoudende dampen ontwikkelen, die meer dan

elders

elders eene schadelijke eigenschap schijnen te bezitten. Men vindt aldaar altijd vele overblijfselen van dieren, die klaarblijkelijk, het zij door gebruik van het water, het zij door inademing der uit den grond opkomende dampen, gedood zijn. Zelfs grootere dieren blijven daarvan niet verschoond. Zonderling is het ook, dat de beenderen van het aldaar gedooede gedierte spoedig verdwijnen, terwijl de zachtere deelen en bekleedselen nog lang overig blijven.

Doch vertoonen zich op dit gebergte zoo vele blijken van ontbinding en verwoesting, door het vuur veroorzaakt, hetzelfde levert niet minder een treffend voorbeeld op van groote vruchtbaarheid, weelderigen groei, en van eene groote verscheidenheid van voortbrengselen, zoo dieren als gewassen. Het behoort thans bepaaldelijk tot het oogmerk dezer verhandeling, nog in het kort nategaan, in hoe verre de afwisseling en verscheidenheid dier bewerkteugde lichamen met de verschillende hoogte van het gebergte in verband staat.

Het behoort niet tot deze beschouwing, dat wij blijven stilstaan bij de voortbrengselen van lagere, later ontstane gronden langs het zeestrand, noch bij die van het reeds hooger heuvelachtig land, hetwelk het voorgebergte van den meer verhevenen Basalt-bodem uitmaakt, en of enkel uit eene losse of meer of min digte aarde bestaat, of eene zeer gemengde rotssoort of kalksteen tot grondslag heeft. Wij betreden dadelijk de natuurlijke bosschen, die den voet van het basalt-gebergte

bergte

bergte overdekken, en die door eenen verbazend weelderigen groei, zwaar en ongemeen hoog geboomte, eene zeer groote menigte van slingerplanten, gelijk de grond door eene diepe laag van zwarte zeer voedzame planten-aarde gekenmerkt worden. Op de bijzondere vormen van het alhier meest voorkomende hoog geboomte lettende, zoude men deze bosfchen, de Vijgen-, of met den inlandfchen naam *Kiara*-bosfchen kunnen noemen, om dat hier eene zeer groote verscheidenheid van boomsoorten, welke alle tot het geslacht der vijgen behooren, worden gevonden, en welke alle door eenen ongemeen snellen groei, witte fappen, week hout, wijduitgestrekte takverdeeling, uit den stam voortkomende vruchten enz. gekenmerkt zijn.

Zij maken voorzeker het grootste gedeelte dezer bosfchen uit, en mogen te meer aan dezelve hunnen naam geven, omdat zij bijna geheel aan deze lager gelegene bergbosfchen eigen zijn, en slechts eenige weinige soorten derzelve [bij voorbeeld, *F. heterophylla* zich verre op het gebergte verheffen. De hoogere boomen, waarvan zij meest verzeld gaan, zijn vele soorten uit de familie der *Meliae* (*Pinkoe*, *Surèn*, *Pinango*, *Langsar*, enz.) meest alle, gelijk het grootste gedeelte der vijgen, onbekende of door de Kruidkundigen nog niet beschrevene soorten der geslachten *Guarea*, *Melia* enz.; voorts *Artocarpus*, (*A. pilosa*, *elastica*) *Sterculiae*, *Sapindus* en *Caryota*.

De stammen van deze boomen alle verstreken tevens veelvuldig tot standplaats van andere,

re, somtijds wederom boomachtige gewassen, gelijk onderscheidene soorten van *Aralia*, *Polycias*, *Fagraea*, *Cissus*, *Uvaria*, van welken alle de takkige en bladrijke stammen zich, gelijk vele andere *Plantae parasiticae*, *Piper*, *Cyrtandra*, *Pothos*, *Loranthus*, *Viscum* enz. met de uitgestrekte kroonen der hooge Vijgenboomen op eene zonderlinge wijze vermengen, en al verder door slinger-gewassen zamengestrengeld worden. Onder deze schaduwrijke boomen wordt de tusschenruimte der hoogere stammen door een groot aantal van onderscheidene heesters en lager geboomte opgevuld, als: *Ardisiae*, *Grewia*, *Elaeocarpus*, *Phyllanthus*, *Callicarpa*, *Celtis*, *Marumia*, heesterachtige *Urticae*, voorts wilde Pifangboomen, *Heliconia Indica*, *Pandanus*, en eene groote verscheidenheid van *Scitamineae*, terwijl eindelijk de grond met vele plantgewassen der soortrijke geslachten *Justicia*, *Begonia*, *Ruellia*, *Rhynchocharpus*, *Solanum*, *Arum*, en vele *Orchideae* overdekt is.

Iets hooger dan deze vijgen-bosfchen mag men de *Rasamala*-bosfchen stellen, omdat met dezen zoo fraaijen als nuttigen boom de mees e vijgen reeds zeldzamer worden. De *Rasamala* is in het vijfde Deel der Verhandelingen van het Genootschap, onder den naam van *Altingia excelsa*, beschreven; doch er bestaat geene reden, om denzelven van het geslacht *Liquidambar* af te zonderen, gelijk ook reeds de geurige hars, die uit de stammen kan worden afgezonderd, en die een ware *Syrax* is, de betrekking tot dit geslacht te

te kennen geeft. Een groot gedeelte der boomen en gewassen, hiervoren reeds bij de vijgeboschen opgegeven, blijven ook nog voortduren in de *Rasamala*-boschen, welke reeds van verre door de witte, loodregte en, minder dan de vijgen, met vreemd gewas begroeide stammen, gekenschetst worden. Andere gewassen daarentegen worden nu reeds veelvuldiger, gelijk vele soorten van *Rotan*, vele *Rubiaceae*, eene familie van gewassen, waarvan de boschen van Java bijzonder rijk zijn, en van welke vele soorten zich zoo door de brosheid, als door den hevigen hoogst onaangename stank van het hout, doen kennen. Men mag rekenen reeds tot eene hoogte van vijf duizend voeten te zijn opgegaan, wanneer de *Rasamala*-boschen eindigen: niet te min blijft het hoog geboomte nog altijd voortduren; zelfs ontwaart men nu voor het eerst eenen zeer fraaijen boom, die zich bijzonder door de hoogte en den regten groei van zijnen stam onderscheidt, de *Kimarak*, welken ik gis tot de *Cypres* of *Sparreboomen* te behooren. Nagenoeg op dezelfde hoogte vindt men thans ook de *Pinus Dammara*, alsmede vooreerst een fraai bloeiend *Rhododendron* (*Rhod. Javanicum*), de zonderlinge *Nepenthes Phyllamphora*, en het tweebladig vaarngewas, *Acrostichum diphyllum*, welk laatste vóór eene zulke hoogte bijna kenschetsende schijnt te zijn, daar het zich op alle bergen, die ik bezocht heb, niet lager aan mij vertoond heeft. Het *Slangenvaarn* (*Ophiopteris verticillata*) is alme-

de

de meer bijzonder aan deze hoogten eigen, zoo ook, en nog hooger, de *Sonerila maculata* *Roxb.* enz.

Doch het zijn vooral de Laurierboomen, of liever onderscheidene soorten, welke tot het plantengeslacht *Laurus* (*Tetranthera*, *Tomex*, enz.) behooren, en die bij de Inlanderen onder den naam van *Hoeroe* bekend zijn, waardoor deze hoogere boschen worden onderscheiden, en welke wij derhalve de *Laurierboschen* kunnen noemen. Java levert, gelijk aan *Vijgen*, zoo ook aan *Laurieren* een zeer groot aantal van soorten op, die nagenoeg alle aan de Kruidkundigen tot hiertoe zijn onbekend gebleven. Deze *Laurieren* bepalen zich echter niet alle tot dit hooger gebergte, waarvan ik thans spreek; sommige vinden zich reeds vroeger, hoewel zij nimmer tot het lage vlakke land afdalen; andere worden nog op de grootste hoogten gevonden. Met deze *Laurierboomen* vermengen zich onderscheidene soorten van *Eikeboomen*, van welke alleen de *Pasjan* (*Quercus Molucca*, en *Q. Concentrica*) onder de Kruidkundigen schijnen bekend te zijn; op deze zelfde hoogte is ook de *Poespa* (*Schima Norenhæ*) meest veelvuldig, een boom, wiens fraaije bloemen bijna altijd op den bodem verspreid liggen. Vele soorten van *Melastoma*, waarvan sommige tot hooge boomen opschieten, voorts eenige *Eugeniae*, de geurige *Magnolia* (*M. odoratissima*), *Myrtus*, *Viburnum*, *Rubus*, en vele *Rubiaceae*, die echter zelden tot groote boomen opschieten, maar meest heesters zijn. Een zeer groot aantal *Orchideae* is bovenal

aan

aan deze Laurierboschen eigen, zoo wel degenen, die in den grond groeijen, bij voorbeeld, *Limodorum*, *Orchis*, *Malaxis*, als ook dezulke, die alleen op de boomen huisvesten; *Cymbidium* en *Dendrobium* zijn vooral de geslachten dezer familie, die een groot aantal soorten aan deze plaatsen opleveren.

Eindelijk, wanneer al hooger ook de laurierboschen ophouden, de toppen der bergen zich al meer vernauwen, de lucht ijler wordt, het gewas zich onderling niet meer beschutten kan, de meerdere helling van den grond eene diepe losse planten-aarde niet kan terughouden, op eene hoogte van nagenoeg 7000 of meer voeten, begint ook het houtgewas al meer van gedaante te veranderen, kleiner en krepelachtig te worden, deszelfs stammen zijn met mosgewas overdekt, lange baarden van haarmos (*Usnea*), hangen van deszelfs takken naar beneden, alle gewassen vertoonen geheel andere vormen, dan men gewoon is in de laagte te aanschouwen, en het geheel herinnert ons aan het Alpisch gebergte van het koudere noorden; kromme stammen en takken, kleine, stijve, drooge bladen kenfchetsen hier het geboomte en struikgewas.

Het is vooral de familie der heideplanten (*Ericae*), bepaaldelijk de geslachten *Andromeda*, *Vaccinium*, *Clethra*, die de meeste gewassen aan deze uiterste, nog begroeide toppen opleveren, en met welken zich nog het fraaije *Rhododendrum retusum*, een *Leptospermum*, op den Gedé en salak, en elders eene *Myrica* gezellen. Deze gewassen, uitgezonderd *Vaccinium serratum*, het welk

aan

aan onze *Veenbesfen* (*V. Oxycoccus*) doet denken, zijn meestal nog boomgewas, hetwelk zich door zeer vast, zwaar hout doet kennen. Het geslacht der vijgen levert eene zonderlinge uitzondering op in eene zijner talrijke soorten (de *Ficus heterophylla*, een heester met gedeeltelijk zeer stompe, gedeeltelijk spitse bladen), zijnde deze namelijk de eenige, die zich tot de hoogste toppen der bergen opheft.

Tuschen deze boomen en heesters groeijen ook nog andere lagere gewassen en kruiden, die alle meer met die der noordelijke *Flora* van Europa, dan met die der lager gelegene landen van Indie overeenkomstig zijn. Op en rondom den top van den Gedé en dus op ruim 9000 voeten hoogte groeit veelvuldig eene Kamperfoelie met gele bloemen (*Lonicera*), een *Hypericum* (het Japanfche *H. patulum* zeer nabij komende), eene *Bellis op Steng*, een heesterachtig, wit *Gnaphalium*, eene *Valeriana*, door *Hardwicke* (*Afiat. Rec. VI, 350*) beschreven, een *Ranunculus*, eene *Swertia*, eene kleine *Gentiana* in de lava-asch, die de valei tuschen de beide toppen van den Gedé opvult, enz., alle planten-vormen, die men niet ligt in Indie, op eene breedte van zes graden, zoude verwachten.

Doch hoewel wij in alle deze gewassen de vormen, aan de koudere of gematigde luchtstreken meer bijzonder eigen, ontwaren, zijn dezelve toch alle soortelijk van de bekende gewassen onderscheiden. De *Kryptogamische* gewassen alleen maken in dezen eene uitzondering; vele van dezelve verschillen in niets van de Europefche. Op den Patoeha

C

over

over zoden van Veenmos (*Sphagnum*) gaande, zoude men kunnen wanen, naar de Nederlandsche veenen verplaatst te zijn.

De hiervoren genoemde heesters, vooral *Vaccinium varingifolium*, *Andromeda punctata*, *A. leucocarpa*, *Myrica javanica*, groeijen nog zeer weelderig in den witten, met zwavel-dampen doorwoelden grond, zelfs tot binnen den rand des kraters, waar zij gedurig van zwavel-damp omgeven zijn; sommige varens, als *Blechnum pyrophilum*, *Pteris aurita*, overdekten al groeiende de randen der kokende modderkolken, die den Kawa Karaha op den berg Kiamis in het district Madjalaja zoo merkwaardig maken. Dezelfde gewassen omboorden, tot in het zure water zelve hunne wortels verspreidende, de oevers der zwavel-meeren op den Patoeha en Telaga-Bodas.

Doch het is niet alleen het hooge en boschrijk gebergte, hetwelk naar mate van deszelfs rijzing eene zoo groote verandering en verscheidenheid van plantenvormen oplevert; men ontwaart dezelve almede in de nog gedeeltelijk bewoonde en bebouwde vlakten en valleijen tusschen hetzelfde. In de fraaije en welbebouwde vlakte, waarin het district *Tjisondari* is gelegen, veroorzaakt het gematigd klimaat reeds eenen zeer laten Rijst oogst; vele vruchtboomen van het lager land, als Manga, Mangoestan, Doerian, Peteh, enz., komen daar slecht voort, of leveren nauwelijks rijpe, onsmakelijke vruchten op; terwijl daarentegen deze landstreek voor de cultuur van Europeische gewassen bijzonder schijnt geschikt te zijn, gelijk aldaar ook reeds vele gewassen, naar die

der gematigde luchtstreken gelijkende, worden gevonden (*Umbellatae*, *Rumices*, *Menthae*, *Sambucus*, *Viola*, *Ranunculus*, *Potentilla*, enz.)

Bovenal merkwaardig is in dit laatstgenoemde opzigt de lange vallei, te midden van het Malabarische gebergte, door welke de rivier *Tji-gewre* zich nederstort; de *Flora* van het gematigd Europa schijnt bijna geheel derwaarts te zijn overgebracht; men vindt daar niet alleen planten uit alle de reeds opgenoemde geslachten van dien aard, maar men wordt daar ook nog door vele andere foorgelijke verrast, als *Hydrangea*, *Spiraea*, *Buddleja*, *Valeriana*, *Centaurea*, *Isopyrum*, *Carex*, *Sium*, enz.

Ten opzichte van het dierenrijk levert het hoog gebergte, naar mate van deszelfs onderscheidene hoogte, op verre na eene zoo groote verscheidenheid niet op, als ten aanzien der gewassen. Met de naar boven afnemende warmte vermindert ook het aantal van dieren in diezelfde evenredigheid, en het scheppend vermogen van een veranderd klimaat strekt zich op deze hoogten niet uit tot het hooger, meer bewerktuigd, dierlijk zamenstel. Het bestaan, en eene groote vermenigvuldiging van het gedierte, aan Java eigen, kan alleen bij eene meerdere warmte in het lager land plaats hebben, en de gewaarwording van het onaangenaam gevoel, door een mij koesterend luchtgestel opgewekt, belet de meeste dieren zich van hunne gewoone verblijfplaatsen te begeven. Het hoog gebergte levert daarenboven geene grasrijke weiden aan het grazend vee op; het verscheurend gedierte, aan hetwelk het eerstgenoemde tot buit verstrekt, moet dus

ook in deszelfs nabijheid zijne schuilhoeken behouden; het kruipend gedierte kan uit zijnen aard nog minder de warme broeiende waterplassen van het lager land verlaten. Zelfs het meeste gevogelte verheft zich niet verre boven de vijgeboschen; daar de meesten zich van infekten en wormen generen, en alleen in het lager gebergte genoegzaam voedsel kunnen vinden; echter hoort men bij het opgaan door de boschen nog lang het bevallig gezang van eenen kleinen, zich van insecten generenden, vogel (*Muscicapa Cantatrix*), of het geklop der spechten, uit holle boomstammen terug gekeerd; doch ten laatste volgt eene doodelijke stilte, ten zij nu en dan eene Duif of Lijster door de besien der *Vaccinia* naar de toppen der bergen gelokt worde.

Laatstelijk maakt ook de *Rhinoceros* eene uitzondering, die zich niet ontziet het einde van het hoogste gebergte te beklimmen, wiens gebaande paden ons in digte boschen dikwerf zijn dienstig geweest, en dien wij zelfs over de hoogste punt van den Patoeha en over den moeilijken Goenoeng Goentoer, over de scherpe lava langs den krater, hebben zien voortwandelen.

TAFEL aantonende de hoogte der voornaamste, in deze verhandeling voorkomende, plaatsen.

NAMEN DER PLAATSEN.	Thermometer van Fahr.	BAROMETER.		HOOGTE DER PLAATSEN.	
		Strepen. (Millimeters.)	Engelsche Duimen.	Ellen. Meters.	Engelsche Voeten.
Zeestrand	82	760	29,922		
Buitenzorg	79	737.5	29,034	265.7	865
Megamendon	66	640.5	25,216	1477	4848
Salak	54	589.5	23,208	2186	7172
Gedé	56	551	21,710	2766	9075
Pontjak Karang (Dist. Tjihca)	74	690	27,152	845.5	2774
Patoeha (Dist. Tjifondarie).	50	584	22,992	2257	7407
Tombak Roeijong (idem) . .	61	609	23,978	1917	6291
Dorp. Tjiweduij (idem) . .	70	670	26,394	1089	3572
Noorder top van den Tiloe (Dist. Banjaran)	60	627	24,690	1653	5425
Zuider top van den Tiloe (id.)	60	614	24,174	1839	6034
Kampong Lamadjan (idem) .	71	680	26,771	966	3169
Kampong Malabar (idem) . .	68	675.2	26,583	1025	3361
Berg Malabar (idem)	61	602	23,700	2018	6621
Dorp Banjaran (idem)	72	698	27,480	772	2534
Kampong Marujon (Dist. Tji- paraij)	71	683	26,889	925	3035
Kampong Nenkellen (idem) .	65	666	26,220	1140	3742
Hoofd van de Rivier Tjitarum (Dist. Manabaija)	63	645	25,394	1415	4645
Sumbong (idem)	65	624	24,566	1704	5593
Tjikaraha (idem)	64	640	25,196	1224	4017
Goenoeng Goentoer (Dist. Timanganten)	55	612	24,094	1855	6085
Telaga Bodas (Dist. Wana- radja)	64	626	24,645	1675	5497
Dorp Trogong (Dist. Timan- ganten)	74	700	27,559	716	2350

BESCHRIJVING
VAN DE
HOOFDPLAATS
VAN
PALEMBANG.

MEDEGEDEELD

DOOR DEN

Heer J. J. VAN SEVENHOVEN,

Commisfaris van het Nederlandsch

Gouvernement aldaar

in 1822 en 1823.

BESCHRIJVING.

VAN DE

HOOFDPLAATS

VAN

PALEMBANG

De hoofdplaats van het Palembangfche rijk ligt op de oostzijde van het eiland Sumatra, op $2^{\circ}58'$ Zuider-breedte, en 105° Ooster-lengte (van Greenwich). De Thermometer van Fahrenheit staat aldaar, des morgens, op 80° , en rijst doorgaans tot 92° , op het midden van den dag. In de maanden juni, juli, augustus en september, blijft dezelve deze hoogte en verandering behouden. In de overige maanden, daalt de Thermometer tot 76° , en rijst gewoonlijk niet hooger dan tot 85° . Het weder is zeer onbestendig, en de moefons alhier minder regelmatig dan op het eiland Java. Zware regenbuijen, met harde winden, komen op het onverwachts op, en zijn dikwijls vergezeld van felle bliksemstralen en sterke donderslagen. Van augustus tot omstreeks april, waait de wind meestal uit het Z. W., N. W., en N. O.; terwijl er alsdan doorgaans sterke afwateringen uit de binnenlanden komen; en alzoo zijn, gedurende negen maanden in het jaar, de rivieren

Ligging en
luchtsgesteld-
heid.

tot genoegzaam bij derzelve oorsprong bevaarbaar.

Eb en vloed
der rivieren.

In de maanden mei, juni en juli, is de wind Z. O. en Oostelijk; en alsdan heeft men meestal goed weder. De vloed begint met half mei, en duurt voort tot half november. Dezelve is nog merkbaar op den afstand van eene dagreize boven Palembang. Gedurende het overig gedeelte van het jaar bestaat er geen vloed, maar enkel ebbe, om dat de afwatering uit de binnenlanden alsdan zeer sterk is. Door deze getijden ontstaat er, vóór de hoofdplaats, eene rijzing en daling in de rivier van 10 tot 16 voet. Noch de veranderlijkheid van het weder, hetwelk dikwijls van het fraaiste tot het onstuimigste eensklaps overgaat, noch de moerassen en krekens, die, gedurende het ebgetij, dagelijks eenige uren droog liggen, veroorzaken hier de minste ongezondheid. Palembang is veel meer voor gezond te houden, en dit is waarschijnlijk toetschrijven aan de frische, somwijlen sterke winden; aan de vele, zware, dikwerf verschrikkelijke donderbuijen; aan de herhaalde regens, en aan de schoone, gestadig vlietende, rivier, welke bij de hoofdplaats eene breedte heeft van twaalf honderd voet, en in het midden acht of negen vadem diepte heeft.

Oorsprong
van den naam
Palembang.

Wat den naam van dit rijk betreft, valt op te merken, dat omtrent de afleiding van het woord *Palimbang* meer dan ééne meening is. *Limbang* is een Javaansch woord, hetwelk zoo veel beteekent als *erts* of *metaal zuiveren* van aarde of andere vreemde zelfstandigheden. Deze zuivering geschiedt door middel van een mandje, waarin men den onzuiveren erts in de rivier

rivier schudt en schoon maakt. *Pa* is een, bij de Javanen en Maleijers gebruikelijk, voorzetsel, wanneer zij eene plaats willen aanduiden, waar een of ander bedrijf of omstandigheid plaats heeft. Zoo noemt men op Java *Pa-kapor-an* (*) eene plaats, waar de kalk-ovens staan; *Pa-kalong-an* (§) eene plaats, waar vele vledermuizen zijn; *Pa-djaga-an* (†) eene plaats, waar het wachthuis staat.

Men verhaalt, dat te Palembang, in vroegere tijden, stofgoud en tin-erts gezuiverd werd. Daar deze plaats, van de vroegste tijden af, het verblijf der Radja's, en vervolgens de hofplaats der Sultans is geweest, is het niet onwaarschijnlijk, dat zij het ongezuiverde metaal herwaarts hebben laten brengen, om hetzelfde, door deskundigen, als onder hun oog en toezigt te laten zuiveren, en tegen vervreemding van dit produkt te waken.

Volgens meening van anderen, is de naam van Palembang afkomstig van *Lemba*, een woord, dat *aangespoelde grond* beteekent. Nog anderen geven op, dat deze naam zoude afstammen van *Pala-abang*, een Javaansch woord, hetwelk *rood hoofd* beduidt, en dat in dit land menschen met roode hoofden gewoond hebben. Voor dit laatste gevoelen schijnt echter niets aannemelijks te zijn bijgebracht.

De naam van Palembang strekt zich uit over het geheele rijk, hetwelk laatstelijk is beheerscht geworden door Soefoehoenan *Machmoed*

(*) *Kapor* wil zeggen, Kalk.

(§) *Kalong*, vledermuis.

(†) *Djaga*, wacht houden, waken.

moed *Badar Oe Dien*, in juni 1821 door de Nederlandsche wapenen veroverd, en vervolgens in leen terug gegeven is aan den tegenwoordigen Soefoehoenan *Ratoe Hoefin Dlie Oe Dien*, wiens oudste zoon, onder den titel van Sultan *Ratoe Achmat Najam Oe Dien*, het dadelijk bewind over het land voert.

Deze benaming van het geheele rijk naar die van de hoofdplaats is eene navolging van het Javaansch gebruik. Op Java wordt doorgaans de naam der hoofdplaats aan het geheele rijk of de geheele Residentie gegeven. Zoo wordt b. v. het voormalig rijk van Cheribon genoemd naar het dorp, alwaar, toen dat land nog cijsbaar was aan den vorst van *Mataram*, *Tjeij-ribon* werd opgebracht, welk woord verbasterd is, en thans uitgesproken wordt *Cheribon*. *Tjeij* beteekent *Water, Ribon, Garnalen*. Dus beduidt *Tjeij-ribon* eene faus van kleine garnalen, welke bij de rijst wordt genuttigd, even als wij de soja of visch-faus gebruiken. Zoo is ook Tagal zoo wel de naam der hoofdplaats, als van de geheele Residentie. Het zelfde is ook het geval met *Pakalongan*, aldus genoemd naar de plaats, waar vele vledermuizen zijn, en welke de hoofdplaats is.

Locale
gesteldheid
van de hoofd-
plaats.

De hoofdplaats van Palembang ligt aan de beide oevers van de rivier *Moefie*, omtrent vijftien duitsche mijlen van de monding, alwaar deze rivier *Soefang* wordt genoemd, naar een klein spruitje, hetwelk aldaar in de *Moefie* of hoofd-rivier uitloopt. Deze ligging is met overleg gekozen. Tot hiertoe, en zelfs nog iets meer landwaarts op, is de rivier voor de grootste schepen bevaarbaar. De hoofdplaats ligt
nog

nog omtrent eene mijl beneden de uitwatering van de rivieren de *Ogan* en *Kramasfan*, welke, benevens de *Moefie*, de voornaamste toegangen zijn tot de Palembangfche binnenlanden. Van deze laatsten kan dus niets afkomen, noch iets derwaarts gaan, of het is aan de hoofdplaats bekend. Beneden Palembang, naar zee, ontmoet men, bij het eilandje *Gombora*, of liever *Kambara*, eene sterke verdedigingsplaats, juist voor de monding der rivier *Peladjoe*. Hiervan heeft Soefoehoenan *Machmoed Badar Oe Dien*, zoowel in 1819, als in 1821, goed gebruik weten te maken, gelijk omstandig is te zien in het rapport van den generaal *De Kock* (*), die de sterkten aldaar geforceerd, en door beleid en dapperheid eene volkomene overwinning op den trouwloozen *Machmoed Badar Oe Dien* heeft behaald. Door deze ligging nu kan de hoofdplaats ook tegen alle aanvallen van buiten gedekt worden.

Nagenoeg in het midden van de hoofdplaats, staan twee zoogenoemde *Kratons*, of *Dalams*, dat is, Paleizen der Sultans (§). De kleine of oude kraton is, volgens de overlevering, voor omtrent honderd jaren opgericht; de groote of nieuwe kraton werd eenige jaren later gebouwd. De eene is thans bijna geheel vervallen. De laatstgenoemde is een langwerpig vierkant, ter breedte van 77, en diepte van 49 roeden, omringd van eenen zeer sterken, steenen muur, die omtrent 30 voet hoog, tegen 6 of 7 voet dik is.

Kratons.

(*) Vid. Bataviafche Courant van juli 1821.

(§) Van *Ratoe*, Vorst, komt *Ka-ratoe-an*, of bij zamens-trekking, *Kraton*, verblijf van den Vorst.

is. Deze muur is versterkt met vier bastions. Van binnen zijn nog verscheidene, gelijkfoortige en bijna even zoo hooge muren, met sterke poorten voorzien, van welke binnen-muren mede ter verdediging zoude kunnen worden gebruik gemaakt, als men reeds den eersten bestormd had.

Toen de generaal *De Kock*, in juni 1821, van dezen kraton bezit nam, waren op de bastions, en rondom op de muren, door houten stelaadjen ondersteut, 110 stukken geschut van zwaar en minder kaliber voorhanden. Thans dient dit trotsche gebouw tot eene woning voor den Nederlandschen Commisaris, eenige zijner onderhoorige ambtenaren, en eenige officieren; terwijl tevens in en om den Kraton eene aanzienlijke militaire magt gelegd is. Dezelve wordt thans tot eene geregelde fortificatie aangelegd.

De huizen in de onmiddellijke nabijheid van den Kraton zijn van zeer goed getimmerd (*), vrij gemakkelijk ingerigt, en voorzien van steenen rollagen, en pannen-daken, doch overigens zonder smaak opgetrokken. Deze huizen dienden voorheen tot verblijf aan de mindere prins en hoofden van Palembang. Thans worden dezelve bewoond door Nederlandsche officieren en ambtenaren.

Aan de beide kanten der rivier, zijn op het water, op vloten gebouwd, huizen, aan welke men den naam geeft van *Rakits*. De vloten, waarop zij rusten, zijn van balken, doorvlochten met bamboes, en aan den oever of aan

sterk

(*) Het land brengt voortreffelijke houtsoorten op.

sterk ingeheide palen bevestigd, door middel van gevlochten bindrotting, dat veel sterker is dan gewoon henniptouw. De Rakits dalen of rijzen met laag of hoog water. Zij zijn of door drijvende bruggen met het land verbonden, of men gaat en komt van en aan dezelve met prauwtjes. Zij zijn doorgaans zamengesteld uit bamboes en hout; doch die van gegoede inwoners en Europeanen zijn geheel van hout opgetimmerd, en netjes geschilderd. Zij kunnen zoo groot en ruim gebouwd worden, als de eigenaar verkiest. De rakits der gegoede Chinezen zijn gemeenlijk voorzien van een achterhuis op een afzonderlijk vlot, met een ander vlot tusschen dit achterhuis en het voorhuis, welk middelste gedeelte, als het ware, eene binnenplaats formeert. Het achterhuis dient hun gewoonlijk tot keuken en huishoudvertrek, en het voorhuis tot winkel en magazijn.

Vele Europeanen verkiezen het bewonen van een rakiet, boven dat van een gewoon huis aan den vasten wal. En inderdaad zoodanig een vlothuis heeft veel aangenaams. Rondom in het stroomend water van de rivier gelegen, zijn deze woningen natuurlijkerwijze koel, en daarenboven aan alle kanten vatbaar voor het ontvangen van frische winden. De nabijheid van het heldere rivierwater is nog daarenboven zeer gemakkelijk tot het oefenen van zindelijkheid, een zoo onontbeerlijk vereischte tot de gezondheid. Het is hoogst aangenaam, hetzij des morgens vroeg, of wel tegen den koelen avondstond, op de voorgallerij van een Europeesch rakiet te zitten. Het tafereel, hetwelk de rivier alsdan

Woonhuizen op de rivier.

Levendigheid op de rivier.

alsdan oplevert, en ons dikwerf heeft vermaakt, is allerbekoorlijkst. De beschrijving daarvan zal tevens kunnen dienen, om een denkbeeld te geven van de dagelijksche beweging op dit schoone breede water. Er liggen tegenswoordig tien of twaalf ra-schepen, mitsgaders, achter en tuschen dezelve, eenige Chinese Wankangs (*), en Inlandsche vaartuigen van allerlei grootte en opruiging. Honderden van kleine en groote, eenvoudige en versierde prauwen of Inlandsche roeischuiten, zwerven door elkanderen, steken dwars over de rivier, snellen ginds en herwaarts voor bij. Sommige dienen tot het overbrengen van den eenen of anderen Inlandschen Prins, of ander groot heer, andere tot het vervoeren van koopgoederen. Sommige zijn schuitjes, om menschen van de mindere klasse overtezeten; andere zijn zwervende winkeltjes, opgevuld met allerlei soorten van koopwaren. Hier ziet men lijnwaden, siften en zijden stoffen, ginds gekookte en gebradene eetwaren, groenten en vruchten, visch en vleesch. Alle deze schuitjes kan men als zoo

Pantjallangs.

vele winkels of kramen beschouwen. Niet on aardig is het een pantjallang (§) te zien voor bij snellen. Dit is de naam der prauwen, waarin de Inlandsche grooten zich van de eene plaats naar de andere begeven. Derzelver grootte, fraaiheid, kleur, en zelfs de kleur der *pagaijen* of riemen, zijn onderscheiden naar mate van den rang der bezitters. De Vorst alleen

(*) Eene soort van vaartuigen, kleiner dan de Chinese jonken, doch van gelijkvormigen bouw.

(§) Pantjallang beteekent, snelvarend.

leen voert wit en zwart; de overigen rood, met bijzonder gekleurde strepen. De Prinsen van den bloede voeren daarover zwarte ruiten, andere ook groene en gele. Op reis gaande voeren zij gelijke vlaggen. De lengte der pantjallangs is van 40 tot 70 en 80 voet; derzelver breedte van 6 tot 11 en 12 voet, en het getal roeijers van 20 tot 30. Deze vaartuigen hebben van onderen geene kiel. Zij zijn zeer vlak, en, hetgeen merkwaardig is, uit een enkel stuk hout gevormd. De ontzaggelijk zware boomen, waarvan de pantjallangs gemaakt worden, moeten met groote moeite uit de nabijheid der bergen in de binnenlanden naar beneden worden afgevoerd. De stammen worden uitgehold, en door middel van vuur verder uitgebreed, vervolgens in deze uitgewekene, gedwongene gedaante, door invoeging van dwarsbalken, staande gehouden. Over deze dwarsbalken komt eene vloering van bamboes, niet verder dan eenen halven voet beneden den rand van het boord, hetwelk aan de buitenzijde ook weinig meer dan zes duim boven het water uitsteekt. De achterste helft van het vaartuig is met een dak overdekt, en op reis gaande sluit men hetzelfde aan beide zijden. Het achterste vierde gedeelte van het vaartuig dient tot slaapkamer, en is van voren met gordijnen digt. Het tweede vierde gedeelte bevat eene tafel, stoelen, enz., waar een gezelschap van acht tot tien personen zeer gemakkelijk kan plaats nemen. De Inlanders echter maken zelden of nooit in hunne prauwen gebruik van stoelen, omdat zij gewoon zijn, op matten plat op hunne hurken te zitten. Inlandsche

D

Vorsten

Vorsten en grooten, in hunne pantjallangs varende, hebben vóór zich twee, of naar hunnen rang, meer piekendragers. Achter hen zitten hunne vrouwelijke bedienden, den *pedang* (sabel), de beteldoos en andere benoodigdheden van hunnen heer dragende. Zijne *kris* of pook komt nimmer van zijne zijde.

De *Pagaaijen*, waarmede deze vaartuigen, en ook alle andere prauwen worden voortgeroeid, zijn eene soort van riemen, die kort, en aan het ondereinde zeer breed zijn. Zij worden van ligt hout gemaakt, en met beide handen bewogen. De Pagaaijers roeijen, als dit wordt gevorderd, nacht en dag door. Onder het doorvaren eet een gedeelte, en zoo wisselen zij 's nachts met slapen tevens af. Zoo wel hierdoor, als met behulp van de ebbe, kan men met een' pantjallang, in weinige uren, den geheelen afstand van de hoofd-plaats naar den mond der Soensang afleggen.

Prauw-bidars.

Terwijl men, aan de eene zijde, zulk een' pantjallang ziet voortspoeden, (waarin de Pangheran, of andere hofgroote, in eene stijve houding zit, soms den *Koran* lezende, althans schijnbaar geene aandacht verleenende op de voorbijvarenden, of het geen hem omringt, en even deftig gevolgd door zijne zoonen in eene andere pantjallang van minder aanzien), ontdekt men, aan den anderen kant, eenige prauwen-bidar (of *prauw-bidars*), zijnde van kleiner gedaante, van 12 tot 25 voeten lang, en van 4 tot 6 voeten breed, en, aan beide zijden, door eene enkele plank, 4 tot 6 duim opgehoogd. Deze worden door 4, 6 tot 8 Pagaaijers in beweging gebragt. Zij zijn geheel

heel bedekt, en verbergen voor het gretig spieënd oog der voorbijvaarders de schoone vrouwen der Palembangers, Arabieren of Chinezen, welke van haren kant zich ook niet om de voorbijvarenden bekommeren, althans nimmer eenige poging doen, om te zien of gezien te worden.

Wat verder snellen de ranke *Prauw-jokongs* (*) voorbij. Derzelver voerders noemt men gewoonlijk *Tambangans*, dat is zoo veel als, overvoerder. Deze zijn nu eens beladen met koopwaren, dan weder met passagiers. Meer langs de kanten der rivier, roeijen langzaam en omzigtig de kleine *Prauw-sumbawas* (§). Een oud wijf, dat er in zit, roept hare vruchten, groenten, visch of andere eetwaren te koop. Deze *Prauw-sumbawas* zijn somtijds zoo klein en smal, dat zij maar één of twee duim boven water uitkomen, en zeker geen Europeaan het zoude wagen, een togtje daar mede over de rivier te doen. Men noemt ze *Dieven-schuitjes*, om dat somtijds van deze kleine vaartuigjes gebruik wordt gemaakt, om des nachts van de rakits te stelen.

Hier hoort men, in een' pantjallang of prauw-bidar, onder een vrolijk inlandsch muziek, een talrijk gezelschap van beide kunne aankomen. Zij hebben offeranden gestort op de graven hunner voorouderen of goede vrienden, en hunne stille rustplaats met bloemen bestrooid. Even als bij ons te land, bij den gemeenen man, een vrolijke maaltijd onmiddelijk de be-

(*) *Jokong* beteekent, stilliggen.

(§) *Sumbawa* beteekent, dief.

gravenis vervangt, zoo volgt hier op hunne offer-plegtigheden, een pleziertogtje met muziek.

Ginds komt van een der koopvaardijfchepen eene prauw-joekong, beladen met fitzen, inlandfche lijnwaden, zijden ftoffen en andere goederen. De Chinefche handelaar, in diep gepeins over het voordeel, het welk hij met den verkoop dezer goederen zal behalen, geheel en al verzonken in volgende en weer volgende fpeculation, vergeet het tegenwoordige voor het toekomende, en ziet niet meer, wat hem omringt. Zijn jeugdige, onbezonnen Tambangan, die zorgeloos zijn dagelijksch brood met zijn handen-werk verdient, en zich om winst noch verlies bekommert, kijkt juist om. — Pof! daar bonst het ranke fchuitje tegen eene fnelvoortgaande ftevige pantjallang, en tuimelt met Chinees en koopwaren het onderfte boven in de rivier, eene ramp, waar aan de Tambangan gewoon is, en die alleen den Chinees kan bedroeven. Terwijl deze zich aan den rand der prauw vast houdt, wentelt de Tambangan zijn vaartuijge weder om, fchudt er het water uit, en helpt er den Chinees weder in. Beide vifchen nu zijne koopwaren zoo veel mogelijk weder op; doch een gedeelte zinkt onder zijne oogen weg, een ander gedeelte wordt eene prooi van den fnellen vloed, en het rampzalig overfchot is nog door het water bedorven of in waarde verminderd. Weg zijn nu op eenmaal alle zijne luchtkasteelen, zoo als die van zoo menig een, als onvoorziene gebeurtenifsen hem in zijne vaart fuiten.

Kasimans. Van droeviger gevolg echter is de flout-
moe-

moedigheid, waar mede van tijd tot tijd een hongerige kaaiman of krokodil, den een' of anderen ongelukkigen pagaijer bij een' arm of een been pakt, en met zich in den afgrond fleepst. Gelukkig gebeurt dit zeer zelden. Laat ons derhalve van deze akelige zijde der fchilderij de oogen afwenden, en liever omzien naar gindfche kleine prauw-fumbawas, die, met twee of drie mannen en vrouwen, pijfnel over de rivier varen. Midden in dit gewoel, ligt de ftille vifcher en werpt zijne toebel uit, om die, na weinige oogenblikken, met eene rijke vangst weder op te halen. Digt bij hem vifcht een ander met den hengel, en een derde met een werpnet. Allen zien hunne moeite in weinige uren rijkelijk beloond; want de rivier wemelt ook in haar binnenfte van levende fchepfelen, en heeft overvloed van allerlei foorten van fraaijen en smakelijken vifch.

Hier weder voert eene bidar of pantjallang eenen Mantric, Radeen of Pangheran. Deze houdt zich zeer ernftig bezig. Niets kan zijne aandacht afrekken. Zijn turen in de lucht zoude eenen nieuwefting op het denkbeeld brengen, dat hij een of ander luchtverfchijnsel met oplettenheid gadeloeg, en zijne ontdekking van tijd tot tijd aan de bij hem zijnde mededeelde. Het is er verre van af. Deze man, die zoo veel uiterlijke deftigheid betoont, aan wien zoo vele belangrijke zaken worden toevertrouwd, vermaakt zich met het oplaten van eenen vlieger, waar van het koord met geflampt glas, en eenige andere fcherpe zelfftandigheden beftreken is, met oogmerk, om daarmede het koord van eenen anderen foortgelij-

ken vlieger te doorsnijden, of wel door het koord van dezen laatste, dat even eens bestreken is, doorsneden te worden. Zie daar zijne gewigtige bezigheid; en geen wonder! Hij wordt daar in voorgegaan door zijnen doorluchtigen vorst en heer, die er dan nog iets bijzonders bij heeft, dat alleen aan de vorstelijke familie eigen schijnt, namelijk, dat hij zijnen hoog in de wolken verhevenen vlieger met eenen tooneelrijker naöogt. Dikwijls worden hier aan groote weddingschappen verbonden, die de gene verliest, wiens koord door dat van zijne partij wordt afgesneden. Om dit te bewerken of voortekomen, behoort nog al behendigheid. Een onkundige heeft dadelijk zijnen vlieger van het koord verloren.

Welk een statig schouwspel vertoont zich ginds midden in de rivier? Verscheidene groote breede vloten drijven met den stroom benedenwaarts. Het zijn rakits uit de binnenlanden, huizen op bamboezen-vloten, waarin de binnenlanders hunne meer of min kostbare produkten naar de hoofdplaats afvoeren. Het gebouw zelf wordt mede door hen verkocht, en na dikwijls maanden lang bij den *Djenang* aangehouden te zijn, en niet dan ter sluik eenige winst overgehouden te hebben, roeijen zij welgemoed, met eene ligte prauw-bidar de rivier weder op, naar hunne vreedzame woning in de binnenlanden.

Midden onder deze gedurige beweging, wordt het oog nog van tijd tot tijd verlustigd door het gezicht van de voorbijvarende sloepen der schepen, plezier-jagtjes der Europeanen, met vrolijke gezelschappen van dames en hee-

ren;

ren, fraai geschilderde schuitjes der Chinezen en Arabieren, die hoe langer hoe meer onzen smaak willen aannemen.

Na dit eenvoudig verhaal zal men niet in twijfel trekken, of men een paar uren, op eenen koelen namiddag, met vergenoegdheid op een rakit aan de rivier-zijde kan doorbrengen.

De avond brengt weder eene geheel andere vertooning mede. Alle vaartuigen varen nu met licht, en dit maakt eene zeer aardige illuminatie op de rivier. Bij feestten der Chinezen of Mahomedanen, zijn dezelve geillumineerd met papieren-lantarens van allerlei kleur en gedaante. Bij gelegenheid van den geboortedag van Z. M. onzen geëerbiedigden koning, in 1822, waren alle huizen op den wal, en de rakits op het water fraai verlicht. De Commisaris deed met zijn gezelschap eene spelevaart, en werd gevolgd door honderde, op bovengezegde wijze geillumineerde, kleine vaartuigjes. Het was een stille, schoone avond; van alle kanten werden vuurwerken afgestoken; en dit alles te zamen leverde een schouwspel op, zoo verscheiden en fraai, dat elk aanschouwer daarvan opgetogen was.

De avond is ook het tijdstip, waarop hier, gelijk overal elders, menig wat te voorschijn komt, dat zich over dag schuil houdt. Zij kondigen zich bij de schepen of voorbijvaarders onder een bijzonder geroep aan. Velen dezer ontsnappen uit de Dalams der grooten, en zijn vrouwelijke bedienden van de vrouwen en favoriten uit de Serails, welke, omdat zij doorgaans in de diepste armoede worden gehouden, dezen schandelijken handel drijven om gewin.

D 4

Zoo

Zoo aangenaam deze bewegingen op de rivier te beschouwen zijn, zoo zeer is men in angst bij slecht weder en sellen stroom, hoezeer dit meer voor het gevoel of de verbeelding is, dan dat inderdaad ongelukken gebeuren. Wanneer, bij slecht weder, de ranke vaartuigen al eens omslaan, baart dit bij mannen noch vrouwen de minste ongerustheid; want allen zijn goede zwemmers. De mannen keeren terstond hun schuitje weder over eind, en, na er het water uitgehoosd te hebben, springen zij er weder in, als of er niets gebeurd ware; de vrouwen zeggen, dat een dergelijk geval haar wel beschaamd, maar niet bevreesd kan maken. De Europeanen, die goede vaartuigen gebruiken, loopen van het omslaan minder gevaar; hoezeer de snelvlietende stroom, vooral in de maanden december tot maart, gebiedt, om voorzigtig te wezen. Wij zelven zijn getuigen geweest, dat een vaartuig, voor den boeg van een schip komende, omverre sloeg.

Redenen, waarom de Chinezen op rakits wonen. Daar er geene Palembangers noch Arabieren, maar alleen Chinezen, Maleijers en andere vreemdelingen op rakits wonen, zoo kwam dit te opmerkelijk voor, om niet te onderstellen, dat daarvoor redenen moesten wezen; en wij zijn onderrigt, dat, tijdens de Chinezen inwoning verzochten te Palembang, hun dit was toegestaan, mits zij op het water woonden; en dat daarmede bedoeld was, dat de Vorsten vreesden, dat, wanneer zij de Chinezen op het land lieten wonen, en hun aantal vermeerderde, zij alsdan gevaarlijk konden worden, terwijl men hen op de bamboezen-rakits altijd meester was, door die maar in den brand te steken. Deze politiek

ziek van de wantrouwende en vreesachtige Palembangfche Vorsten heeft dan ook dit nadeel te weeg gebragt, dat de Chinezen alhier geene landbouwers kunnen zijn; terwijl het rakit hen belemmert, den handel uittebreiden, omdat zij geene groote magazijnen kunnen hebben, en ook de onveiligheid door brand en dieverij hen geene zaken van groote waarde aan deze rakits kan doen toevertrouwen. In latere tijden is hierin eene kleine verbetering gekomen, wanneer aan de Chinezen is toegestaan, eene kamp Chinefche kamp. of buurt op den wal te bouwen. Doch, de inrigting daarvan heeft alle gebreken, aan de rakits verbonden, behouden.

Op het land, aan de beide oevers der rivier, Gesteldheid der huizen en erven, op de oevers der rivier. zijn overal huizen van bamboes of hout, meestal met pannen gedekt. De Arabieren wonen bij elkander. Daar alles over het water wordt vervoerd, zijn er voor de meeste huizen, en voor de dwarswegen houten hoofden met trappen uitgebragt.

De rivier Moefie vormt op deze hoogte, door vele kreken, verscheidene eilandjes, welke alle behooren tot de hoofdplaats Palembang; dezelve zijn zeer sterk bewoond en bevolkt. Bij hoog water kan men deze kreken bevaren, hetgeen voor uitfpanning alleraangenaamst is; daar men verscheidene eilandjes kan rond roeijen.

Geene steenen gebouwen zijn er te Palembang, Geene steenen gebouwen te Palembang, dan publicke gebouwen. behalve de kratons, de groote *Misfigiet* of tempel, en de begraafplaatsen der Vorsten en hunne families. De redenen daarvan moeten worden gezocht hierin, dat de Vorst zich zelven als den eenigen bezitter van den grond beschouwd heeft, en denzelven wel in leen, maar nimmer als een

eigendom heeft willen afstaan; dat dus de onzekere bezitter van een stuk gronds, daarop geene steenen huizen heeft willen laten bouwen; omdat hij geen waarborg had, of hem de grond niet weder zoude worden ontnomen, wanneer hij of zijn huis verlaten, of daarop verliezen zoude moeten; terwijl hij zijn bamboezen of houten huis, als de Vorst hem gelastte die plaats te verlaten, met minder schade kan afbreken en medenemen. Anderen zeggen, dat de Vorsten geene steenen huizen gedoogden, uit vrees, dat men zich daarin zoude kunnen versterken.

Beide deze redenen strijden niet tegen elkander; maar de gevolgen daarvan zijn zigbaar zeer nadeelig geweest voor Palembang. Van daar, dat geen enkel kapitaal huis deze, door de natuur zoo schoone, hoofdplaats versiert; van daar, dat meest alle erven verwaarloosd zijn, nergens goede kaaijen, wegen, of eenige verbetering of versiering aan een erf gevonden wordt, en de meeste, bij nat weder, meer naar modderpoelen, dan naar bewoonde erven gelijken. En geen wonder: de onzekere bezitters zouden, door verbeteringen te maken, de begeerte naar het door hen bewoonde erf opgewekt hebben, en in een land, alwaar een volkomen despotismus heerschte, zoude het niet moeilijk zijn, hen in ongenade te doen vervallen, en alzoo zijne verhuizing te bewerken.

Publieke gebouwen.

Bijzonderheden, als antieke gebouwen of andere, worden alhier niet gevonden. De groote *Misfigiet*, of Mahomedaansche tempel, is een groot, langwerpig - vierkant gebouw, met drie in

ingangen, welke vooruitsteken, en waardoor men met trappen in den tempel komt; het gebouw is voorzien van pilasters en eene koepel. Deze bouw-orde, en de glazen vensters rondom den tempel, maken het waarschijnlijk, dat dezelve onder de leiding van eenen Europeischen bouwkundige is opgetrokken. De vloer is met marmersteenen belegd. Een steenen trap geleidt naar de plaats, waar de priester zich bij de Godsdienst-oefening bevindt, zijnde eene soort van ovale cel. Naast dezen tempel staat een rond steenen torentje, omtrent 50 voet hoog. Langs den ronden muur van deze *Minaret* loopt een steenen trap tot geheel boven, van welke plaats de priester, bij Mahomedaansche feesten, het volk tot het gebed bijeen roept.

Behalve deze, zijn de graven der Vorsten, een half uur beneden den kraton, vierkante steenen gebouwen, welke koepelsgewijze van boven dicht zijn, en maar eenen ingang hebben, welke met eene houten deur gesloten is. De lijken liggen in de aarde, verscheidene in één gebouw. De hoofden- en voeten-einden zijn versierd met gehouvene steenen, als een langwerpig vierkant, doch van onderen smal toeloopende, en ter hoogte van anderhalf voet, zonder eenige andere noemenswaardige versierfelen.

Zoo wel de Mahomedaansche tempel, als deze begraafplaatsen, zijn deerlijk in verval, en niettegenstaande de aanmaningen, aan den Sultan gedaan, blijft dit nog voortduren.

Een uur boven Palembang, aan den linker-oever der rivier, wat landwaarts in, is eene plaats,

plaats, die genoemd wordt *Boekit se-boentang* (*); de overlevering zegt, dat dit het eerste land was, uit zee te zien, en dat naderhand het tegenwoordig land tot den mond der rivier is aangespoeld, het geen zeer aannemelijk is. Deze plaats is inderdaad zeer fraai. Verscheidene heuvelen, welker kruinen met zwaar geboomte begroeid zijn, waartusfchen vlakke velden liggen, en een stroom loopt, die genoemd wordt *Kalie-Lembang*, geeft aan het geheel een zeer verrukkelijk en zelfs romanesk aanzien. Op een' dezer heuvelen is het graf van eenen der oudste Vorsten, genaamd Radja Iskander. Hetzelve is zeer eenvoudig en vervallen, en onder oude, prachtige hooftboomen. Hier wordt van tijd tot tijd door de Palembangers geöfferd, en, in bijzondere gevallen, eenen eed afgelegd. De laatste dezer plechtige eed-afleggingen geschiedde onder Sultan *Machmoed Badar Oe Dien*, door eenige hoofden van Kufam, Pasumah, en der Maleijers. Derzelve ingezetenen beroofden en plunderden niet alleen elkander, maar ook andere distrikten. Hij deed hen op zijne hoofdplaats komen, en geene middelen bezittende, om hunne rooverij tegen te gaan, deed hij hen bij het graf van Radja Iskander zweren, dat zij zich daaraan niet meer schuldig zouden maken. De *Tommongong kara* (§), die daarbij tegenwoordig was, en ons dit verhaald heeft, voegde er bij, dat geene drie maanden daarna, dezelve wanbedrijven door

deze

(*) *Boekit* beteekent, hoog-land, en *Se-boentang*, alleenstaande verhevenheid, waarvan men niet dan den top kan ontdekken.

(§) De titel van een aanzienlijk heimbte.

deze zelfde hoofden werden gepleegd. Zoo weinig gezag had de vorst van Palembang in het inwendig gedeelte van zijn rijk.

Van deze beschrijving van den plaatselijken toestand van Palembang zullen wij overgaan, om iets van deszelfs bewoners te zeggen.

Bevolking.

Het is niet mogelijk, de bevolking nauwkeurig op te geven. Niettegenstaande in het werk gestelde opnamen, niettegenstaande berekeningen, welke bij beschaafde natien vrij zekere uitkomsten opleveren, heeft men het niet verder kunnen brengen, dan tot eene, vrij onzekere begrooting van de bevolking. Hiermede staat Palembang gelijk aan alle staten in dezen archipel. Zelfs op Java, alwaar zoo vele middelen in onderscheidene tijdvakken gebezigd zijn, bestaat er nog maar weinige zekerheid omtrent den waren staat der bevolking. De reden dezer moeilijkheid kan men toeschrijven aan de van oudsher bestaande vrees, om eenen waren staat der bevolking bekend te maken. De inlandsche vorsten gronden er hunne belastingen en heerendiensten op. Het was dus voor de bevolking van belang, om, door allerlei middelen, den waren staat bedekt te houden. De hoofden hielden daarom geene registers van hunne ingezetenen, huwelijken, geboorten, noch sterften. Naderhand, toen sommige eilanden onder het gezag van Europeische magten werden gebragt, bestond dat zelfde belang bij de Vorsten, regenten en hoofden zelve. Om nu elke opname bedriegelijk te maken, verdeelden zij het volk in verscheiden klasfen, of onder verscheidene benamingen; en dan liep de opname nimmer verder, dan

over

over zulk eene enkele klasfe, welke zij deden voorkomen, als die gene, welke men als de bevolking moest beschouwen; terwijl de andere deelen alleen gehouden werden, om de lasten, welke aan de bevolking werden opgelegd, te helpen dragen. Zoo geven zij op Java zelden anders op, dan de *Sikaps*, en soms de *Wuwonangs*; terwijl die genen, welke in de desfa wonen, en geen grondgebruik hebben, of andere, die er in getrouwd zijn, of zich er in verhuurd hebben, en ongehuwde manspersonen niet worden opgegeven, en men van de kinderen een of twee opgeeft, uit vrees dat de andere kunnen sterven. Even zoo worden hier op Palembang, geene anderen, dan *Miedjies* opgegeven, het geen het zelfde beteekent als op Java *Sikaps*; en in de doefons of dorpen alhier *Mata-gawe's*. Zoodat wij hierdoor maar willen zeggen, dat het niet mogelijk is, voor eerst althans, eenen naauwkeurigen staat van de bevolking door opgaven of opnamen te verkrijgen. Men gelooft evenwel, dat de hoofdplaats Palembang twintig à vijf- en- twintig duizend zielen zal bevatten. Evenwel zouden wij er ons zegel niet aan durven hechten. Wij zullen dus liever dit in het midden laten, en overgaan, de groote menigte inwoners te beschouwen, in hunne zeden, gewoonten en bedrijf, hetgeen eene genoegzaam ruime stof zal opleveren voor deze beschrijving.

Verdeeling
der volksstan-
den.

Men kan de inwoners, uit een staatkundig oogpunt beschouwd, verdeelen in twee groote klassen, waarvan elke hare onderdeelen heeft. De Vorst of Sultan staat boven dezelve. Zijne magt en gezag was volstrekt willekeurig.

keurig. In voor hem onverschillige zaken, liet hij gelden de wetten, beschreven bij *Undang-undangs* en *Pejagims*, en bij den koran; maar zoodra er zijn belang in betrokken was, of hij zich, om gunst te betoonen of te straffen, er mede bemoeijen wilde, werd zijn wil eene wet, en niemand had den moed er zich tegen te verzetten. De, door den Radja van Madjapait bepaalde, titel voor den Vorst is Soesoehoenan. Later hebben de Arabieren dien van Sultan aan den Vorst gegeven.

De groote klassen, waarin de inwoners van Palembang verdeeld kunnen worden, zijn die der *Priaijs*, en het volk. *Priaij* beteekent, uit Vorstelijk bloed gesproten; of den adel. Deze stand wordt door geboorte en door vergunning van den Vorst verkregen. De *Priaijs* worden onderdeeld in drie klassen, als: in *Pangherans*, *Radeens* en *Maas-agus*.

Priaijs, of
adelftand.

Pangheran beteekent, Gebieder; deze titel moet altijd door den Vorst gegeven worden, en niemand verkreeg denzelven te voren, of hij moest een ambt hebben. In latere tijden is deze titel willekeurig gegeven, en in de bovenlanden was daaraan weinig waarde verbonden. De eigene zoonen van den Vorst van echte geboorte, en de echte zoonen van Pangherans worden daarmede doorgaans begunstigd; doch zij erven dien titel nimmer, en de Vorst kan denzelven terughouden, zoo als hij dien ook geven kan, aan wien hij verkiest.

Radeen of *Radin*, beteekent, verheven, of uitverkoren. De zoonen, gesproten uit het echte bed van eenen Pangheran met de dochter van eenen

eenen Pangheran, zijn geboren Radeens, en niemand kan hun dien titel ontnemen.

Maas-agus wil zeggen veelwaardige (*). Deze titel behoort aan echte zoonen, verwekt bij eenen Pangheran of Radeen, en eene vrouw uit de volksklasse. Zoo bestond het onder den Soefoehoenan Tjinde Balang; doch Sultan Limabang bepaalde, dat de zoonen van Pangherans en Radeens, uit een huwelijk met eene vrouw uit de volksklasse, zouden worden genoemd Radeens. De genen, die nu nog *Maas-agus* genoemd worden, zijn afstammelingen van het geslacht, het welk tijdens den Sultan Limabang bestond, dat is, voor omtrent 60 of 70 jaren.

De titels der vrouwen uit het geslacht der Priaijs zijn de volgende:

De echte vrouwen van den Sultan worden altijd genoemd Rato of Vorstin.

De vrouwen en dochters der Pangherans en Radeens, noemt men Radeen aijo. Dit woord beteekent, schoone, uitverkorene of verhevene.

De vrouwen en dochters van *Maas-agus*, worden genoemd *Maas-aijo*, (veel-waardige schoone).

Geene dan deze drie klassen worden beschouwd te behooren tot den stand der Priaijs. Zij bezitten geene erfelijke goederen; doch velen van dezelve zijn door den Vorst beschonken met eenige doefons of marga's, welke hij naar welgevallen terugneemt.

Toen de tegenwoordige Sultan *Achmat Najam*

(*) Raffles zegt in zijne Historij of Java, dat *Maas, Guldén, Gouden* beteekent. Dit bewijst juist dat de Inlanders aan dat woord, als titel beschouwd, de beteekenis van *veelwaardig* hechten. *Kiai* of *Kiej* vertaalt R. door *eerwaardig*.

ijam Oe Dien in 1821 op den troon gesteld werd door het Nederlandsch Gouvernement, boden alle bezitters van doefons en marga's dezelve den Sultan aan; hij beschikte er over naar welgevallen, en hield onder anderen van zijnen oom Pangherang Adipatti Moeda een groot gedeelte derzelve terug, zoo als ook van den Pangherang Norto di Radja, die een oud-oom van hem is, en van meer anderen, en verdeelde die onder zijne gunstelingen.

Die genen der Priaijs, welke geene doefons verkrijgen, onderhouden zich door eigene nijverheid; velen zijn goud- en zilver-werkers, of doen eenig ander fijn handwerk, anderen door handel of door landbouw.

Die genen der Priaijs, zoowel als alle anderen, welke doefons of marga's hebben, zijn verplicht den Vorst bijte staan, in tijd van oorlog, met hunne personen en manschappen, en met gewapende vaaruijgen, en, in gewone tijden, met houtwerken, als hij wil bouwen, of andere hulpmiddelen, en met arbeiders; alle welke middelen en lieden zij vinden uit de, bij hen beheerd wordende, doefons, en uit de Orang Midjies, welke zij in de hoofdplaats hebben.

De tweede groote klasse is het volk. Deze wordt verdeeld in drie standen, te weten, die van Keij-maas, Keij-agus en het eigenlijke volk.

Keij-maas zijn zonen uit het huwelijk van eene *Maas-aijo* en eenen man uit het volk.

Keij-agus zijn zonen van Mantries en uit den laagsten stam van Radeens met de volksklasse. Zij zijn verplicht, in den meer ligten en fijneren arbeid te deelen; doch niet om te roeijen, noch grof werk te doen.

E

Het

Het volk wordt nog verdeeld in Orang-miedjie, Orang-senan, en pandelingen en slaven.

Orang-miedjie geteekent in de hoofdplaats hetzelfde, als in de binnenlanden Matagawe's, met deze uitzondering, dat zij geen padjak betalen noch lasten opbrengen. Zij hebben onder zich sommigen, die tot den oorlog worden gebezigd, anderen, die kunst- en handwerken verstaan, en worden als zoodanig bij den vorst en de Pangherangs of Radeens gebezigd. Elke Pangherang of Radeen neemt eenige miedjies. Indien zij evenwel over den Pangherang of Radeen niet te vreden zijn, kunnen zij verzoeken, om onder anderen gesteld te worden. Elke miedjie heeft een grooter of kleiner getal *aliengangs*, welke hem in het werk, dat van hem gevorderd wordt, bijstaan. *Aliengang* beteekent familie: doch er voegen zich wel bij de miedjies, die geene familie zijn; om dat hij dan de man is, die voor hunne regten spreekt, en hen ondersteunt, wanneer zij dit noodig hebben; waar voor zij hem weder in de diensten, die van hem gevorderd worden, behulpzaam zijn.

Orang-senan of snouw, dezen zijn eene mindere klasse van miedjies, maar welke door niemand, dan door den Vorst alleen, mogen worden in het werk gesteld. Zij worden gebezigd tot het maken en in orde brengen van 's Vorsten-praauwen, van zijne huizen, en zij roeijen hem. Zij hebben ook hunne *aliengangs*, doch brengen geene andere lasten op.

De derde en vierde klassen, pandelingen en slaven, zijn dienstdoenden, welke niet dadelijk tot den Vorst in betrekking staan, maar gebruikt

bruikt worden door de genen, die hun geld voorgeschooten, of hen gekocht hebben. Zij zijn het ongelukkigste gedeelte der bevolking.

Deze zijn nu de standen, waarin het volk verdeeld is. Wij hebben de geestelijkheid daar niet onder genoemd; om dat dezen uit alle de klassen der ingezetenen kunnen worden gekozen, en het ons voorgekomen is, daar zij door den Vorst worden bevestigd, dat zij onder de ambtenaren van het Rijk moeten geacht worden te behooren.

Van deze volksklasse zullen wij nu overgaan tot eene opgave van de ambtenaren van het Rijk. Ambtenaren. Algemeen is men van gevoelen, dat het woord *ambtenaar* wordt uitgedrukt door Mantrie (hetwelk nog onderscheiden wordt in Santana Mantrie, en Simpel Mantrie; wordende door Santana Mantrie de hoofd-ambtenaren verstaan, en door Mantrie alleen de overige ambtenaren van Tommongong af tot Ingebeij toe), en waarvan wordt uitgezonderd de Adipatti, welke gehouden wordt voor den raadgever en vertegenwoordiger van den Vorst. Volgens de eerste instelling in het Rijk van Madjapait, moest slijd de oudste zoon, of de vermoedelijke troonsopvolger, Adipatti of Kroonprins zijn.

In de Pantjilang Lima van Madjapait wordt gezegd, dat 'er tot het bestuur van een Rijk zullen noodig zijn:

- Een Soefoehoenan.
- „ Adipatti.
- „ Papatti.
- „ Goeroe, en
- „ Djaksa.

E 2

De

Attributen
der inlandfche
Ambtenaren.

De attributen van deze hoofd-ambtenaren zijn de volgende:

De attributen, waardigheid, regten en verplichtingen van den Vorst zijn bekend. De Adipatti, of ook de Kroonprins, is zijn onmiddelijke raadgever, vertegenwoordiger en opvolger.

Papatti.

De Papatti, soms Bopatti genoemd, of eigenlijk Rijksbestierder, is de gene, die 's Vorsten bevelen doet uitvoeren. Onder zijn beheer worden 's Vorsten inkomsten verzameld; tot hem komen alle zaken van het Rijk; In oorlog beschikt hij de middelen tot het voeren van denzelfden, hoezeer hij niet te velde trekt; Hij draagt de belastingen en heeren-diensten voor; zijn advies wordt door den Vorst gevraagd, wanneer hij die verhoogden of verminderen wil.

Panghoeloe.

De Goeroe, of, sedert de invoering van het Mahomedaansch geloof, genoemd Panghoeloe, is het hoofd der Geestelijkheid. Hij heeft een geregtshof, waarin hij wordt bijgestaan door Katiebs of Geestelijken van minderen rang. Voor dit hof worden gebragt alle geestelijke zaken, als die van huwelijks-, sterf- en geboorteregt, voogdijschappen, verzuimen of misdrijven tegen den Godsdienst (*).

Djakfa.

De Djakfa is de hoofd-regter in burgerlijke en lijfstraffelijke zaken; hij heeft eenen regtbank, en wordt daarin bijgestaan door mindere beambten. Hoezeer hij in den striktsten zin openbare aanklager en regter tevens is, zoo wordt het ambt van aanklager altoos door eenen min-

(*) Voor den ondergang van het Rijk van Madjapait was de Mahomedaanfche leer nog niet op Java ingevoerd.

minderen beambte, die aan hem ondergeschikt is, waargenomen

Zoodanig is de instelling van den Vorst van *Madjapait*, die het grootste gedeelte van Java aan zich onderworpen, en aan dat gezegend land, en alhier, zijne wijze wetten gegeven heeft. Alle ambten van het Palembangfche Rijk worden onder deze hoofd-ambten begrepen, of liever zijn onderdeelen van dezelve.

Aan alle ambtenaren worden titels gegeven. Daar zijn er slechts vier voor die van den tweeden rang of simpele mantries, te weten, die van Tommongong, Ranga, Demang en Ingebeij. De titels der Priaijs zijn hooger, en worden gedragen door de hoofd-ambtenaren, als: Pangherang Ferdano, Mantrie, Pangherang, Panghoeloe, enz. In den geestelijken stand is de Panghoeloe gelijk met eenen P ngherang. De overige geestelijke standen zijn gelijk met de titels der ambtenaren, als die van Katieb, wanneer hij lid van het hof van den Panghoeloe is, met den Tommongong; Katieb, in mindere betrekking dienst doende bij den Panghoeloe, met den Ranga; alle mindere Katiebs met den Demang, en alle de Moediens, of gewone priesters, die den Misfigiet bedienen, met den Ingebeij.

Titels der
Ambtenaren.

En Gees-
telijken.

Uiterlijke
teekenen*

Zoowel de Priaijs, als deze rangen der Mantries, hebben onderscheidene uiterlijke teekenen, welke gekend worden aan de kleur der Pajjongs, en het getal piekendragers. Hier omtrent bestaat nog dit bijzondere, dat de pieken der Priaijs over einde, en die der ambtenaren, naar hunnen rang, over de schouders, over den arm, of geheel met het scherp naar beneden, gedragen worden.

De titels der Mantries zijn niet bepaald aan zekere ambten verbonden. De Vorst geeft, b. v., den titel van Ranga aan den Ingebeij, terwijl deze dezelfde functien blijft waarnemen. Langdurigheid van dienst, bijzondere bekwaamheden, uitstekende diensten worden door deze rangen beloond.

Behalve deze rangen en titels zijn er nog andere, die door den Vorst uitgevonden of nagevolgd zijn, en inderdaad soms in het belagchelijke vallen, als Prabo Annam, Pausembahan, Diepo Ario, Pourbo, Manko-boemi en andere hoogdravende namen. Zij verleenen dezelve, om personen van hunne familie en gunstelingen in aanzien te verheffen, en vorderen daar voor ook wel bijzondere diensten of lasten voor hun huis. Doch alle deze titels zijn aan geene ambten van het Rijk verbonden.

De hier voor opgegeven ambten van Papattij, Panghoeloe en Jakfa, kunnen worden beschouwd, te behooren tot den primitiven regerings-vorm van het Rijk, en zouden ook volkomen voldoende wezen om hetzelfde te besturen; maar daar de familien der Vorsten zeer uitgebreid zijn, en zij niet allen tot ambtenaren worden gebezigd, maar hun toch middelen van bestaan moeten worden aangewezen, zoo bestaat alhier nog eene andere klasse van beambten, die bekend zijn onder den naam van *Raban* en *Djenang*. Beide deze woorden hebben dezelfde beteekenis. De eerste naam wordt gegeven aan eenen Priaij, en de laatste aan eenen uit den minderen stand. De *Raban* of *Djenang* is een persoon, aan wien de

Djenangs.

de Vorst eenige marga's (distrikten) of doefons (dorpen) afstaat, om daar van te kunnen bestaan; het zij dat dit geschiedt als naaste bloedverwant aan den troon, of als mantrie, of uit bijzondere gunst. De *Raban* of *Djenang* is niet alleen de gebruiker of gaarder van de inkomsten der Marga of Doefon, maar hij is ook de bestuurder derzelve; te weten, alle belangen, en alle zaken van en in de Marga of Doefon, worden eerst bij den *Raban* of *Djenang* gebracht. Deze tracht dezelve af te doen, en daarin niet kunnende slagen, brengt hij die ter kennis van den *Papattij* of *Rijksbestierder*, van waar zij voor den Vorst komen, als dit noodig is. Alle bevelen van den Vorst, requisitien, enz., worden niet aan het hoofd van de Marga of Doefon, maar aan den *Raban* of *Djenang* gegeven, die dezelve door het *Marga's* of *Doefon's* hoofd laat uitvoeren.

Behalve den afstand tot middel van bestaan aan personen, die geene ambtenaren zijn, worden ook nog de laatste bezoldigd met *Marga's* of *Doefon's*. Op Java geschiedde voorheen hetzelfde; maar dan werd de hoeveelheid Jonken bebouwd land bepaald. In dit uitgebreide land, waar zoo veel ledige of onbebouwde grond is, worden de inkomsten berekend naar de ingezetenen, en, daar er geene bepaalde landmaat bestaat, de waarde der bebouwde velden naar de hoeveelheid zaad, welke daartoe noodig is. De wijze, waarop de *Raban* of *Djenang*, het zij *Priaij* of ambtenaar, voordeel trekt van de aan hem afgestane *Marga's* of *Doefon's*, wordt verhandeld bij ons verslag over den staat van het Palembang'sche Rijk. De inlasching daar

van zoude alhier te verre verwijderen van eene plaatsbeschrijving. Wij zullen er in het kort van zeggen, dat van de bevolking, onder zestien benamingen, lasten of opbrengsten worden gevorderd, welke alle te zamen nog zeer weinig bedragen, in vergelijking van het getal personen, die dezelve moeten opbrengen, en der bronnen, welke zij hebben, zoo in de vruchtbaarheid van den grond bij bebouwing, als in natuurlijke voortbrengselen der boschen en wildernissen; welke lasten en opbrengsten echter zoo in het ruwe omgeslagen en slecht gewijzigd zijn, dat zij noodzakelijk hinderpalen moeten wezen aan 's volks vlijt en nijverheid, om dat er noch gelijkmatigheid noch eenheid in is, en meestal drukken op de laagste en minste volksklassen, en er geene enkele inrigting bestaat, waar door de nijverheid wordt opgewekt, en aangemoedigd, maar allen de strekking hebben, om dezelve te verdooven en te onderdrukken. Om dit beter te verstaan, dient tot voorbeeld, dat indien een werkman of kunstenaar, zoo als er verscheiden zijn, eenigen opgang of naam gemaakt heeft, dadelijk de Vorst, of Raban of Djenang, denzelven voor zich laat arbeiden, tegen weinig of meesral geene betaling, althans nimmer in evenredigheid aan zijne kunst of arbeid, en zoo gaat het in alle andere takken van nering of bedrijf; dadelijk wordt er door de Hoofden voordeel van getrokken, en de uitvinder, uitvoerder, of ijverige arbeider ondervindt, dat hij, in plaats van zijn belang te bevorderen, onder nauwer banden is gebracht, of onder grootere verplichtingen ligt. Van daar het wantrouwen, dat er heerscht tegen

gen elke verbeterde inrigting. Zij hebben nimmer ondervonden, dat er eene staatkunde bestaat, die met de bevordering van de algemeene welvaart, tevens aan de belangen van den Vorst kan dienstbaar zijn. Alles wat zij, van geslacht tot geslacht, immer ondervonden hebben, is dat men getracht heeft de meeste voordeelen van hen te trekken, zonder dat er ooit een blijk heeft bestaan, dat ook hun welzijn in aanmerking kwam. En zeker zoude die staat van uitputting en armoede nog grooter zijn, als de Vorsten van Palembang het middel hadden gekend, om eene onbepaalde magt over hunne, in de binnenlanden verspreide, bevolking uitte oefenen. Maar gelukkig was dit voor hun beperkt begrip en onverschilligheid verborgen gebleven. Zij bezigden geene andere middelen, dan de zoodanige, welke list, bedrog en valsheid hun aan de hand gaven, waar mede zij de eenvoudige binnenlanders misleidden. Van daar zoo vele soorten van belastingen, doch door dewelke zij, om dat zij zulke slechte financiers en bekrompen staatkundigen waren, in plaats van hunne inkomsten te verbeteren, dezelve meer en meer deden achteruit gaan, daar de uitwerkingen dezer belastingen het eigenaardig gevolg hadden, van het middel, waarop dezelve gelegd waren, te veel te bezwaren, en alzoo de uiteenzetting te vertragen. Men mag het voor zeker houden, dat, indien er geen ander stelsel van belastingen wordt ingevoerd, de tegenwoordige inkomsten van het Rijk van Palembang zeer ten achteren zullen geraken, en tot eene, niet noemenswaardige, geringheid vervallen:

zoo als zulks reeds van lieverlede het geval is geworden. Welk een zegen dus voor dit volk, dat zij onder het bestuur van het Nederlandsche Gouvernement zijn gebragt! en hoe zeer zeker schrijver elders moge zeggen, dat wij in het oog der Javanen geene Engelen zijn, zoo is het eene waarachtige waarheid, dat wij een zegen voor dit land en volk zijn, en zulks door hen ook wordt erkend. Maar laten wij terugkeeren tot de hoofdplaats Palembang.

Beklage-
lij-
ke toestand
van de hoofd-
plaats, door
het willekeu-
rig gezag.

Wij hebben nu gezien, hoedanig de standen der ingezetenen verdeeld zijn; het zal wel niet noodig zijn te betoogen, dat de in gunst zijnde Priaijs, Mantries of mindere klasfen, zich niet weinig laten voorstaan op den rang, dien zij boven anderen hebben; dat zij daar van zoo dikwerf mogelijk misbruik maken, en dat in eene maatschappij, alwaar geen ander regt bestaat, dan willekeur en vooroordeelen, de meerderheid der ingezetenen zeer ongelukkig of althans zeer onderdrukt moet zijn. Wij vroegen eens aan eenen schranderen Chinees, hoe toch zijne natie in de hoofdplaats van Palembang, blootgesteld aan allerlei baldadigheden en willekeurige behandelingen, het konde uithouden. „O! zeide hij, de Chinezen zijn slim; als zij verongelijkt worden, brengen zij geschenken aan hoogere gunstelingen, en die bewerken dan, dat de zaak hersteld wordt.” En inderdaad, de ijverzucht, welke tusschen de voorname, en zoo trapsgewijze, tusschen de minder aanzienlijke standen heerschte, was nog het eenige behoedmiddel tegen algemeene mishandelingen; maar wee den man, die of voorspraak of gunsten bij eenen Grooten moest verzoeken tegen mis-
han-

handelingen, als de gene, die dezelve gepleegd had, of hem daarmede bedreigde, zijne tegenpartij niet was. Dagen lang moest hij loopen, alvorens gehoord te worden, en indien zijn verzoek niet vergezeld ging van geschenken, min of meer van waarde naar zijn vermogen, dan werd hij zeker ongetroost terug gezonden. Men heeft deze geschenken willen doen voorkomen als een blijk van beleefdheid, welke door dezen geheelen archipel plaats vindt, aan zijne meederen; neen, zij zijn, als het ware, de tol, dien men moest betalen, om tot hen te kunnen naderen. Dank zij daarom het Nederlandsch Gouvernement, dat aan zijne ambtenaren, op zware straffen, het aannemen van geschenken verboden heeft!

Behalve de inboorlingen van Palembang, bevinden zich ook Chinezen, Arabieren en andere vreemdelingen op de hoofdplaats. De eersten wonen meest op Rakits. De Arabieren hebben eenen eigen kamp, en de vreemdelingen zijn meestal ingedeeld onder de inwoners. Het getal der eersten zal omtrent 300 zielen belooopen, waar van omtrent de helft eigene huishoudingen hebben; dat der Arabieren is opgegeven op 500 zielen, die meest allen hunnen eigen haard houden. Het getal der vreemdelingen is, om boven aangehaalde reden, niet nauwkeurig te kennen; meestal trouwen zij met Palembangse vrouwen, en vermengen zich onder dezelve, wanneer zij een Aliengang der Miedjie, of Orang snouw worden.

Chinezen,
Arabieren en
andere vreem-
delingen.

Alle dezen waren aan dezelfde behandelingen, als de overige ingezetenen onderworpen. Som-
mi-

mige Chinezen, die den Mahomedaanschen Godsdienst aangenomen hebben, werden wel eens met titels begunstigd. Zoo waren de meeste administrateurs der Timijnen renegaten; zij verkregen den titel van Demang. Enkele Arabieren hebben ook wel titels ontvangen, als, b. v., Pangherang Oemar, die nog bestaat. Doch ten aanzien der Arabieren, moeten wij alhier aantekenen, dat in 1821, toen de Nederlandsche magt op de sterkten van *Badar Oe Dien* aan de *Gombora* en *Pladjoe* aanrukte, hij alle Arabieren op de batterijen plaatste, en zelfs hunne vrouwen en kinderen in den Kraton wilde verzekeren; zoo zeer vreesde hij dat zij hem verraden zouden. Dit laatste weigerden de Arabieren, en dreigden, zoo hij dit met geweld wilde vorderen, dat zij *Amok* zouden maken, dat is, zich dolzinnig zouden verdedigen. De Arabieren haten het hof en de Palembangfche Grooten. *Badar Oe Dien* heeft verscheiden mishandeld, en de meeste Grooten behandelen hen met trotschheid. Zij verklaren allen, zeer gelukkig te zijn, van onder de bescherming van het Nederlandsch Gouvernement te staan. Dit zoude meer verwondering baren, als men niet wist, dat de Palembangfche meer Mahomedanen in naam dan in de uitoefening zijn. Zoo zeer de Arabieren met ijver de bid-uren, vasten en andere pligten van den Godsdienst waarnemen, zoo weinig bekommeren er zich de Palembangfchers om. Zij zijn ten hoogste, ja zelfs laakbaar onverschillig en ongodsdienstig.

De bevolking nu beschouwd hebbende uit een staatkundig oogpunt, zoo zullen wij nu overgaan,

gaan, dezelve in hare zeden, gewoonten en geaardheid gade te slaan. Niets is inderdaad moeilijker, dan het karakter en de geaardheid van een volk te beschrijven, dat zich door bijzonderheden kenmerkt in deszelfs zeden, gewoonten, handelingen en levenswijs. De onderscheidene schakeringen en wijzigingen, welke door dagelijkse gebeurtenissen en voorvallen ontstaan, maken het genoegzaam onmogelijk, om met zekerheid deszelfs ware gedaante te leeren kennen; en zeker zouden wij het niet wagen, hierover iets te zeggen, zoo niet de ondervinding, door dagelijks en in onderscheidene gevallen met hen te moeten omgaan, en ons bijzonder belang, om een volk, waartoe wij in eene zoo naauwe betrekking zijn gebragt, meer naauwkeurig gadetessaan, en te moeten leeren kennen, ons eenige meer dan gewone waarnemingen hadden doen maken; wij zullen evenwel niets meer kunnen doen, dan eenige hoofdtrekken op te geven, welke wij hopen, dat eenig licht over 's volks karakter zullen verspreiden.

In alle landen, alwaar een volstrekt despotismus bestaat, kent men maar twee klasfen van inwoners, dat zijn, zij die gebieden, en zij die gehoorzamen. Hiervan ontstaan trotschheid en onderdanigheid, en dit is de hoofdtrek van het karakter der Palembangfchers. Deze geaardheid rijst of daalt, naar omstandigheden, in onverdragelijken hoogmoed, willekeur, en wreedheid, of in vleijerij, vernedering en laagheid. In hunne verstandelijke vermogens zijn zij over het algemeen meer begaafd dan de Javanen. Zij zijn vernuftig en schrandel van aard.

Het Palembangfch bestuur heeft hunnen ijver uit-

Zeden, ge-
woonten en
geaardheid
der bevol-
king.

Handwerken
en Kunsten.

uitgedoofd. Zij kunnen dus als lui en ongevoelig aan hunne welvaart worden beschouwd; desniettemin ontbreekt het hun niet aan vernuft in het geen zij doen, en aan kracht, lust en geduld om het uitte oefenen. Zij zijn zeer fijne handwerkslieden, en hunne werken in hout zijn zoo volmaakt, dat zelfs bouwkundigen hebben verklaard, dat de zamenvoeging der onderscheidene deelen berekend is naar de regelen der kunst, en dat het werk zelve, in hechtheid en in juistheid der verbinding, niet kan worden verbeterd. De meeste huizen van aanzienlijken zijn met in houtgehouwen bloemen loofwerk versierd. De smaak verschilt aanmerkelijk van den onzen; maar het overleg en de nette uitvoering zal door Europese handwerkers zelden worden verbeterd. In het ivoor werken zij ook zeer fraai; zij draaijen alle fatsoenen, zelfs biljard-ballen; en graveeren op de voorwerpen alle figuren, die men hun geeft. In het koper en ijzer werken zij ook zeer goed, gieten koperen stukjes geschuut en maken al wat men hun geeft zeer gelijkend na. Geweren, sabels en krisfen worden hier zeer goed gemaakt, en de beide laatste hebben zelfs de voorkeur boven die van Java. Zij maken allerlei huishoudelijke gereedschappen in het tin. In het zilver, en in goudwerken zijn zij meesters, vooral in het zoogenaamde drijven of opwerken van goud of zilver. Onder *Badar Oe Dien* is zelfs kruid gemaakt, hetwelk door deskundigen zeer goed is bevonden. In één woord, al wat te Palembang wordt aangebragt, en niet door zamensiel of bewerktuiging een geheim der kunst is, kan

kan worden nageemaakt; en let men op de onvolmaaktheid hunner gereedschappen, dan staat men inderdaad verbaasd, hoe het mogelijk is dat zij zulke werken kunnen voortbrengen. Maar dit strekt ook tot bewijs van hun vernuft, schranderheid en geduld. Tot welk eene volmaaktheid zullen zij het niet brengen, als zij eens kennis krijgen van de Europeaanse instrumenten en gereedschappen om te werken! Onder alle klasfen van inwoners vindt men handwerkers of kunstenaars. Zekere Pangherang verstaat zelfs het repareren van zakuurwerken; en van de armoedige vischfers, welke in de *Il-lierang* (*) wonen, zijn doorgaans eenige te Palembang bij den Vorst of *Djenang*, om de hechten (koppen) van krisfen, welke van vischbeen gemaakt worden, te fatsoeneren, en met bloemwerk uit te snijden, zoo fijn en zuiver, dat het elks verwondering naar zich trekt.

De vrouwen zijn niet minder vernuftig in handwerken. De beste zijden en met gouddraad doorweefde kleedjes worden alhier gemaakt en overal verzonden. Zij borduren voortreffelijk, maken allerlei vrouwelijke handwerken na, en schilderen op zijden en katonnen stoffen allerlei gouden figuren en bloemen, welke zij vooraf teekenen. Van deze zijde zijn dus de Palembangers inderdaad te bewonderen. Maar letterkundigen vindt men onder hen niet; Letterkunde. zelfs zijn zij hierin bij de Javanen ten achteren. Er zijn geene scholen voor openbaar onderwijs. Een enkele Palembanger is bekend met eenige gedeelten uit de geschiedenis; maar er wordt niemand gevonden, zoo als er op Java zijn, die den

naam

(*) De laagstgelegene plaatsen.

naam van geleerd of letterkundig mogen dragen. De uiterlijke plegtigheden van den Mahomedaanschen Godsdienst kennen zij; zeer weinige kunnen den koran lezen, en over het algemeen verstaan zij weinig of niets van deszelfs leerstelsels. De gewezen Sultan *Machmoed Badar-Oe Dien* maakte op deze algemeene beoordeeling eene uitzondering. Hij had eene vrij uitgestrekte bibliotheek. Geene Palembangers, maar wel Arabieren hebben om deze boeken gevraagd. Een enkele Palembanger om eenen koran. Het is wel mogelijk, dat de mindere lust of gelegenheid tot lezen hen tot zulke goede handwerkslieden en kunstenaars heeft gemaakt; want het ontbreekt hun geenszins aan begeerte om meer te weten. Sedert dat het Nederlandsch Gouvernement alhier wederom gevestigd is, hebben verscheiden zich toegelegd om, in navolging der Javaansche heeren, die wij bij ons hadden, met Romeinsche karakters het Maleisch te schrijven, en het zal weinig moeite kosten, even als te Cheribon, de inlandsche beëmbten te leeren hunne rapporten op die wijze intedienen.

Godsdienst. Uit het geen wij in het voorbijgaan hier en daar gezegd hebben omtrent den Godsdienst, kan men opmaken, dat zij den Mahomedaanschen Godsdienst belijden. Zij oefenen denzelven in de besnijdenis, bij huwelijk en andere gevallen uit; doch daarenboven zijn zij behebt met alle bijgeloovigheden, zoowel met die, welke op Java bestaan, als welke nog overleveringen zijn uit den heidenschen Godsdienst. De minste buitengewone gevallen geven aanleiding tot bijgeloovige voorspellingen; in alles wat zij ondernemen zullen, worden de gelukkige of ongelukkige

ge dagen en uren geraadpleegd. Zij zijn allen voorzien van jimats en talismans. De Vorst en de Grooten hebben zelfs de gewoonte, eenige schietgebeden optezeggen, terwijl zij met ons spreken, en hopen daarvan, zoo als zij meenen, de onmiddelijke ingeving van het antwoord, dat zij moeten geven. In één woord, men kan het zoo ongerijmd niet bedenken of zij hechten er geloof aan. De Sultan *Machmoed Badar Oe Dien* heeft zijn eigen kind vermoord, omdat het eene zwarte plek op de tong had, en men hem gezegd had, dat dit kind zijn ongeluk zoude te weeg brengen. Hij was zelfs wreed genoeg, om deze daad in tegenwoordigheid van de moeder, eene zijner wettige vrouwen, te plegen; welke daarbij op straffe des doods geene blijken van smart mocht geven; en zoo meende deze kleinhartige en bijgeloovige wreeddaard zijn ongeluk af te wenden. Eén of twee dagen voor het gevecht aan de Pladjoe, bezigtigde hij zijne batterijen; hij struikelde en viel, en met tranen in de oogen, zeide hij: „dit is het voor- teeken van mijnen ondergang.”

Bij dit alles is er bijna geen volk, hetwelk zoo zeer met eeden speelt als de Palembangers. Zij beginnen of eindigen hunne verhalen met eeden; en in geschillen voor de politie of den regter, bieden doorgaans beide partijen den eed aan. Hierin ligt, naar het oordeel van godsdienstige Mahomedanen, het overtuigendste bewijs, dat zij de leer niet kennen, niet achten, en zelfs ongodsdienstig zijn.

Een andere trek in hun karakter is Lust tot twist en geschil. De min-
 dat zij gaarne geschillen hebben. De
 F min-

minste kleinigheid geeft hun aanleiding tot klagen en procederen. Zij laten hunne zaak moeilijk los, zoo min de Pangherang als de minste der ingezetenen. Van den eenen loopen zij naar den anderen, op hoop van gelijk te zullen krijgen. Na de uitspraak zelfs, doen zij nog allerlei pogingen, om op den genen, die dezelve heeft gedaan, nog eenen naderen indruk te maken; en die dezen karaktertrek niet kent, wordt meermalen in verzoeking gebracht om te gelooven, dat zij gelijk hebben, om dat zij de zaak niet opgeven, hetwelk dan ligt gehouden zoude worden voor eene overtuiging, van de waarheid aan hunne zijde te hebben. De waarde van het geen zij verliezen, schijnt minder bij hen in aanmerking te komen; het gevoelen van anderen, dat zij niet zoo schrandder zijn, of zoo vele voorspraak niet hebben als hunne partij, schijnt het hoogste belang te zijn. Eigenaardig komt het mij voor, dat menschen, met zoo vele verstandelijke vermogens begaafd, met eene vrij ruime vatbaarheid en zucht, om met dezelve werkzaam te wezen, aan deze geestgesteldheid, door gebrek aan lezing of andere oefening niet kunnende voldoen, gaarne zich in gevallen bevinden, waardoor zij in de gelegenheid zijn om dezelve te kunnen laten werken. Fijn, uitgezocht en oordeelkundig zijn veelmaals hunne redenen vóór of tegen de zaak, waarin zij betrokken zijn; en het schijnt hun een groot genoegen te doen, als zij door schrandderheid, geveinsdheid of list hun oogmerk kunnen bereiken. Zij hebben de gewoonte, hunne antwoorden zoodanig interigten, dat dezelve

aan

aan uitlegging onderworpen zijn, en, wanneer men hun eene zaak voordraagt, te beginnen met te bekenen en gelijk te geven; brengen vervolgens eenige minder belangrijke bedenkingen in het midden, en eindigen met de bezwaren, de mogelijkheid of onmogelijkheid aan te toonen, en daarbij te blijven stil staan. Zij hebben dit met de Javanen gemeen, dat zij nimmer driftig worden in belangrijke geschillen. Wanneer sommigen gevraagd zijn, hoe het mogelijk zij, zich zoo te bedwingen, dan antwoorden zij, dat iemand, die in drift is, niet weet, wat hij zegt of doet. In enkele gevallen, wanneer zij met hunne minderen of gelijken te doen hebben, kunnen zij zich wel eens vergeten; doch deze voorbeelden zijn gelukkig zeer zeldzaam.

Wegens den hier boven beschreven trek van hun karakter zijn de Palembangse ingezetenen niet te roemen. Dezelve verwekt groot wantrouwen onder elkanderen; en elk moet daarom voorzigtig met hen zijn in het behandelen van zaken.

Over het algemeen zijn de ingezetenen der hoofdplaats niet zoo levendig en vrolijk als de Javanen; er is zelfs geene enkele openbare plaats, alwaar de menigte zamenkomt. Zij hebben geene rongings (*), geene wajangs (§), noch andere openbare spelen, één of twee uitgezonderd, die dan nog zeer ellendig zijn. Zij bezoeken elkanderen zeldzaam; waartoe wel aanleiding kan geven, dat dit meestal over water moet geschieden, en dus omslag met een vaartuig vordert, en dikwerf de kleine spruitjes der rivie-

F 2

vie-

(*) Openbare dansspeiden.
 (§) Openbare schouwspelen.

Sulle of sombere geaardheid.

vieren droog zijn, ten tijde der ebbe, in sommige maanden van het jaar.

Huisfelijke levenswijze.

De Priaijs leven in hunne huizen meestal zeer armoedig. Die van den eersten stand bezitten eenige fraaije spreijen, met gouddraad geborduurd of met gouden bloemen en figuren vertierd, eenige gegallonneerde en van andere kostbare stoffen gemaakte kleederen, fraaije glaswerken, enz.; en pronken daarmee, als zij gasten zien of uitgaan. Overigens zijn zij meest in hunne huizen, en worden bezig gehouden en geplaagd door hunne vrouwen. Men zal zich hier over verwonderen; doch deze verwondering zal verminderen, en zulks geloofbaar worden, als men weet, dat de meeste der Priaijs trouwen met vrouwen uit hooger stand. Deze laatsten laten zich daarop zeer veel voorstaan. De vrees voor haren vader doet den man liever stil zwijgen, dan zijn ongenoegen te moeten ondervinden. In sommige huishoudingen gaat het zoo verre, dat de man tegen zijne vrouw het hoog Javaansch spreekt, en zij hem in het gemeen of plat Palembang antwoordt, zoo als in het gemeene leven tegen den Vorst en voorname lieden in hoog Javaansch wordt gesproken, terwijl zij in plat-maleisch, of, zoo als men het noemt, markttaal, welke door de personen der mindere klasfen wordt gesproken, antwoorden. Indien de vrouw eene dochter van den Vorst of van eenen hoogen Priaij is, durft de man geene tweede vrouw nemen, noch veel minder bijwijken. Meer dan eens zijn vrouwelijke slaven en pandelingen komen klagen over mishandelingen van de Radeen Aijo, omdat zij verdacht

wer-

werden met haren heer gemeenschap te hebben gehad. Maar nog eene tweede reden, waarom de vrouwen der Priaijs, en uit andere hooge standen veel regt in huis uitoefenen, is dat zij bijna de geheele huishouding zelve bekostigen, en haar echtgenoot maar zeer weinig daartoe bijdraagt. Alle deze vrouwen verstaan zelve de kunst van weeven, borduren, spinnen, enz., of laten dit door hunne pandelingen en slaven verrigten, welke de gemaakte stof daarna verkoopen, en van het gewonnen geld onderhoudt de vrouw de huishouding. Ons is verzekerd dat de vrouwen zeer ijverig zijn. Bij heldere maan vermaken zij zich, of eenzaam of met andere vrouwen, elkanderen te verhalen of eenige maleische Pantons of liedjes te zingen, waarvan de melodij zeer zacht en slegend is. De onderwerpen zijn de liefde, vriendschap, bloemen, en andere voorwerpen der natuur.

Voorname Palembangers laten nimmer hunne vrouwen in tegenwoordigheid van vreemdelingen komen. Zij zeggen, dat dit geen *adat* (gebruik) is. Sommigen willen, dat zij jaloersch zijn; anderen, dat dit uit trotschheid geschiedt. Daarentegen zijn de Palembangische vrouwen ook zeer jaloersch. Zij, die meer dan ééne vrouw hebben, of bijwijken houden, moeten in hun eigen huis met zeer veel overleg te werk gaan. Bij de minste blijkbare voorkeur is de huisfelijke rust gestoord, en dit geschiedt zoo dikwijls, dat wij wel eens aan heeren, die ons kwamen bezoeken, zonder iets te doen te hebben, en ons hunne huisfelijke omstandigheden verhalen.

den, zeiden: „zeker zijt gij weder uitgegaan „om den twist te ontwijken;” wanneer wij vernamen, dat het vragen slechts, waar ééne der bijwijven zich bevond, een geschil verwekt had, die den armen man, om voor eenige oogenblikken rust te hebben, uit zijn huis gejaagd had.

Onderlinge afgunst.

Als een gevolg van een willekeurig bestuur, waar door gunst alleen ambten en voorregten worden gegeven, zijn de Palembangse Grootten en minderen steeds zeer jaloersch en afgunstig van elkanderen. De geringste bewijzen van genegenheid of vertrouwen, door ons aan sommigen verleend, gaf aanleiding, dat anderen gelegenheid zochten, om kwaad van zoodanigen te spreken; en dit bepaalde zich niet alleen tot de eerste klassen, maar ook tot de minderen. Nimmer verzuimden zij, wanneer de een of ander iets had misdreven, of traag was in de uitvoering van eenen last, te zeggen: „zoo zijn de Palembangers; men kan hen „niet gelooven noch staat op hen maken.” Daar zij tegenwoordig niet meer bevreesd zijn voor willekeurige handelingen van het hof, komen zij er openlijk voor uit, dat zij verheugd zijn niet meer onder dien dwang te staan; en het heeft dikwijls moeite gekost, om hen zelfs de uiterlijke welvoegelijkheid te doen waarnemen. Men kan hen thans beschouwen als menschen, die uit de slavernij verlost zijn.

Harde behandeling van hunne ondergeschikten en bedienden.

Eindelijk kunnen wij niet dan eene zeer nadeelige getuigenis geven van de behandeling, welke hunne ondergeschikten en bedienden ondergaan. Omtrent dezelve zijn zij zeer hard. Zij die verplicht zijn, heerdiensten bij hen te doen,

doen, ondervinden nimmer eenige tegemoetkoming of mededoogen; aan hunne pandelingen worden zware lasten opgelegd. Deze laatste en de slaven worden dikwijls mishandeld. Dank zij dus de bepaling van ons Gouvernement, waar door de staat der pandelingen welhaast zal ophouden, en door de afschaffing van den slavenhandel, zullen er ook na verloop van eenige jaren geene slaven meer zijn. Over het algemeen bezitten de Palembangse ingezetenen weinig zedelijkheid. Men verzekert, dat er bloedschande gepleegd wordt, en dat de vrouwen in de Serails de middelen bezigen, om de natuur te bedriegen en daar door hare gezondheid in den grond te bederven.

De schets, die wij daar gegeven hebben, heeft ons inderdaad bedroefd, en wij hadden gaarne de kleuren minder zwart gemaakt; doch daar wij geenen roman, maar waarheid wenschten te schrijven, zoo hebben wij niet anders kunnen doen; evenwel zijn er eenigen, die uitzondering verdienen; terwijl bij alle deze gebreken ook nog verscheiden goede hoedanigheden komen, die wij zullen leeren kennen, zoodra wij het bedrijf en den handel van Palembang zullen beschouwen. Alleenlijk moeten wij hier zeggen, dat de Palembangers niet moordzuchtig zijn; waarvan evenwel de wreede *Badar-Oe Dien* moet worden uitgezonderd: hij heeft verscheiden menschen, die gehechtheid toonden aan het Nederlandsch Gouvernement laten ombrengen. Staatkunde had hem hierin kunnen leiden; maar dat hij de ontuchtige vrouwen, welke zich met soldaten gemeenzaam gemaakt hadden, vóór 1819, heeft laten vermoorden en mishandelen, getuigt

onwēdersprekelijk van zijnen bloeddorst.

Familie-
trekkingen.

Wij hadden gaarne, in onze schets, over hunne ouder- en kinderliefde, of die van broeders en zusters onder elkander, iets voordeeligs gezegd; maar ook hierop valt, althans in de hoogere standen, niet te roemen, zoo min als in de laagste volksklasse, welke hunne kinderen voor schuld verpanden. In de hoogere standen is het bijna natuurlijk, dat de kinderen ontrent hunne ouders ontfaarden; immers als de vrouwen tot zekere jaren gekomen zijn, neemt de man eene tweede en derde vrouw, of bijwijken. Elke derzelven voedt hare eigene kinderen op, en daar zij natuurlijk dan van den man weinig meer bemind wordt, en zij hem dikwijls haat, uit jaloezij of om andere redenen, zoo deelt zij dezen afkeer aan hare kinderen mede, en zoo bestaat het insgelijks tusschen broeders en zusters van onderscheidene vrouwen of bijwijken. In zoodanige huishouding kan noch eendragt noch liefde heerschen; verscheidene onregvaardigheden van ouders jegens hunne kinderen en van dezen tegen hunne ouders, als mede tusschen broeders, zijn ons reeds voorgekomen, en bestaan nog in de familie van het Vorstelijk huis. Maar laat ons er niets meer van zeggen, en alleen dit volk beklagen, diep betreuren over deszelfs zedelijken toestand. Zie daar dan de bittere gevolgen van een Aziatisch bestuur! zie daar de vruchten van willekeur, geweld en wreedheid, zoo als hier bestaan hebben, en in nog zoo vele landen in dezen Archipel bestaan! De laatste trek van menschelijkheid wordt er onder uitgedoofd; en wat is het geheele oogmerk of doel van zulk een bestuur? niets anders

Oorzaken
der bedorven
ne zeden.

ders

ders dan om den Vorst en zijne gunstelingen te verrijken, hun een wellustig leven te bezorgen, en hunnen hoogmoed en wreedheid te voeden. Aan deze weinigen wordt dus, zoo wel het maatschappelijk belang, als de zedelijkheid van een geheel volk opgeofferd. Wie durft nu nog een beschaafd Gouvernement beschuldigen, als het zoo veel invloed in zulke regeringen tracht te verkrijgen, dat dit kwaad geweerd worde? Wie zal nog durven staande houden, dat de inrigtingen van zulk een bestuur moeten worden onderhouden? Wij zullen hier onder zien, hoe ongeschikt, en ondoelmatig zij waren; en hoe weinig begrip deze dwingelanden gehad hebben van financiële bepalingen, waardoor zij hunne schatkist konden verrijken, en de algemeene welvaart bevorderen. Integendeel, zij zijn nog zoo bijster onkundig, dat juist die inrigtingen de strekking hadden, om de bronnen van hunne inkomsten op te droogen; En slaan wij het oog op alle de vorsten in dezen Archipel, dan zijn en zij en hun volk arm. Men werpe mij niet tegen, dat *Machmoed Badar Oe Dien* rijk was. Hij, ja! was rijk; maar waardoor? door de groote sommen, welke hij jaarlijks uit de tinnijnen van Banka trok. Daar nu dat middel ophondt, is de staat, en zijn allen, zoowel voornamen als geringen, arm. Het geheele Rijk van Palembang brengt tegenwoordig niet zoo veel op, dat het Hof en de Priaijs, welke daarop aanspraak mogen maken, kunnen bestaan. Ziedaar de uitwerkselen van het staatkundig financieel stelsel van een Aziatisch Vorst in dezen Archipel!

F 5

Wij

Policie. Wij kennen nu de plaatselijke gesteldheid en de inwoners van de hoofdplaats van Palembang. Laten wij nu verder zien, hoedanig dezelve bestierd is geworden, ten aanzien der policie, en uitoefening der regterlijke magt. Hier kunnen wij zeer kort zijn; eigenlijke policie bestond er niet. De gehele hoofdplaats is niet eens onderdeeld, hetzij in wijken hetzij in kampongs, waarover hoofden zijn. Er bestaan geene registers der huizen noch der ingezetenen. Elke Priaij, Mantrie en andere gegoede inwoner verzamelde zoo vele menschen om zich heen als hij magtig konde worden; waartoe ook nog een bijzonder middel werd gebezigd: de Vorst, de Priaijs en alle gegoede ingezetenen laten hunne kinderen aan onderscheidene vrouwen zogen. De kinderen dezer vrouwen worden genoemd *Soedara Palé* of zoog-broeders van het kind dat aan hare borsten is gezoogd, schoon slechts voor eenige dagen. Van hier, dat Grooten en gegoede lieden, ja zelfs die van de lagere klasse, vele broeders en zusters hebben, welke zij beschermen, en van welke zij diensten en bescherming ontvangen.

Het getal der Miedjies en Orang-snow is niet bekend. Indien de Vorst eenige noodig heeft, dan wordt aan onderscheiden Priaijs of Mantries last gegeven, om dezelve te leveren. Elk Palembangfche ingezeten van de mindere klasse stelt zich als Miedjie of Orang-snow onder eenen Priaij of mantrie, ten einde eenen beschermer te hebben. Deze Priaij of mantrie tracht daarvoor zoo veel dienst van denzelfen te trekken, als maar mogelijk is. Verscheiden personen, zoo wel vreemdelingen als arme lieden

den, die geene familie hebben, of bescherming verlangen te hebben, zwerven rond, en genezen zich met stelen. Men heeft ons verzekerd, dat eenige dezer lieden door Priaijs onderhouden worden, om voor hen te stelen en te rooven. Er wordt bij nacht geene ronde of wacht gehouden, en zoo niet het vreesachtig karakter dezer rondzwervers hen in bedwang hield, zoo zouden de rooverijen en diefstallen nog grooter zijn. Een ander groot kwaad, hetwelk dit slecht volk doet, is brandstichten; daar alle huizen van hout of bamboes zijn, zoo plegen zij dit zeer gemakkelijk, dikwijls om te stelen, of ook om te wreken personen, die elkander beleedigd hebben, of van elkanderen afgunstig zijn; waartoe dan dezen hen gebruiken.

Er bestaat te Palembang een regtbank van den Pangherang Natta Agama of Panghoeloe, die in geestelijke zaken regt doet, en een andere onder Tommongong Karta Nagara, die in lijfstraffelijke zaken uitspraak geeft. Over den eersten wordt zeer geklaagd, en men zegt openlijk, dat het regt voor geld te koop was. De laatste heeft bijna geen gezag, en allen komen er voor uit, dat, als de aangeklaagde tot eene der familien of gunstelingen van het Vorstelijk huis behoorde, er geen regt te verkrijgen was. Van deze zijde zijn dus ook de ingezetenen van de hoofdplaats bitter te beklagen geweest.

Wij hebben hooger gezegd, dat het getal der ingezetenen omtrent 20 à 25,000 zielen bedroeg. Over deze geheele bevolking, noch over het bedrijf van alle deze menschen zijn geene geregelde belastingen ge-

Regterlijke
Magt.

Belastingen.

gelegd. De Vorst vergenoegde zich, als hij iets noodig had, hetzij handwerkslieden, vaartuigen of andere diensten, om die opteëfchen; en deze opteëfching ging meer naar gunst, dan naar zekeren regel. De Priaijs deden even zoo, gelijk ook alle anderen, die maar iets te zeggen hadden. Toen wij den rijksbestierder opmerkten, dat eene zoodanige handelwijze aanleiding gaf tot groote onbillijkheden, antwoordde hij, dat ook niemand iets opbragt, en dus zich konde laten welgevalen de lasten, die van hem gevorderd werden. Toen wij hem onder het oog bragten, dat eene geregelde belasting den Vorst in staat zoude gesteld hebben, om alles wat hij noodig had, voor betaling te erlangen, en zulks in het geheel niet drukkend zoude geweest zijn, was zijn antwoord, dat zij zoo diep niet doordachten, en hij het dan ook nu volkomen met ons ééns was.

Op den handel. De handel alleen was belast; te weten, van elk vaartuig, dat van buiten kwam, moest naar de grootte of het getal der equipage, een zeer gering regt betaald worden. Maar, behalve dat regt, moesten van groote vaartuigen, zoo als die der Arabieren, Chinezen, Wankangs, enz. geschenken gebracht worden bij den Vorst, andere Grooten, en den Sabandaar. Voor deze geschenken genoten zij bescherming; doch dezelve waren zeer drukkend voor de handelaren. Uit deze geschenken is het, dat de Vorst en voorname Priaijs fraaije glaswerken, gallons en kostbare stoffen voor klederen, damast voor gordijnen, enz., verkregen hebben; maar daar die onder velen moesten worden verdeeld, zoo was het genot van

van elk niet groot. De tegenwoordige Soe-foehoenan en Sultan kunnen zich niet begrijpen, hoe de inkomende en uitgaande regten thans tweeduizend gulden 's maands kunnen opbrengen, terwijl de handelaren en zeevarenden te vreden zijn. Zij zeggen, dat dit middel onder het inlandsch bestuur nimmer een vierde gedeelte van dit bedragen beloopt heeft, en dat de meeste handelaren toen klaagden. Zij begrepen niet, dat het juist hunne wijze van heffen en knevelen was, waardoor zij minder dan wij ontvingen. Zij kunnen niet begrijpen, dat eene geregelde belasting, die gelijk werkt, veel voordeeliger is dan hunne ongeregelde geldheffingen. Toen de Kraton van *Machmoed Badar Oe Dien* door onze troepen bezet werd, werden er magazijnen gevonden vol met Chineesch porcelein, dat sedert jaren van Chinesehe Wankangs aan geschenken gegeven of gevorderd was; en zoo ging het met alles. Zij hebben niet eens het overleg, om de goederen, die zij ontvingen, en die natuurlijk den handelaren geld gekost hadden, weder te verkoopen; wij hebben den kostbaarsten gouden- en zilveren moor, damasten en zijden stoffen gezien, welke door lang bewaren vergaan en bedorven waren.

Laat ons nu overgaan om het bedrijf en den handel van de ingezetenen dezer hoofdplaats te beschouwen. De hooge Priaijs en Mantries, welke met marga's of doefons beschonken zijn, vinden hierin, zoo niet geheel en al, althans voor een groot gedeelte, voorziening in hunne huishoudelijke behoeften.

De overige Priaijs, welke of niet in gunst zijn, of door verloop van tijd niet meer van wege

wege den Vorst met doefons of desfa's worden beschonken, houden doorgaans pandelingen en slaven, die voor hen eenige rijstvelden bebouwen, of hun maandelijks eene soort van huur opbrengen, of op eenige andere wijze, door handwerk, enz., een onderhoud verschaffen. Velen houden Tambangans, die zij verhuren, of dagelijks om vracht te verdienen laten rondvaren. Zoo dezen geene middelen of geld van hunne voorouders hebben, gaan deze families achteruit, en zullen bij latere geslachten tot de volksklasse terug moeten keeren, indien zij zich niet op den handel of landbouw toelleggen.

De andere volksklassen geneeren zich door landbouw; dat is, zij begeven zich in het jaargetij, daarvoor geschikt, naar de plaatsen, alwaar zij *ladangs* of velden bebouwen; anderen door handwerken, en de meer gegoeden door handel; terwijl de vrouwen van alle dezen, hetzij door het doen uitventen, of zelve uitventen van goederen of eetwaren, genoegzaam even zoo veel, en dikwerf meer bijdragen tot het onderhoud der huishouding, als de man. De meeste Palembangers, van allerlei stand, houden goede aantekening van hunne zaken, sommigen zelfs journalen, als zij op reis zijn, van hetgeen zij ondervinden en opmerken. Ten dezen aanzien zijn zij zeer nauwkeurig. Zij zien er niet tegen op, om voor hun belang zelfs eene zee-reis te doen.

Handel.

De grootste handel wordt gedreven met Java, Banka, China, Riouw, Sinkapoera, Poelopinang, Malakka, Linga, Siam; terwijl van andere kleine eilandjes ook nog kleine vaartuigen aankomen. De voorwerpen, welke de
voort-

voornaamste artikelen van handel uitmaken, zijn ^{Voorwerpen van handel.} allerlei soorten van Javafche lijnwaden, en kustlijnwaden; allerlei soorten van Europefche chitzen, enz., alle deze onderscheidene lijnwaden, hetzij grof of fijn, worden over het algemeen zeer gretig verkocht. Voorts allerlei Chinefche aardwerken, ruwe zijde, gouddraad, ijzeren pannen, droogerijen, thee, confituren en andere Chinefche waren. Andere artikelen van minder belang zijn de klapper en katjang-olie van Java en Siam, Javafche fuiker, Javafche tijen, tamarinde, rijst, poeder fuiker, koper, ijzer, staal, kramerijen, enz., mitsgaders eenige Europefche mond-behoefden. De waarde van alle deze voorwerpen hebben in 1822 becloopen omtrent een half millioen guldens, behalve voor honderd duizend gulden zout en amfoen, welke van Gouvernements wege aan het publiek verkocht zijn. Alle de voormelde goederen zijn in 1822 met groot voordeel verkocht. Het kan de opmerking niet ontgaan, dat alhier artikelen worden ingevoerd, die voortbrengfelen van hun eigen land zijn; en zulks geeft dan ook geen hoog denkbeeld van den staat van landbouw.

De Arabieren zijn de grootste handelaren in ^{Handelaren.} lijnwaden. Eenigen hebben fchepen en vaartuigen, en de meesten zijn zaakwaarnemers van anderen buiten Palembang. Op hen volgen de Chinezen. Zij koopen van de vaartuigen de goederen. Van de Arabieren en Chinezen koopen de Palembangers, die de goederen naar de binnenlanden ten verkoop brengen. Geen Chinees noch Arabier durft het nog wagen, om zelf in de binnenlanden te handelen; zij vreezen be- roofd te zullen worden. De Palembangers
koo-

koopen de goederen op crediet en leveren daarvoor waren terug.

Voortbrengfelen van het land.

De voortbrengfelen, welke het rijk van Palembang oplevert, en die uitgevoerd worden, zijn bindrottings, harst, benzoin, drakenbloed, kaijolak, was, olifants-tanden, stofgoud. Deze allen worden niet opzettelijk aangekweekt, maar uit de bosfchen en van de oevers der rivieren verzameld. (*) Peper, koffij, suiker, gambier, pinangnoten, tabak, indigo, zijn voorwerpen, welke geplant of aangekweekt worden; en als voortbrengfelen van nijverheid, gedroogde en gezouten visch, ruw aardewerk, rottingen stroo-matten, en zakken, koperwerken, zijden, met gouddraad doorwerkte, en katonnen kleedjes; doch het bedragen van deze uitgevoerde goederen heeft in 1822 naauwlijks de helft beloopt van de waarde der ingevoerd zijnde goederen. Dit minder bedragen heeft dus moeten worden aangevuld door billioen juweelen en baar geld, zoodat de hoofdplaats thans nog eene nadeelige balans van handel heeft.

Belemmeringen in den handel.

Verscheiden omstandigheden veroorzaken groote belemmeringen in den handel.

Vooreerst, zijn er geene kooplieden, die magazijnen houden, waarin de waren, die uit de binnenlanden afgevoerd worden, kunnen worden opgeslagen. In de maanden, dat de Chinese jonken en Javaansche handelaren zich op de hoofdplaats bevinden, worden de voortbrengfelen uit de binnenlanden getrokken.

Komt

(*) Vid. Appendices A en B, waar de gewone marktprijzen zijn opgegeven.

Komt er overvloed, dan zijn dezelve laag in prijs, en wordt er weinig afgebragt, dan zeer hoog. Deze onzekerheid, zoowel voor de zee-handelaren, die ook somtijds eenen geruimen tijd moeten wachten, als voor de Palembangers, brengt zeer veel onverschilligheid te weeg, en de zee-handelaar rekent bij den verkoop zijner goederen, dat hij geen voordeel op de terug te nemen lading zal hebben; zoo als eenigen ons verzekerd hebben, dat zij geene winst kunnen behalen op het geen zij van hier mede nemen, en dus geld of goud verkiezen. Hier achter voegen wij eene opgave der prijzen, voor dewelke de voortbrengfelen in 1822 zijn verkocht geworden.

Een tweede ongerief is, dat de binnenlanders meest zilveren Spaansche matten voor hunne waren bedingen, en de zee-handelaren dezelve gaarne uitvoeren, waardoor er een agio bestaat van 20 tot 25 perCent op de Spaansche mat; terwijl ook in de waarde der Java'sche ropijen en Nederlandsche guldens onderscheid wordt gemaakt, zijnde de laatste bij de binnenlanders meer geacht dan de Java'sche ropij.

En eindelijk, de grootste hinderpaal is het gebrek aan koopwaren; hetwelk door onderscheidene redenen veroorzaakt wordt, die wij bij een ander stuk zullen verhandelen; maar met betrekking tot den handel van de Palembang'sche hoofdplaats werkt daartoe mede, dat noch Arabieren noch Chinezen naar de binnenlanden durven gaan; dat de Palembangers, die of Djenangs of zendelingen van Djenangs zijn, zich, of door ruiling van goederen,

G

deren,

deren, of tegen lage prijzen van de voortbrengselen meester maken, en geen binnenlander de vrije beschikking over dezelve heeft, noch die zelve naar de hoofdplaats brengen, en verkopen mag.

Alvorens over te gaan tot een algemeen overzicht van het geen wij in deze beschrijving hebben doen voorkomen, zullen wij nog het een en ander opgeven, hetwelk in den loop van het verhandelde niet heeft kunnen worden ingevlochten, en toch betrekking heeft tot de hoofdplaats van Palembang.

Oorsprong
der Palembang-
gers.

Uit de overleveringen, uit de inrigtingen en gebruiken, uit de taal, en uit de algemeene overeenkomst met de inwoners van Java, mag men het voor zeker houden, dat de Palembangers oorspronkelijk zijn van Java. Wij vermeenden evenwel, dat zij van hunne voorouders verbasterd waren; doch ons herinnerende, dat wij niet over de inwoners van het Rijk van Palembang, maar wel over de ingezetenen der hoofdplaats hebben gehandeld, kwam ons voor den geest, onze aantekeningen in te zien, die wij in 1812 gehouden hebben, toen wij de hoofdplaatsen Soerakarta en Djokjokarta van den Soesoehoenan en van den Sultan van Java bezochten; in welke aantekeningen wij vonden, dat de toestand dezer hoofdplaatsen even zoo beklagelijk was als alhier; dat willekeur en geweld, even als hier, alle die bittere en verderfelijke gevolgen hadden daar gesteld; zoodat wij hieruit meenden te kunnen besluiten, dat dan ook van deze zijde geen twijfel kan bestaan, dat Palembang door Java is bevolkt, en dat overal dezelfde heillooze

oor.

Oorzaken ook dezelfde rampzalige uitwerkselen hebben.

Daar er gedurende de laatste jaren oorlog door den Sultan van Palembang gevoerd is, zoo zijn wij in de gelegenheid, iets over de middelen, maatregelen en gevolgen van eenen oorlog door inlandsche vorsten te kunnen opgeven.

Toen *Machmoed Badar Oe Dien*, in 1819, door zijnen versterkten Kraton, en door het uitvoerbaar geschut, hetwelk hij voorhanden had, onze troepen, die gebrek aan krijgs-behoefsten gekregen hadden, verpligtte, om de hoofdplaats te verlaten, veronderstelde hij, en, zoo als de gevolgen toonden, te regt, dat eene grootere Nederlandsche magt hem zoude komen straffen over zijne trouweloosheid. Dadelijk zond hij zendelingen door het geheele Rijk, en liet aan de ingezetenen weten, dat hij verpligt was oorlog te voeren, en hij dus van zijne onderdanen verwachtte, dat zij hem met volk en andere hulpmiddelen zouden bijstaan. De versterking aan de Pladjoe was een oud en goed plan van verdediging; door de geschiktste zijner Pangherangs en Mantries liet hij deze plaatsen opnemen, en hem opgeven, op welke wijze dezelve versterkt moesten worden. Hiermede bekend geworden zijnde, regelde hij zelve den toevoer van de middelen, om de batterijen en andere versterkingen daar te stellen. Hij onderhield zijne Priaijs, Mantries, en de beste der ingezetenen over de noodzakelijkheid, waarin hij gebracht was, van te moeten oorlog. Hij geliet zich, als of hij voor zich zelve dit niet wenschte, en hij, wat zijn perfoot

Middelen van
Oorlog.

G 2

bea

betrof, liever het slag-offer wilde zijn, dan zijne hoofdplaats aan de rampen des oorlogs bloot te stellen; doch dat de eer van zijn huis, en de instandhouding van zijn geslacht hem gebiedend noodzaakten, aan den drang der omstandigheden te moeten toegeven; dat hij evenwel het gevoelen van zijn Hof nog eens wilde hooren, of er ook middelen ter voorkoming zouden wezen. Als een Vorst, een dwingeland, zóó spreekt, en zulks van indruk makende gebaarden doet verzeld gaan, dan zelfs hebben wij gezien, dat hij onder beschaafde volkeren de menschen verblind, en hunne geestdrift opgewekt heeft; geen wonder, dat zulks ook in de vergadering van afhangelingen en gunstelingen het geval was. Zij verklaarden zich geheel en al aan zijnen wil te zullen gedragen, en met goed en bloed hem te zullen bijstaan. Dit had *Machmoed Badar Oe Dien* verwacht; en nu gaf hij zijne bevelen ter bereiking van zijn oogmerk, maar met zulk eene klem, dat niemand het durfde wagen, daar niet aan te voldoen; terwijl sommigen uit belang, anderen uit geestdrift, en de meesten door vrees gedrongen, alle hunne vermogens in het werk stelden, om den Vorst te behagen, door zoo veel kracht van menschen en middelen aan te voeren, als zij van de binnenlandsche bevolking bemagtigen konden, werwaarts ook predikers gezonden werden, om het volk op te winden voor het belang van den Vorst; en er behoort maar weinig volkeren-kennis toe, om te gelooven, dat deze middelen werkten, vooral daar dezelve aan de andere zijde vergezeld gingen

gen met de schrikbarende bedreigingen. De geheele hoofdplaats werd in requisitie gesteld, waarin de Chinezen en Arabieren mede moesten deelen; en het is alleen door zulke middelen mogelijk geweest, dat *Machmoed Badar Oe Dien*, in 1819, in den tijd van vier maanden, de geduchte werken heeft kunnen oprigten, waartegen onze magt sluitte, die dit natuurlijk niet konde verwachten.

De arbeiders uit de binnenlanden bragten hunne eigene rijst en voedsel mede; die uit de hoofdplaats werden gedeeltelijk door hem gevoed; waartoe hij de rijst tegen betaling requireerde.

Machmoed Badar Oe Dien bezat zelve eene menigte geschut van allerlei kaliber, en kocht zoo veel, als hij bij de ingezetenen vinden konde. Hij liet zelfs kruid maken, hetwelk bevonden is, eene goede proef te houden.

Toen zijne batterijen en sterkten, zoowel in 1819, als in 1821, opgerigt waren, benoemde hij zijnen zoon, den Sultan, tot Generaal-en-Chef, en stelde zijner moeders schoon-zoon en andere Pangherangs tot bevelhebbers der batterijen aan. Bij elk stuk plaatste hij eenen Priaj of Mantrie, terwijl dezelve bediend werden door Miedjies, en andere ingezetenen van de hoofdplaats. Gedurende het gevecht moesten alle mannen, die niet ziek waren, naar de batterijen of in de nabijheid derzelve, en de overigen bij de stukken, en in den kraton de wacht houden. Die terug bleven werden bedreigd op het oogenblik te zullen vermoord worden. Hij liet zelfs op elke batterij een zijner kinderen brengen, om zoo veel meer

indruk te maken, terwijl hij zich in den kraton ophield. Toen in 1821 de eerste dag van het gevecht schijnbaar in zijn voordeel was, voer hij, op het bekomen dezer tijding, langs de groote rivier, en liet met veel gedruisch dezen uitslag bekend maken.

De batterijen en sterkten aan de Pladjoe en Gombora waren zoo dik verschanst, en het achterste gedeelte zoo met moerasen ingesloten, dat er geene kogels konden doordringen, en bommen geene schade konden doen. Dit was eene gelukkige gesteldheid voor *Badar Oe Dien*; want hieraan kan men het alleen toeschrijven, dat zijne verdedigers zijn blijven staan. Eene groote menigte menschen op de voorschreven wijze verzameld, die geen belang genoeg in den uitslag van den oorlog hadden, althans het grootste gedeelte daarvan zoude zich niet veel gewaagd hebben. Op een vlak veld waren zij zekerlijk dadelijk op de vlugt gegaan, zoo als zij ook vlugten, zoodra onze soldaten de batterijen beklommen. Met zulk eenen hoop kan men wel achter muren en goede verschanfingen vechten, maar niet voor de vuist. En overal, waar list de onzen niet in hinderlagen gelokt heeft, wordt eene inlandsche armée geslagen; omdat het grootste gedeelte gedwongen is, en er geene krijgstuicht bestaat, om de strijders bij elkanderen te houden.

Twist tus- fchen de vier broeders in het vorstelijke huis.

Sultan *Mochamat Badar Oe Dien*, vader van *Machmoed Badar Oe Dien*, had vier zonen, den zoo even genoemden en den tegenwoordigen *Soesoehoenan*, den *Panumbahan* en den *Pangherang Adipatti Moeda*. Eene overlevering voorspelde, dat, daar *Mochamat Badar Oe Dien*

Dien de zevende afstammeling van het regerende huis was, niet zijn oudste, maar een zijner andere zonen, of wel de jongste hem in de regering zoude opvolgen. Sommigen willen, dat dit verdichtsel aanleiding zoude hebben gegeven tot den gedurigen twist, en zelfs tot den grooten haat, die tuschen deze vier broeders van hunne jeugd af bestaan heeft. Wat de eigenlijke reden zij, is ons niet volkomen bekend geworden; maar dat werkelijk deze haat en afgunst bestaan, is ons meermalen gebleken, en vertoonen zij zelfs openlijk, daar zij geen omgang met elkanderen houden. Noch de rampen, die sedert 1812 het vorstelijk huis getroffen hebben, noch eenige andere omstandigheden hebben dezen haat en afkeer kunnen veranderen. Allen beklagen zij zich over elkanderen, en willen niet voor elkanderen onderdoen. Als men hen onderhoudt over dezen broedertwist, dan schijnen zij daarover zeer gevoelig, doch niemand wil toetreden, om denzelfden te eindigen. Deze broedertwist is te zonderlinger, daar zij alle vier bij eene echte vrouw verwekt zijn.

Wie zoude niet verwachten, dat een Kraton, paleis van den Vorst, van den rijken Vorst van Palembang, inwendig in pracht, reinheid en aangename verblijf- en vermaak-plaatsen zoude hebben uitgemaakt? Maar hoe heeft men zich daaromtrent bedrogen gevonden! Toen onze troepen in 1821 den Kraton betrokken, was niet alleen alles inwendig vervallen, de muren begroeid, houtwerken verrot; maar het was er zoo vol vuilnis, en zoo ongeredderd, dat eene compagnie pionniers, met verscheiden

Morfge en verwaarloosde staat binnen den Kraton.

arbeiders of *koelies*, meer dan eene maand zijn bezig geweest, om de grofste vuiligheden op-teruimen, en eenige bewoonbare plaatsen te maken in de menigte gebouwen, om officiers te kunnen huisvesten. Boven het middengebouw, in het midden van den Kraton, is eene verdieping, en voor dezelve eene opene galerij, van waar men een ruim en aangenaam gezicht heeft op de rivier, en rondom de gezigten, welke den Kraton omringen. Dit verirek en zijne galerij, welke thans een zeer gezond en aangenaam verblijf is, was destijds de schuilplaats van duizenden van vledermuizen. Zelfs was niet eenmaal de schade hersteld, die eenige kogels van de korvetten de *Eendragt* en de *Ajax* in 1819 daar gemaakt hadden. De slaappleats van den Sultan was een duister vertrek, in het midden van het gebouw, waarin nimmer het daglicht kon doordringen.

Rampzalige
toestand der
vrouwen in
het Serail.

Machmoed Badar Oe Dien had ingevoerd, dat eene vrouw, met welke hij gemeenschap had gehad, nimmer eenen anderen man mogt zien. Daar de wellusteling van alle kanten de schoonste vrouwen tot zich liet brengen, zoo was dit getal reeds toegenomen tot vijfhonderd vrouwen. Den ongelukkigen toestand dezer schepfels zal elk kunnen nagaan. Jaloezij, afgunst, wrevel, en allerlei, den mensch onteerende, hartstogten en gewaarwordingen bestonden in den hoogsten graad onder deze beklagelijke voorwerpen, in een klimaat, waarin de geslachtsdrift veel sterker werkt, dan in koude gewesten. Het was ook alleen, door wreede straffen en strenge middelen, mogelijk om zulk eene huishouding te regeren, en in bedwang

te

te houden. Welk eene strafbare misdadigheid! Op Java laten de Vorsten en Regenten, wanneer zij geen smaak meer in hunne bijwijven vinden, dezelve uittrouwen aan mindere Mantries.

Onder de middelen, waardoor de Rabans of ^{Middelen} Djenangs ook nog voordeel trokken van de in- ^{waardoor} gezetenen hunner doefons, behoort nog, dat ^{Djenangs ook} zij de hoofden en minderen, die uit de boven- ^{nog voordeel} landen komen, en zich altijd bij hen moeten vervoegen, zoo lang aanhielden, tot dat hunne voorraad van levensmiddelen verteerd was. Dan voorzagen zij hen, en leenden hun ook wel geld, hetwelk alles met drie kapitalen winst terug moest worden betaald. Geen wonder nu, dat de binnenlanders, om deze en andere drukkende bezwaren, ongaarne stedewaarts kwamen.

In de groote hoofdplaats van Palembang ^{Geene open-} was geene openbare markt. ^{bare markt-} Op de hoeken der ^{plaats te Pa-} spruitjes of krekten der rivier werden eetwaren ^{lembang.} verkocht, en met kleine prauwtjes, benevens andere goederen, te koop rond gevaren. Thans bestaat er eene groote markt, die onder het Nederlandsch Gouvernement is aangelegd. Dagelijks wemelt dezelve van koopers en verkoopers; en eerlang zal dezelve de plaats worden, alwaar de binnenlanders met hunne rakits zullen aankomen, en hunne waren vrij zullen kunnen verkoopen.

Eindelijk moeten wij nog opgeven, dat de ^{Vruchten.} grond, rondom de hoofdplaats en verder, voortreffelijke vruchten en groenten voortbrengt. Alle soorten, die onder deze hemelstreek vallen, groeijen welig, en ook de Europese groenten. De vruchten, zoo wel als deze laatste,

ontwikkelen zich tot hooger volkomenheid dan op Java. Zij zijn veel malscher, saprijker, zoeter en aangenamer. Even zoo is het in het dierenrijk. Het gevogelte is zoo voortreffelijk als ergens. De varkens, schapen, herten, klein wild, en het os- en buffel- vleesch overtreffen in smaak en korthed van vleesch verre alle deze dieren op Java. Van deze zijde verliest men niets, en zeker zal Palembang, in der tijd, voor Europeanen een der aangenaamste etablissementen worden.

In hiermede nu, naar het plan, hetwelk wij ons voorgesteld hadden, onze beschrijving alleen van de *hoofdplaats* afgehandeld hebbende (zullende die over *het geheele Rijk* nader volgen), zoo blijft ons nog overig te doen; een kort overzicht van het verhandelde met eenige aanmerkingen te geven;

Kort overzicht
en aanmerkin-
gen.

Wij hebben dan gezien, dat de luchtgesteldheid, hoezeer ook veranderlijk, evenwel niet ongezond is. De plaatselijke gesteldheid geeft ons geen hoog denkbeeld van de fraaiheid dezer hoofdplaats; doch dit is geen gevolg van hare natuurlijke ligging, maar alleen van de wijze van bebouwing, waarvan wij de oorzaken kennen. Deze oorzaken weggenomen zijnde, en de welvaart toenemende, is het buiten twiifel, of deze plaats zal eene der fraaisten in Indië kunnen worden. Aanvankelijk kan onder dit bestuur reeds eene groote bijdrage worden gedaan, door de eilandjes te verbinden, met over de spruitjes bruggen te leggen, zoo als

zulks in vroegeren tijd schijnt geweest te zijn; en alzoo gemeenschap over land, en wandelwegen van de eene plaats naar de andere te maken. Deze bruggen en wegen kunnen der bevolking opgelegd worden te herstellen of te maken. Daar dezelve de veiligheid zullen bevorderen, en zij zelve er het grootste genot van zullen hebben, kan deze last niet als bezwarend worden beschouwd. Daar de oude Kraton afgebroken wordt, zal hier door een zeer groot plein ontstaan, waarop zich de ingezetenen kunnen verzamelen tot openbare vermaken, het geen tevens, als ook om den nieuwen Kraton, eene fraaije wandelplaats zal geven voor Europeanen.

Wij kennen de standen, waarin de bevolking onderscheiden is. De gevolgen dezer rangschikkingen hebben wij gezien; doch zonder een willekeurig bestuur kunnen zij geen nadeel doen, en alle hare verderfelijke uitwerkselen zullen van zelve ophouden, en daarmede dan ook het karakter der Palembangers beter worden. Hun verstand, vernuft, schranderheid, ijver en geduld, niet langer in ijzeren banden gekluisterd, zal zich in derzelve volle kracht ontwikkelen. Hier uit volgt verbetering van geaardheid; de nijverheid zal toenemen; met haar de algemeene welvaart; en zoo zal van lieverlede elk mensch terug treden in den kring, waarin hij behoort, die hem door zijn tijdelijk vermogen en door zijne bekwaamheden wordt aangewezen; uit welken kring zij verdrongen werden; terwijl zij, geen ander gevoel dan onderdrukking kennende, steeds leefden in zorg voor aanstaande rampen, zonder op verbetering van hun-

hunnen toestand of welvaart immer te kunnen hopen.

Uit de beschrijving, wat de Vorst was, hoe hij zijn hof en ambtenaren behandelde, is het ligt nategaan, dat niemand, zelfs de hoogste Priaijs niet, wenschen, dat dit ontombaar gezag worde hersteld. Zij zijn thans ten minste verzekerd, dat zij, in ongenade vervallende, niet hun bestaan, hun vermogen, vrouw en kinderen zullen verliezen, en naar Blida worden gebannen (*); dat aan hunne vrienden en magen niet verboden zal worden met hen briefwisseling te houden, of hun eenige verkwikking te mogen toezenden; en zij zijn bevrijd van alle andere en mindere willekeurige kwellingen.

Uit de beschouwing van het karakter der ingezetenen en de wijze, waarop zij bestuurd zijn geworden, is ligt afte leiden, dat onder de nieuwe omstandigheden, waarin zij gebragt zijn, na 1821, er veel overleg en vastheid van karakter toe behoort, om voortekomen, dat zij niet tot uitersten overflaan; en zeker zoude daarvan meer te vreezen zijn, als niet deze bevolking, zoo als door dezen geheelen Archipel (met uitzondering van enkele staten, als met name Boegis), een weck en lijdelijk karakter had, waardoor zij zich veel schikken en laten welgevallen, vertrouwend op een goed gevolg, althans steeds beter, dan het gene onder hun eigen bestuur te hopen was; zoodat men, met verstand en overleg handelende, met vrucht op het

(*) Naar deze plaats verzond de Vorst personen, die in ongenade vervallen waren.

het volk kan werken; en wij houden het voor zeker, dat elke nieuwe en verbeterde inrigting zonder hinder zal kunnen worden ingevoerd. Bedaardheid, met eenen onwrikbaren wil, geleid door verstand en zachtvaardigheid, maar die nimmer van het plan afgaat, zijn de zekere middelen, waar door men alles kan uitvoeren. Onverstandige gestrengheid, of lasse zwakheid, uit vrees of onkunde voortkomende, zullen altijd het gewenschte doel misfen.

De politie en het regterlijk gezag is het eerste, herwelk hersteld moet worden. De onheilen, door de vervallen toestand daarvan ondervonden, zullen de medewerking van de meesten tot verbetering bevorderen. De grondslagen daarvan zijn, eene goede verdeling der stad in wijken of kampongs, de aanstelling van hoofden over dezelve, en goed toeverzigt en waakzaamheid op het geen tot de politie behoort, te houden; tot herstel van de regterlijke magt is het hoogst noodig, eene duidelijke onderscheiding te maken, tuschen het geen tot het geestelijke hof, en den burgerlijken regtbank behoort, hetwelk geheel vermengd was; en dat in het hof van burgerlijke en lijfstraffelijke zaken de resident of Europeaansche ambtenaar voorziet.

Offchoon er geene geregelde heffingen of stedelijke belastingen bestonden, zoo waren daarom evenwel de ingezetenen van alle klassen en standen, de vreemdelingen daar onder, niet bevrijd van zware lasten, en welke te drukkender waren, omdat zij meestal ongelijk werkten, en dus veel bezwarender zijn geweest, dan geregelde belastingen zijn zullen. Het zal dus aan weinig tegenkanting onderworpen zijn, be-

belastingen in de hoofdplaats daartestellen; doch dezelve moeten in het begin ligt zijn, om er de bevolking aan te gewennen, en hun eerst het voordeel daarvan te leeren kennen; wanneer dezelve langzaam verhoogd kunnen worden, tot dat dezelve gebragt zijn in evenredigheid aan den staat en de welvaart der ingezetenen, en geacht kunnen worden te strekken in voldoening aan het belang en aan de bescherming, welke zij genieten en ondervinden.

Laten wij, alvorens te eindigen, nog eenmaal het oog op den ongelukkigen toestand der hoofdplaats van Palembang slaan, de oorzaken daarvan vlugtig doorloopen, de middelen ter verbetering aanwijzen, en onder hartelijke bede voor de vervulling, onze verwachting, wat deze hoofdplaats onder Gods zegen en bijstand worden kan, vertoonen.

Treurige gedachten vervullen ons, als wij staren op het, door verwaarloozing akelig geworden, paleis, bewoond geweest door den rijken Vorst; op zijnen overal beschadigden en vervallen Misfigiet of Tempel, aan den eeredienst gewijd; op de graven zijner voorvaderen, die nauwelijks als vorsten-graven te erkennen zijn; dan vragen wij: waaraan moet dit verval en deze verwaarloozing worden toegeschreven? en vinden het antwoord gereedelijk: het is niet te zoeken in gebrek aan geld, of aan middelen, of aan het vermogen en de magt; want hij die in staat was, in weinige maanden, zulke groote werken opterigten, als wij gezien hebben aan de Pladjoe, konde ook zeer wel den minderen arbeid en de kosten, welke het in orde brengen en houden

den van deze weinige gebouwen vorderde, bezorgd hebben; neen, wij moeten de oorzaken van dit verval zoeken in de zedelijke gesteldheid van Sultan *Machmoed Badar Oe Dien*; in het ongeluk, het welk zijnen eigen boezem verteerde, en hem voor alles ongevoelig en onverschillig maakte; de broederwist, die aan zijn hart knaagde; de rampzalige toestand van zoo vele ongelukkige slagtoffers, als zijn Serail uitmaakten, en hem daggelijks omringden, welke zijne trotschheid niet gedoogde in beteren toestand te brengen, of de vrijheid te geven; de ongehoorzaamheid van zijnen eigen zoon; de haat, die hem door de meeste zijner Priaijs werd toegedragen, en de wreede mishandelingen, welke hij zich had veroorloofd, hadden van hem een mensch gemaakt, die zich zelven schuwde. Meer dan gewoon bekend met de leerstellingen van zijnen godsdienst, had hij geen moeds genoeg zich daaraan toe te vertrouwen; en aan zijne voorvaderen, die hem zulke groote schatten hadden nagelaten, durfde hij zonder schrik niet denken. Bij dezen rampzaligen toestand van zijn eigen hart, kwamen nu nog de rampen, die hem naderhand hebben getroffen. Hij nam nu tot alles zijne toevlugt; zelfs vermoordde hij zijn eigen kindje in tegenwoordigheid van deszelfs moeder, om, ware het mogelijk, door dit bijgeloovig offer, de kwade geesten, die, hem vervolgende, zijne vernieling dreigden, te verzoenen. Geen wonder nu, dat in dezen toestand, welchen wij als de straf eener hel mogen beschouwen, *Machmoed Badar Oe Dien* noch gedachten, noch

noch zelfs lust, of den moed had, om zijn paleis, maar nog veel minder, om zijnen Misfigiet en de graven zijner voorvaderen te laten verzorgen. Ziedaar dan een Aziatisch Vorst met alle zijne schatten en al zijne grootheid! Hoe menig dwaas droomde van het geluk van een serail, schatten en magt! Nu wij dezelve kennen, weten wij ook, hoe vele rampen daaraan verbonden zijn. Maar wij zien dan ook in *Machmoed Badar Oe Dien* den mensch, zoo als hij zich overal doet kennen; misdaden maken hem diep rampzalig. Geene schatten, geen aanzien, geene onbepaalde magt, konden de wroeging van het geweten stillen van dezen dwingeland; en eindelijk stortte hij in zijn onherstelbaar verderf; waarin hij, nog op het fort *Oranje* gevangen zittende, zijn halstarrig en goddeloos karakter niet veranderde. Maar laten wij van dit afschuwelijk wezen onze aandacht vestigen op zijne hoofdplaats, alwaar geene minder stof tot treurige gewaarwordingen ons omringen. Alle gebouwen en huizen, van den eersten Priaij af tot de kleine hut van den schamelen arbeider toe, zijn vervallen, verwaarloosd, en hebben het treurig voorkomen van eenen akeiligen ondergang, zoo alsmede de kaaijen, trappen, bruggen en wegen. De meeste der ingezetenen van den hoogsten stand tot de laagste klasfe is arm. De Priaijs, die geene districten of dorpen hebben, verkoopen de erfenissen van hunne ouders, leven daarvan, en verarmen dagelijks. Zij bezitten het overleg niet, of liever zijn zoo onverschillig, dat zij niet eens bedenken, als zij het goud, de juwe-

wee-

weelen, en andere zaken van waarde, te zamelen op eenmaal verkochten, daarvan eene som zoude kunnen komen, groot genoeg om handel te drijven, waarvan zij zich zouden kunnen onderhouden. De andere standen beginnen, door het vertier, hetwelk de groote militaire bezetting en de handel geven, zich wat te herstellen, en van hen zijn de eerste zichtbare blikken van welvaart te verwachten. Van waar deze armoedige toestand in een land, waarvan de Vorst schatrijk was, hetwelk kan geacht worden den vruchtbaarsten grond der aarde te bevatten, en alwaar de middelen van vervoer over water zoo gemakkelijk zijn, en de uitvoer van koopwaren naar buiten door geene ongemakken wordt belemmerd? De Vorsten zijn rijk geworden door de tinmijnen van Banka en de peper uit hun eigen Rijk. In vroegere tijden hebben daarin verscheidene Priaijs gedeeld; en over het algemeen hadden vele ingezetenen een ruim bestaan door Banka. Toen Banka verloren ging, en de aankweeking van peper vernietigd werd, waren ook de bronnen opgedroogd, waaruit zoo veel voordeel getrokken was. De inrigting, in het binnenste gedeelte van het Rijk van Palembang gemaakt, en de misbruiken van gezag door de Djonangs, konden geene andere uitwerkfeelen hebben, dan wij nu ondervinden, namelijk, geen landbouw, geene nijverheid, een algemeene staat van ellende, waaruit luiheid en onverschilligheid moesten volgen; en zoo moest, toen de beide hoofdbronnen van welvaart opgedroogd waren, van lieverlede de hoofdplaats vervallen; waarbij men dan nog voegen moet

H

een

een oorlog, waartoe toch elk, de een meer en de ander minder, heeft moeten bijdragen; en een beleg van 1819 tot 1821, waardoor alles stillond, en daurder moest worden.

De middelen ter verbetering van dezen ake-
ligen toestand zijn, de zorg voor een regtvaar-
dig bestuur, waar door van zelve alle willekeu-
rige handelingen van anderen ophouden; en
het gevolg daarvan zal wezen, verbetering van
het zedelijk karakter der ingezetenen. Deze
verbetering zal hunne buitengemeene verstande-
lijke vermogens ontwikkelen, niet, zoo als
vroeger, om er kwaad mede te doen, maar
om dezelve aantewenden tot eigen voordeel,
ter verbetering van hunne omstandigheden en
welvaart. Maar wat zal dit alles mogen helpen,
als er geene bronnen van bestaan zijn? zal
welligt iemand denken. Ook hem zullen wij
te vreden stellen.

De ligging der hoofdplaats, zoo als wij vroeger
opgegeven hebben, is volkomen geschikt
voor eene groote handelplaats. Alle foorten
van koopvaardijfchepen kunnen tot binnen de-
zelve komen, en de gelegenheid voor den han-
del zeer voordeelig zijnde tusschen Java, en in de
sraat, die moet worden doorgevaren, om naar
Malakka, Bengalen, China, Siam, de Manila's
en andere plaatsen te komen, zoo kan het niet
missen, of, indien er voorwerpen van handel
zijn, dezelve zullen afgehaald worden. In de
hoofdplaats zoude zelfs eene zeer goede werf
met een dok kunnen worden aangelegd, het geen
weinig zoude behoeven te kosten, doordien de
kleine spruitjes natuurlijke dokken zijn. In één
woord, alles vereenigt zich, om van de hoofd-
plaats

plaats eene veilige en zeer goede handelplaats
te maken. Middelen om te handelen ontbre-
ken er niet. De boschen, de oevers der ri-
vieren leveren de kostbaarste voortbrengfelen op,
die voor alle markten in Indië geschikt zijn. De
boschen leveren boven dien de uitgelezenste
houtsoorten voor scheepsbouw, timmerhout en
meubel-hout. Niets ontbreekt er dus, dan de
nijverheid der ingezetenen, en de arbeid van
de binnenlandsche bevolking; de grond brengt
alles in overvloed voort: of die arbeidzaamheid
aantemoedigen zal wezen, is de groote vraag.
Zoo wij geen levendig voorbeeld op Java konden
aanwijzen; zoo onze eigene ondervinding op
Cheribon ons niet had geleerd, wat daarvan te
wachten is, dan zouden wij nog een groot ver-
toog noodig hebben te schrijven, hoe een volk,
zoodanig gesteld als de inwoners van het Rijk
van Palembang, tot ijverige arbeiders konden
gemaakt worden. Thans is dit minder noodig.
Laten wij er alleen van mogen zeggen, dat
vrijheid van cultuur en handel dezelve zal ont-
wickelen; doch deze vrijheid moet vooraf
gewijzigd, geleid en bestierd worden. Daar-
toe behoort groote standvastigheid, volharding,
geduld en schrandereheid. Maar met eenen goe-
den wil, met dien ijver, welke elken ambtenaar
van het Gouvernement moet bezielen, met die
geestdrift, welke elken mensch, die niet leeft
om te eten en te drinken, van zelve doordringt,
als men iets goeds voor zijn Vaderland en
voor een volk kan daarstellen, zal het geluk-
ken, en mogelijk spoediger, dan men durft ho-
pen. Cheribon, dat steeds van oproerig-
heid

heid beschuldigde Cheribon, levert eene proef op, wat men van Inlanders maken kan.

Moge het dan aan dit land te beurt vallen, dat ambtenaren, met zulk eenen geest bezielde, van een vast karakter, die niet om zich zelven, maar voor het goed, dat hun opgedragen is, voor het vertrouwen, dat hun geschonken is, dienen, hetzelfde besturen, dan heb ik de beste, de grootste verwachting van het geen het Palembang'sche Rijk, van het geen deze hoofdplaats eens worden zal. Dan ziet mijne blijde verbeelding reeds de rijk geladene rakits uit de binnenlanden statig aanstroomen, om hunne waren in de wijde magazijnen opteschuren; dan ziet zij reeds de menigte schepen van allerlei optuiging de rivier versieren; gewoel en bezigheid langs dezelve; dan zie ik fraaije kaaijen, goede huizen, en een vergenoegd, gelukkig en welvarend volk in en langs dezelve wemelen; en dan hoor ik de lofzangen op den Koning der Nederlanden, op den Baron *van der Capellen*, en op den Generaal *De Kock*, die de grondslagen tot dit heil gelegd hebben; mogten wij ook daartoe iets bijdragen, dan wordt de grootste en de hartelijkste wensch vervuld van den schrijver, die geroepen was, om in dit land werkzaam te wezen.

PA

APPENDIX A.

Gewone marktprijzen der levensmiddelen te Palembang in 1822.

Artikelen.	Hoeveelheden.	Prijzen Indisch.	Aanmerkingen.
<i>Vee.</i>			
Groote karbouwen (buffels)	het stuk	26 0	
Kleine dito.	ditto	22 0	
Groote varkens.	ditto	44 0	
Kleine speenvarkens.	ditto	9 0	
Groote geltes.	ditto	11 0	
Kleine dito.	ditto	6 0	
Schape.	ditto	17 0	
Kleine dito.	ditto	8 0	
<i>Gevogelte.</i>			
Eendvogels.	het stuk	1 15	
Kippen.	2 stuks	1 0	
Leg-hoenderen.	het stuk	1 0	
<i>Versc Vleesch.</i>			
Karbouwenvleesch.	1 pond	0 4	
Spek.	ditto	0 15 $\frac{1}{2}$	
Hartevleesch.	ditto	0 3	
<i>Riviervisch.</i>			
Groote goeramé.	het stuk	1 0	
Kleine dito.	ditto	0 15	

H 3

Groote

Artikelen.	Hoeveelheden.	Prijzen Indisch.	Aanmerkingen.
Groote baggets.	het stuk	f 2 0	
Kleine dito.	dito	- 1 0	
Groote tabakang.	4 stuks	- 0 7½	
Kleine dito.	dito	- 0 3¾	
Groote blida.	7 dito	- 2 12	
Kleine dito.	12 dito	- 2 12	
Groote gabos.	1 dito	- 0 7½	
Kleine dito.	3 dito	- 0 7½	
Groote garnalen.	30 dito	- 0 7½	
Kleine dito.	60 dito	- 0 7½	
Laijs.	6 dito	- 0 7½	
Kleine vischjes.	1 pond	- 0 4	
<i>Gedroogde visch.</i>			
Kaalkop.	2 stuks	- 1 0	
Stompneus.	dito	- 0 15	
Harder.	1 dito	- 0 4	
Kambong.	1 dito	- 0 4	
Pirang.	2 dito	- 0 4	
Drooge gabos.	2 dito	- 0 4	
Schol.	1 dito	- 0 7½	
<i>Groenten.</i>			
Groote kool.	het stuk	- 1 0	
Kleine dito.	dito	- 0 15	
Radijse.	3 dito	- 0 2½	

Al deze visch is
in de oost-moesfont
veel beter koop.

Sel-

Artikelen.	Hoeveelheden.	Prijzen Indisch.	Aanmerkingen.
Selderij.	1 boschje	f 0 2½	
Spinazie.	5 dito	- 0 2½	
Porfelein.	1 mandje	- 0 7½	
Peterfelie.	1 klein boschje	- 0 2½	
Jonge Uijen.	12 boompjes	- 0 2½	
Roode pompoenen.	het stuk	- 0 2½	
Witte dito.	dito	- 0 2½	
Brijjal of trong.	4 dito	- 0 2½	
Jonge bamboes.	3 dito	- 0 1	
Groote konkommers.	1 dito	- 0 2½	
Kleine dito.	4 dito	- 0 2½	
Tongè, jonge katjang.	1 kleine takar	- 0 15	
Beloestroë.	2 stuks	- 0 2½	
Peté.	25 dito	- 0 7½	
Djenkol.	1 kleine takar	- 0 2½	
Salade.	3 boompjes	- 0 2½	
Snijboonen.	100 stuks.	- 0 10	
Koetjaije.	1 boschje	- 0 2½	
<i>Vruchten.</i>			
Ananas.	6 stuks	- 1 0	
Pilang maas.	1 tros	- 0 15	
„ radja.	dito	- 0 15	
„ ambon.	dito	- 1 0	
„ tandok.	dito	- 0 22½	

H 4

Pl-

Artikelen.	Hoeveelheden.	Prijzen Indisch.	Aanmerkingen.
Pisang redjang.	1 tros	f 0 10	
„ palembang.	dito	- 0 15	
„ kapok.	dito	- 0 7½	
„ batoc.	dito	- 0 5	
Groote watermeloenen	het stuk	- 0 16	
Kleine dito.	dito	- 0 4	
Groote meloenen.	dito	- 0 4	
Kleine dito.	dito	- 0 1½	
Mangoestangen.	150 dito	- 1 0	
Manga's.	het stuk	- 0 3	
Batjang.	8 dito	- 0 1	
Kemang.	1 dito	- 0 2	
Tampoije.	15 dito	- 0 1	
Gojavas.	2 dito	- 0 ½	
Jamboes.	1 dito	- 0 ½	
Doekoe.	1 groote kwanjang	- 1 0	
Doerians.	16 stuks	- 1 0	
Groote zuurzak.	1 dito	- 0 15	
Kleine dito.	1 dito	- 0 7½	
Tjampadak.	10 dito	- 1 0	
Pompelmoezen.	50 dito	- 1 0	
Chinafche appelen.	100 dito	- 2 0	
Oranje appelen.	400 dito	- 1 0	
Ramboetan.	20 dito	- 0 2½	
Ramenas.	20 dito	- 0 2½	

Rij-

Artikelen.	Hoeveelheden.	Prijzen Indisch.	Aanmerkingen.
Riddan.	1 kleine takar	f 0 4	
Boea menteng.	50 bosfchen	- 0 1	
Verfche lingking.	1 kleine takar	- 0 2	
Krandjie.	dito	- 0 2½	
Inlandsche kastanjes.	1 gantang	- 0 15	
Suikerriet.	het stuk	- 0 1½	à 5 katjes (elk katje is 1¼ pond.)
Gedroogde lingking.	1 gantang	- 0 7½	
Jonge klappers.	het stuk	- 0 2½	à 5 katjes.
<i>Ingredienten.</i>			
Roode uijen.	20 dito	- 0 2½	
Knoflook.	1 dito	- 0 ½	
Tamarinde.	1 katje	- 0 7½	
Klapper olie.	de bottel	- 0 20	
Katjang olie.	dito	- 0 15	
Zout.	de gantang	- 0 10	à 5 katjes.
Lange peper.	10 stuks	- 0 2½	
Gewone peper.	1½ gantang	- 0 6	of 7½ katjes.
Spaanfche peper.	5 stuks	- 0 ½	
Curcuma.	1 gantang	- 0 7½	à 5 katjes.
Corianderzaad.	¼ dito	- 0 7½	dito.
Komijnzaad.	1 katje	- 0 10	
Jonge gember.	1 boschje	- 0 5	
Adas.	½ lood	- 0 2½	
Jintan - itam.	dito	- 0 2½	

H 5

Anijs-

Artikelen.	Hoeveelheden.	Prijzen Indisch.	Aanmerkingen.
Anijszaad.	$\frac{1}{2}$ lood	f 0 3	
Oude gember.	1 katje	- 0 7 $\frac{1}{2}$	
Oude klappers.	het stuk	- 0 5	
<i>Diverse.</i>			
Rijst.	3 gantangs	- 1 0	à 5 katjes de gantang.
Padl.	1 dito	- 0 2 $\frac{1}{2}$	
Hollandsch brood.	$\frac{1}{2}$ pond	- 0 3	
Groene Katjang.	1 gantang	- 0 22 $\frac{1}{2}$	à 5 katjes.
Tahoe dito.	dito	- 1 0	
Roode dito.	dito	- 0 7 $\frac{1}{2}$	
Aard- dito.	dito	- 0 20	
Brandhout.	1 boschje	- 0 4	à 5 stuks.
Aarden rijstpotten.	het stuk	- 0 4	
dito soepotten.	dito	- 0 3	
dito braadpannen.	dito	- 0 14	
dito komforen.	dito	- 0 5	
dito kleine water- vaten.	dito	- 0 2 $\frac{1}{2}$	
dito ketels.	dito	- 0 1 $\frac{1}{2}$	
dito kleine marte- vanen.	dito	- 0 7 $\frac{1}{2}$	
dito kleine komfo- ren.	dito	- 0 1 $\frac{1}{2}$	
dito gorgeletten.	dito	- 0 4	
Siri bladen.	50 dito	- 0 4	
Pinang-noten.	10 dire	- 0 4	

Siri.

Artikelen.	Hoeveelhed.	Prijzen Indisch.	Aanmerkingen.
Siri-kalk.	$\frac{1}{2}$ katje	f 0 4	
Gambir.	5 stuks	- 0 4	
Lintangse tabak.	1 katje	- 0 13	
Moesische dito.	dito	- 0 12 $\frac{1}{2}$	
Eenden - eijeren.	het stuk	- 0 2 $\frac{1}{2}$	
Hoender - eijeren.	dito	- 0 1	
Zwarte suiker.	1 slang	- 0 2	

APPENDIX B.

+-----+

Gewone marktprijzen der produkten van den grond, en
van nijverheid in 1822.

Artikelen.	Hoeveelheden.	Prijzen Indisch.	Aanmerkingen.
Olifantstanden 1ste soort	de pikol	f 200 0	à 2 tanden in de pikol.
dito 2de dito.	dito	- 100 0	à 4 dito dito.
dito 3de dito.	dito	- 70 0	à 10 dito dito.
Rhinoceroshoren.	dito	- 8 0	
Was, kikimische.	dito	- 80 0	
dito rawasche.	dito	- 70 0	
Vischblazen.	dito	- 50 0	
Palembangsche suiker.	100 stangen	- 5 0	
Losse suiker.	de pikol	- 10 0	
Ogansche katoen.	dito	- 9 0	

Moe.

Artikelen.	Hoeveelheden.	Prijzen Indisch.	Aanmerkingen.
Moefische dito.	de pikol	f 3 0	
Lampkatoen.	dito	- 100 0	
Koffy, ongebolsterd.	dito	- 12 0	
Gewone peper.	dito	- 22 0	
Babadansch bndrotting	100 boschen	- 40 0	e ke bosch 100 stuks,
dito dito.	dito	- 35 0	do. do. lang 5 vadem.
dito dito.	dito	- 25 0	dito, dito 4 dito.
Lalangfche dito.	dito	- 23 0	dito, dito 2½ dito.
dito dito.	dito	- 25 0	dito, dito 3 dito.
Moefische di o.	dito	- 20 0	dito, dito 2½ dito.
Benzoin, 1ste soort.	de pikol	- 100 0	dito, dito 3 dito.
dito 2de dito.	dito	- 30 0	Uitgezonderd de
dito 3de dito.	dito	- 20 0	Moefische, worden alle
dito 4de dito.	dito	- 15 0	deze soorten van bind-
dito 5de dito.	dito	- 8 0	rotting zelden afge-
Drakebloed, 1ste soort.	dito	- 50 0	voerd.
dito 2de dito.	dito	- 25 0	
dito 3de dito.	dito	- 12 0	
Harst, 1ste soort.	dito	- 9 0	
dito 2de dito.	dito	- 5 0	
Padi.	dito	- 2 0	
Rijst.	dito	- 5 0	
Galarfche gambir	dito	- 10 0	
Rawafche dito.	dito	- 6 0	

Moe-

Artikelen.	Hoeveelheden.	Prijzen Indisch.	Aanmerkingen.
Moefische gambir.	1000 stuks	f 1 0	
Jernangflokjes.	dito	- 5 0	Waarvan drakenbloed
Karbouwen - huiden.	het stuk	- 1 0	wordt getrokken.
Pinang - noten.	10,000 stuks	- 2 0	
Saparantoe.	de pikol	- 1 0	Geneesmiddel.
Boonschors.	dito	- 1 0	
Poelafarie.	dito	- 1 15	Geneesmiddel.
Oedjong rahab.	dito	- 1 0	dito.
Tagavi.	dito	- 1 0	dito.
Galamfche vruchten.	dito	- 1 0	dito.
Gedroogde visch.	100 stuks	- 3 0	
Ingelegde dito.	de pot	- 2 0	
Oude klappers.	100 stuks	- 6 0	
Indigo (natte).	de pikol	- 6 0	
Lintangfche abak.	dito	- 25 0	
Moefische dito.	dito	- 20 0	
Lompok.	100 stuks	- 2 0	Confituren.
Gedroogde Pinangno-	de pikol	- 2 0	
ten.	dito	- 1 0	
Lakahout.	dito	- 1 0	
Drooge vrugten.	dito	- 4 0	

VOORT.

VOORTBRENGSELEN VAN NIJVERHEID.

Artikelen.	Hoeveelheden.	Prijzen Indisch.	Aanmerkingen.
Grof zeilgaren.	2 strengen	1 0	
Fijn dito.	3 dito	1 0	
Groote siri dozen.	het stuk	3 0	
Kleine dito.	dito	1 0	
Matten. Groote.	dito	2 0	Lang 1½ vadem.
dito middelfoort.	dito	1 0	
Katjang - matten.	de pikol	5 0	
Sampang kleedjes.	het korsje	20 0	Eén korsje houdt 20 stuk.
Groote koperen doosjes	het stel	1 0	
Kleine dito dito.	dito	0 15	
Groote smeltkroefen.	100 stuks	6 0	
Kleine dito.	dito	3 0	
Aardewerk.	dito	2 0	
Zijden kleedjes.	het stuk	20 0	
dito met gouddraad doorweven.	dito	44 0	

BESCHRIJVING

VAN EENIGE

GEWASSEN,

WAARGENOMEN OP EENEN TOGT

NAAR DEN

S A L A K,

in den jare 1822;

DOOR

CAREL LODEWIJK BLUME, M. D.

B E S C H R I J V I N G

VAN EENIGE

G E W A S S E N.

Een treurig gevoel vervult de ziel van den wandelaar, die in eene dorre woestijn geen struikje ontmoet, dat zijn oog ten rustpunt kan strekken, die niets om zich ziet dan een levenloos ruim, door den verren gezigteinder omsloten.

Wie ooit zich in zulk een oord bevond, of slechts in den geest zich verplaatst naar Afrika's woestijnen, alwaar de brandende stralen der zon, van naakte rotsen teruggekaatst, het aardrijk verzengen; — wie zich daarna terugdenkt in onze noordelijke beemden, en nu hier, in deze tropische luchtstreek, de behagelijke vormen van het plantenleven aanschouwt; — die zal, getroffen van zoo verschillende tafereelen, gevoelen, dat planten vooral het landschap bezielen, en door haren eigenaardigen tooi op tallooze wijzen schakeren.

Ook *Java* kenschetst zich in dit opzigt door eene rijke verscheidenheid. Als een groen tapijt spreidt de vlakke zich uit van den oever der zee tot aan het gebergte, hetwelk dit ei-

land als eene keten in de lengte doorsnijdt. De loodregte stralen der zon, en de hoogte, doch steeds gelijkmatige, graad van warmte, drijven hier inzonderheid den palmboom tot die reuzengefalten, die slechts onder de verzengde luchtfreek worden aangetroffen. Hier bereiken de meeste onzer vruchten hare hoogste volkomenheid; hier ook tiert het rijstgewas het weligst op de wel bewaterde velden.

Anders vertoont zich het plantenrijk op het gebergte, dat zich van het westen naar het oosten strekt, en zich soms 10,000 voet boven de oppervlakte der zee verheft. Digte, ondoordringbare bosschen bedekken hetzelfde. Dagelijks klieft er de bliksem het ruim des hemels, en het ratelen des donders weërgalme in de diepe valleijen; terwijl de opstijgende dampen zich om de bergtoppen verzamelen, tot zij zich in talrijke stroomen in de dalen ontlasten. Hier heerscht de grootste verscheidenheid in wasdom en landschap. Weinige punten slechts zijn geheel van Flora's gaven ontbloot, niet wegens de hoogte der ligging, die nergens de sneeuwlijn bereikt, maar door bijzondere en plaatselijke omstandigheden. Alleen de vulcanische diepten in vele dier bergen stellen perk aan den plantengroei. Uitgebrande lava of zwarte bazaltblokken omzoomen die verschrikkelijke afgronden, uit welke vaak met hevig geweld dikke zwaveldampen opwaarts stijgen; doch reeds aan deze zoomen, bijzonder van poelen, welke bijna zijn uitgebrand, is de natuur ter levendiging werkzaam, en bedekt het barre gesteente met mos en vlechten, uit welke

dra

dra de aan deze hoogten eigene struiken, meestal van de familie der *Erica*, bij voorbeeld, *Andromeda*, *Rhododendrum*, *Vaccinium* en *Arbutus* ontspruiten.

Meer benedenwaarts heeft de plantengroei eene nadere overeenkomst met den Europeischen. Hier vallen vele soorten van eiken, even hoog als onze *Quercus robur*, alsmede ook eene *Lonicera*, eenige soorten van de *Bellis*, eene *Viola*, eene *Veronica*, eene *Lysimachia*, eene *Swertia*, de *Valeriana*, en meer andere planten van Europeische geslachten, de laatste meest onder de vochtige struiken van de *Myrica*, *Rhododendrum*, of het fraaije *Leptospermum javanicum*, enz.

Nog lager versiert de rijkste wasdom de afhelingen van het gebergte. Eene menigte van bloesems bezwangert hier den dampkring met hunne geuren, en de sappen van zeer vele planten zijn hier op het krachtigst. Hier vallen de meeste *Laurieren*, *Annonen*, *Magnoliaceen*, en de *Cedrela* en *Alyxia* bieden er onder andere haren bast tot geneeskundig gebruik.

Ook de streek van de *Ficus* en *Bamboes* prijkt met geenen minderen rijkdom. Men vindt er eene menigte van rankgewassen, alsmede eenen overvloed van *Scitawineen*.

De bovenstaande ruwe schets geldt slechts het westelijk gedeelte van ons gebergte. Daar heb ik den *Salak*, wiens uitgestrekte voet zich met den oostelijk liggenden *Gedé* vereenigt, en die tuschen dezen en den verder westwaarts gelegenen *Goenong Karang* het hoogste gebergte vormt, gedurende eenigen tijd tot de plaats mijner botanische waarne-

I 2

miu-

mingen gekozen. Heerlijk vertoont zich die berg, die uit den zuidelijken achtergrond van het schoone *Buitenzorg* zich allengskens tot 7000 voet hoogte verheft, en wiens verschillende toppen van onderscheidene hoogte als het ware eenen halven cirkel beschrijven. De meer en meer toenemende cultuur strekt zich aan de noordzijde bijna reeds uit over den geheelen voet, en een helder groen, inzonderheid dat van de hier zoo gelukkig aangelegde koffijtuinen, verdringt meer en meer de donkere boschen, die het overige van den berg tot op zijne kruinen bedekken. Zoo hebben ook de gaven van Flora bijna alle sporen uitgewischt van de vulcanische schriktooneelen van vroegeren tijd, welke deze berg ongetwijfeld eens moet hebben verwekt; slechts één uitgebrande krater bevindt zich op den hoogsten of westelijken top, daar nogtans de gesteldheid van het geheele gebergte doet vermoeden, dat eens een brandende poel in zijn binnenste heeft gewoed.

Ik zal hier echter niet treden in bijzonderheden, die tot het doel dezer verhandeling niet eigenlijk behooren; even min zal ik stilstaan bij de beschrijving eens strooms, die uit den westelijken top van den *Salak* ontspringt, en onder de benaming van *Tjapus* noordwaarts zijne wateren rolt over een steenachtig bed, nu eens ondiep en kalm, dan wederom als een ontembare vloed. Niemand heeft ooit zijnen oorsprong bezocht, en zelfs de watervallen, die hij in zijnen loop vormt in het dichtste der boschen, waren tot dusverre geheel onbekend.

In deze wildernissen, alwaar zich nog geen spoor
van

van het hervormend vermogen des menschen vertoont, heb ik in het jongst verloopene jaar (1822) eenige weken doorgebracht, en er eene menigte van planten ontleed, over welke ik thans eenige mijner aantekeningen zal mededeelen.

De *Suren* behoort tot de hoogste boomen van ons gebergte; zijn bast tot de werkzaamste onder de toniek-zamentrekkende geneesmiddelen uit het Plantenrijk, en zijn hout mede tot het schoonste en duurzaamste van ons eiland.

Niettegenstaande deze voortreffelijke eigenschappen, zien wij ons zeer onvolledig onderdicht omtrent de botanische kenteekenen van dit gewas; die van zijne bevruchtende deelen, waarvan toch zijne geslachtsbepaling afhangt, zijn ons geheel onbekend gebleven. Wel is waar, *Rumphius* geeft ons in het 3de deel, tab. 39 van zijn *Herbarium Amboinense*, eene afbeelding van eenen *Surenus*; doch zijne beschrijving is niet genoegzaam naauwkeurig, om dezen boom daarnaar eene juiste plaats in een der botanische stelsels te kunnen aanwijzen; ook is het waarschijnlijk, dat de door *Rumphius* beschreven *Suren* der Moluksche Eilanden van den onzen verschilt. In de naamlijst van Javaansche planten van *Noronha*, in het 5de deel der verhandelingen van het Bataviaasch genootschap, wordt de *Kajoe-Suren* opgegeven als een nieuw geslacht, onder den naam van *Fabrenia*, en ook *Dr. Horsfield* zegt, in het 8ste deel dier verhandelingen, dat, hoewel hij den-

zelve in den beginne voor eene *Melia* heeft gehouden, hij, naar de vrucht te oordeelen, geneigd is den *Suren* voor een nieuw geslacht aantezien. Ook mag ik hier niet onopgemerkt laten, dat deze zoo belangrijke boom geenszins aan het oog van Professor *Reinwardt* zoude zijn ontgaan, had hij gelegenheid gevonden de vruchten van denzelven te onderzoeken; dit heeft echter dien vermaarden kruidkundige niet mogen gebeuren, zoodat hij omtrent de juiste rangschikking des *Surens* steeds in het onzekere gebleven is.

Ik was om de opgegeven redenen verheugd, op mijnen togt naar den *Salak* van dezen verbazend hoogen boom de vrucht op te doen; doch alle mijne pogingen om tevens in het bezit zijner bloem te geraken, bleven langen tijd vruchteloos. Bij het onderzoek dier vrucht geloofde ik in den *Suren* eene *Swietenia* te herkennen; doch eene ontleding der bloesems heeft mij thans overtuigd, dat het eene *Cedrela* is, een geslacht, dat in niets van de *Swietenia* afwijkt, dan in het geringer getal der *stamina*, die bij de laatstgemelde in eene gecande buis zamengegroeid, bij de *Cedrela* daarentegen niet aaneengehecht zijn. Zie hier mijne aantekeningen nopens dezen boom!

CEDRELA FEBRIFUGA (*).

C. *Foliis abrupte pinnatis multijugis, foliis ovato-lanceolatis inaequaliteribus, panicula terminali divaricata.*

De hoogte dezes booms bedraagt somtijds meer dan 160 voet, en ik heb stammen gezien van 14 tot 16 voet in den omtrek. De dikke, taaije, hoog roode schors is bekleed met eene dikke, vuil bruine, allengskens afschilferende korst, en de jongere takjes zijn door kleine ingedrukte wratjes, en door de afgevallene beneden knoestige bladstelen, oneffen. Het hout heeft eene helder roodbruine kleur, die wel eenigzins met die van het Mahagonij overeenkomt; echter is het ruig, en daarbij ligter en veel weeker dan de laatstgenoemde houtsoort.

De overhoeksche bladen zijn horizontaal uitgespreid, en elk derzelve bestaat uit 4 tot 10 en meer paren kort gesteelde, bijna regt over elkander geplaatste vinnen, waarvan de bovenste allengskens in grootte toenemen. Dezelve zijn ovaat-lanceetvormig, van boven toegespitst; derzelve binnenwaartsche zijde is altoos iets breeder dan de buitenwaarts gekeerde die bij sommige blaadjes eenigzins schief

(*) In *Willdenow's species plantarum* is maar eene soort van dit geslacht bekend, de *Cedrela odorata*; doch in *Bengalen* moet eene andere soort voorkomen, de *Cedrela Tuna*, waarvan de bast, even als van de hier groeiende, veel overeenkomst heeft met de *Kina*, en ook bijna dezelfde uitwerking heeft. De beschrijving van de *Cedrela Tuna* is nu evenwel niet bekend.

scheef beneden toeloopt; wijders zijn dezelve membraanachtig, glad, geaderd, en de aderen hellen op de keerzijde even als de bladsteeltjes naar het paarsche; de lengte bedraagt tusfchen de $3\frac{1}{2}$ — $4\frac{1}{2}$ duim, en de breedte $1\frac{3}{4}$ — $2\frac{1}{4}$ duim. Terwijl de korte bladsteeltjes uitgesleufd zijn, is de algemeene steel rond, okerkleurig, met zeer fijne, slechts door vergrooting zichtbare haartjes bezet, en tot over de twee voet lang. Aan de groote, terminale, sterk verdeelde, en afstaande *panicula* staan de takjes en overige verdeelingen overhoeks, en de hoekig zamengedrukte hoofdsteel is met zijne ronde takken even zoo gekleurd en behaard, als wij bij den bladsteel hebben opgegeven. Zeer kleine eivormige *bracteën* worden, zoowel onder de verdeelingen der *panicula*, als onder de korte, fijn behaarde bloemsteeltjes aangetroffen. De eenbladige, met vijf stompe tandjes voorziene kelk, en de vijf witte bloembladen, zijn insgelijks met fijne haartjes bezet, terwijl de vleeschkleurige vruchtbodem, de *filamenta* en het *germen* wollig behaard zijn. De bloembladen zijn ovaal, en wisselen met de tandjes van den kelk af; de *stamina* daarentegen met de bladen der *corolla*. Deze laatste zijn priemvormig, niet langer dan de bloembladen, en staan op de vijf hoeken van den convexen vruchtbodem; hunne *antheren* zijn ovaal, meer aan de benedenzijde dan van boven ingedrukt, en ter zijde aan de *filamenten* gehecht. Het oblonge vruchtbeginfel gaat in eenen dikken *stylus* over, die boven de *antheren* een schildvormig *stigma* vertoont. De uitvoerige beschrijving van

van de vrucht der *Cedrela odorata*, te vinden bij *J. Gaertner*, in het 2de deel van zijn Karpologisch werk, maakt die van onze foort overbodig; slechts zij hieromtrent aangemerkt, dat het zaadhuis eene omgekeerd eivormige gedaante heeft, aan zijn benedeneinde zeer puntig in den steel overgaat, en donkerbruin van kleur, met ligt bruine wratjes als besprenkeld schijnt. Het kleine zamengedrukte zaad is niet, zoo als bij de door *J. Gaertner* beschrevene foort, aan eene zijde gevleugeld, maar aan beide, zijnde evenwel de naar beneden gerigte vleugel langer en puntiger dan die van de bovenzijde. Het zaad ligt in eene plooi van dit papierachtig vlies, in eene eenigzins schuinsche rigting, zoodanig dat het kleine stompe wortelje naar boven staat.

Niet te onregt worden de *Magnoliaceen* als eene der schoonste familien onder de gewasfen aangemerkt, en wij vinden er onderscheidene foorten van in de lagere bosfchen aan den *Salak*, die dit kunnen bevestigen, en van welke eenige zelfs aan de kruidkundigen geheel onbekend gebleven zijn.

Dit is dezelfde familie, tot welke de *Tjampakka* behoort, die ons het geheele jaar door zijne bloefems aanbiedt. Deze bloefems dienen om hunnen geur en hunne schoonheid tot haarfieraad aan de Indiefche jeugd, gelijk de daarmede bereide kokos-olie tot zalving van hetzelfde gebruikt wordt. Ook nog gedroogd geven de bladen dezer bloem aan de kleederen eenen aangename reuk, doch eene hevi-

ge aandoening van het zenuwgestel en zelfs bedwelming volgt niet zeldzaam op het al te ruim gebruik der versche bloemen in slaapvertrekken. Nogtans ziet de Javaan vol vreugde zijne legerstede daarmede bestrooid, als een streelend blijk van de genegenheid zijner schoone, en daarom ook verkiest hij deze bloem tot het voornaamste sieraad van zijn bruidsbed.

Ook van geneeskundige eigenschappen is deze boom geenszins ontbloot, en de bast verdient te dien opzichte onze geheele aandacht. Dezelve bezit namelijk eene aromatieke, eigenaardig bittere extractieve stof, waardoor dezelve een krachtig middel wordt in gevallen, waar toniek-prikkelende geneesmiddelen aangewezen zijn, zonder dat de omstandigheden gedoogen, zich tevens te bedienen van zamentrekkende zelfstandigheden, waarvan in dezen bast geringe sporen worden aangetroffen. Voordeelige eigenschappen van dien aard laten zich ook in de meeste onzer *Magnoliaceen* in eenen meerderen of minderen graad aanwijzen, hetwelk ons niet zeer kan bevreemden, aangezien reeds onderscheidene uitheemsche gewassen uit deze familie ons bekend zijn, die den voorraad van geneesmiddelen met zeer gewigtige voortbrengselen helpen verrijken, en hun verwantschap tot elkander ook aan den dag leggen door overeenkomst van phijstische eigenschappen. Zoo levert, bij voorbeeld, de *Drymis Winteri* eenen zeer aromatieken en tevens bitteren bast op, en het *Illicium anisatum* den zoo geurigen star-anijs, de *Drymis magnoliaefolia* aan de Zuid-Amerikanen eenen heilzamen, maagversterkenden bast.

bast, die aldaar ook in koortsen wordt gebruikt, waarbij men zich ook met vrucht van den minder aromatieken, maar sterk bitteren bast van *Liriodendron Tulipifera* bediend heeft; alle welke gewassen tot eene en dezelfde familie behooren. Zelfs het zaad van bijna alle Amerikaansche *Magnoliaceen* is insgelijks aromatiek-bitter, hetgeen ook, zoo veel ik heb kunnen nagaan, met dat der Javaansche het geval is, weshalve de Chinezen zich van de zaden van sommige der bij hen te huis behoorende *Magnoliae* als van een koortswerend middel bedienen. Het hout van vele dezer gewassen is wegens duurzaamheid, en den tegenstand, dien hetzelfde aan den worm biedt, niet minder belangrijk voor het huishoudelijk leven. Meestal wit, helt de kleur van eenige onzer soorten eenigzins tot het roodbruine, is redelijk ligt en week, zoodat hetzelfde tot draaiwerk, vervaardiging van kistjes, enz., en zelfs als ligte bouwstof wel verdient in aanmerking te komen. Van de in het Zuidelijk Amerika groeiende *Liriodendron Tulipifera* is het hout ook tot draaiwerk bruikbaar, en de onbeschaafde Amerikaan holt uit den stam diens booms de vaartuigen, waarmede hij het geweld der golven het hoofd biedt. Onze strandbewoners zouden voorzeker de *Mangliet* tot dat zelfde einde bezigen, indien deze hooge boom niet op het meer verwijderd gebergte te huis behoorde; de duurzaamheid echter van zijn hout is aan onze *Sunda's* niet verborgen gebleven, en sedert onheugelijke tijden dienen de planken van hetzelfde bij voorkeur tot onderlaag en dekfel voor hunne over-

overledenen, waar bij zij in het denkbeeld verkeeren, dat dit hout zelfs onder den grond nog voortleeft.

Zoo wijst dan de familie der *Magnoliaceen*, door de groote overeenkomst der physische eigenschappen van hare deelen, het naauwste verwantschap aan tusschen hare bewerktuiging en het daarvan afhangend chemisch zamenstel; en dit verwantschap vindt zich nog meer bevestigd in den geheelen aard der onderscheidene geslachten, uit welke de familie der *Magnoliaceen* is zamengesteld. Trouwens, van de vijf *genera* tot die familie behoorende, komen, zoo als uit de aangegevene wezenlijke kenteekenen blijkt, de *Magnolia* met de *Michelia* en de *Liriodendron*, zoo nabij aan elkander, dat het moeilijk wordt, tusschen deze afdeelingen der *Magnoliaceen* juiste grenslijnen aan te wijzen.

MAGNOLIA.

Calix: triphyllus.

Corolla: hexa l. enneapetala.

Ovaria: bilocularia, disperma.

Capsulae: uniloculares, bivalves, in comuna dispositae. Semina pendula.

MICHELIA.

Calix: triphyllus (*monophyllo-spathaceus* Bl.)

Corolla: polypetala.

Ovaria: plura, polysperma.

Capsulae: plures, molles (*coriaceae* Bl.) uniloculares, semibivalves, spicatae. Semina plura.

Li-

LIRIODENDRON.

Calix: exterior diphyllus, deciduus (*spathaceus*?); interior triphyllus, corollaeformis.

Corolla: hexapetala.

Ovaria: numerosa, in conum aggregata.

Samarae: uniloculares, 1—2 spermae, in strobilum collectae, apice in alam productae.

Men ziet hieruit, dat bij de bepaling dezer geslachten voornamelijk op de vrucht het meest gelet is; dat de *Magnolia* eenhuizige, tweeklappige, in de gedaante eens pijnappels opeengehoopte zaadhuizen, met twee aan lange draden hangende zaden, moet hebben; dat daarentegen het zaadhuis van de *Liriodendron* naar boven in eene soort van vleugel uitloopt; en dat de zaadhuizen van de *Michelia*, slechts in eene *spica* naast elkander verzameld, vele zaden moeten bevatten. Wat betreft den kelk, zoude dus de *Magnolia* van de *Michelia* in niets verschillen, daar beide drie kelkbladen zouden moeten hebben; doch de *Michelia* heeft, volgens mijne waarnemingen, voltrekt geenen veelbladigen kelk, en hare bloem is voor het openen slechts met eene eenbladige *vagina* omsloten, die weldra atvalt. Dit karakter, gevoegd bij de reeds aangegevene kenteekens, doet ons beide deze geslachten ligtelijk van elkander onderscheiden, terwijl ook de plaatfing der bloemen en het verschillend getal der bloembladeren een gemakkelijk hulpmiddel daartoe aan de hand geven. Onder alle bekende soorten van *Magnolien* komt er namelijk geene voor, welker bloemen anders dan terminaal zijn geplaatst, en bij de *Michelia* staan dezelve

ve daarentegen in de oksels der bladeren; ook is het getal der bloembladen van de *Magnolien* over het algemeen veel bepaalder, en minder wisselvallig, dan dat der *Michelien*, bij welke laatste men somtijds de bloembladen vermenigvuldigd ziet ten koste der *stamina*, iets dat bij de *Magnolien* buitengemeen zeldzaam wordt aangetroffen.

Indien dan, zoo als reeds te voren gezegd is, het bijzonder zamenstel der vrucht het zekerste karakter is tot onderscheiding van de *genera* van deze plantengroep, en de overige kenmerken tot dat einde slechts als bijkomende hulpmiddelen in aanmerking komen, is het ten hoogste opmerkenswaardig, dat, met uitzondering van de *Michelia*, nooit de vrucht van eene onzer *Aziatische Magnoliaceen* nauwkeurig is beschreven geworden. Zie hier de woorden van *A. P. de Candolle* in zijne *proeven over de geneeskundige krachten der planten volgens derzelver natuurlijke rangschikking*, bij gelegenheid, dat hij over de *Magnoliaceen* handelt:

„ Van geene enkele soort der *Aziatische* *MAG-*
 „ *NOLIA* of *LIRIODENDRON* is ooit de vrucht
 „ beschreven, en het is zeer waarschijnlijk,
 „ dat dezelve aan de *Amerikaansche* niet ge-
 „ lijk komen. Het zoude inderdaad verwonde-
 „ ring baren, indien geen der reizigers, die
 „ in *Azië* geweest zijn, van de bekende bij-
 „ zonderheid der *MAGNOLIAE*, namelijk, dat
 „ de zaden buiten het zaadhuis aan lan-
 „ ge draden hangen, melding had ge-
 „ maakt, en uit hun stilzwijgen mag men
 „ afleiden, dat dit kenteeken aan de *Aziati-*
 „ sche

„ sche *MAGNOLIAE* ontbreekt, daar dezelve
 „ bovendien reeds in den bloei eenigzins van de
 „ *Amerikaansche* verschillen. De *Aziatische*
 „ soorten van *LIRIODENDRON* schijnen insge-
 „ lijks in haren geheelen habitus te zeer van
 „ al de *Amerikaansche* af te wijken, dan
 „ dat zij ook in de vrucht van dezelve niet
 „ eenigzins zouden verschillen. Ik waag het
 „ derhalve de *Kruidkundigen*, aan welke zich
 „ de gelegenheid aanbiedt de vruchten der
 „ *Aziatische* *MAGNOLIACEEN*, het zij in ver-
 „ zamelingen, of in tuinen, of in *Azië* zelve
 „ waar te nemen, hiermede uit te noodigen,
 „ eene *Karpologische* beschrijving van dezelve
 „ bekend te maken.” (*)

De wenken van eenen zoo vermaarden natuurkenner moesten mij te meer ten spoorslag dienen, om zoo doenlijk de vorming van de vruchten onzer *Magnoliaceen* te leeren kennen. Echter bleven mijne navorschingen te dien opzichte langen tijd onvoldaan, naardien de in onzen plantentuin alhier (§) voor *Magnolien* bekend staande gewassen tot dus verre geene vruchten hebben gedragen, terwijl het nazoek dienaangaande in onze bosschen mij de overtuiging gaf, dat dezelve hoogst zeldzaam vruchten geven, welke daarenboven als een geliefkoosd voedsel, door de bewoners dezer wildernissen, de apen en de vogels, gretig worden gezocht. Zoo trof ik voor het eerst eene soort van deze gewasfen

(*) *Rumphius* geeft ons nogtans in het 2de deel, 3de boek, 23ste kapittel van zijn *Herbarium Amboinense* eene *Karpologische* beschrijving van eene soort der *Magnoliaceen*; en uit hetgeen hij aldaar zegt in het bijvoegsel tot de *Arbor Violaris* blijkt, dat hij eene soort van *Talium* onder handen heeft gehad.
 (§) Op *Buitenzorg*.

wasfen aan in de nabijheid van de *Badhuische* Negerijen, waar dezelve op sommige plaatsen de boschen langs de snel-vlietende *Tjoe-djoeng* met hare geuren vervult; doch in mijne verwachting, van mij hier ten minste eenige inlichtingen te kunnen verschaffen omtrent de vruchten van dezen prachtigen struik, zag ik mij reeds toen te leur gesteld. Ik beschreef deze foort voorloopig als eene *Magnolia*, onder de benaming van *Magnolia longifolia*. Latere waarnemingen hebben mij van mijne dwaling omtrent ditzelfde gewas teruggebragt, en het zijn de digte wouden, waarmede het grootste gedeelte des *Salaks* is bedekt, en wel de zoo vochtige boschen nabij de watervallen van de *Tjapus*, waar ik de vruchten van eenige onzer *Magnoliaceen* het eerst heb kunnen onderzoeken. Mijne waarnemingen over dit onderwerp zijn bevestigend voor de gissing van de *Candolle*, dat de Aziatische *Magnoliaceen* van de Amerikaansche, wat het zamenstel van het zaadhuis betreft, verschillen, zoo dat ik raadzaam geoordeeld heb, deze gewasfen als afzonderlijke *genera* onder de *Magnoliaceen* opstellen.

Het eene van deze geslachten heeft veel overeenkomst met de *Magnolien* van Amerika, en schijnt tot dus verre met dezelve verwisseld te zijn; het moge den naam voeren van *Talauma*, door den grooten kruidkundigen *A. L. de Jussieu* gegeven aan een gewas dezer familie, dat uit het *herbarium* van onzen *Burmannus* afkomstig is, waarvan evenwel het zaadhuis al te oppervlakkig is bekend geweest, om dit geslacht in een der botanische stelsels

te

te zien aangenomen. Trouwens, ik vermoede, dat de door *Jussieu* beschrevene plant tot hetzelfde *genus* behoort als onze *Talauma*, vermits de woorden: „*Calix, petala, stamina* „*et forte germina Magnoliae. Fructus strobili-* „*formis magnus ovatus, extus squamosus squamis* „*crassis granulatis suberosis persistentibus, intus* „*ligneus durus plurimis in ambitu loculis 1 =* „*spermis excavatus forte non dehiscens, qui-* „*busdam abortivis*” grootendeels ook op ons gewas kunnen worden toepasselijk gemaakt, met uitzondering van het zaadhuis, dat naar een gedroogd exemplaar, wat zijn zamenstel betreft, moeilijk heeft kunnen worden nagegaan. Zelfs de door *Rumphius* in het 2de deel pag. 204, van zijn *Herbarium Amboinense* als *Tjampacca Goenong* beschreven boom, die in de *Synopsis plantarum* van *Persoon*, als *Liriodendron Liliifera* aangehaald wordt, schijnt mijns inziens meer overeenkomst met de *Talauma* dan wel met den eigenlijken Tulpenboom te hebben.

Naar de Sunda'sche benaming van de *Mangliet*, van eenen boom, die bij deze bergvolken in een zoo groot aanzien staat, en die bij dezelve tot een zoo heilig gebruik wordt aangewend, zal men den naam van *Manglietia* welligt niet ongepast vinden.

Zie hier eene korte beschrijving van het karakter der *Talauma*.

T A L A U M A.

Calix: triphyllus.

Corolla: hexapetala.

K

Ova-

Ovaria: plura, unilocularia.

Capsulae: uniloculares, valvatis deciduae, coalitae in fructum strobiliformem, receptaculum seminiferum centrale scrobiculatum occultantem.

Semina: in quoque loculo bina, filo adnexa brevissimo.

Eene meer uitvoerige beschrijving van eenige tot dit *genus* behoorende gewassen, en van welke ik hier, als handelende over den plantengroei van het Salaksche gebergte, de beschrijving van slechts eene soort kan mededeelen, zal doen zien, dat men met weinige woorden zich aldus een duidelijk begrip zal kunnen maken van dit *genus*:

De TALAUMAE zijn heester- of boom-gewassen, met loof en plaatsing der bloesems, als bij de MAGNOLIEN; van welke de bloemen eenen driebladigen kelk en zes bloembladen hebben, de vruchtbeginsels eenhuizig zijn, en maar twee eitjes bevatten; waarvan de in eenen pijnappel vergaderde zaadhuizen, zonder zich in kleppen te openen, afvallen, waarna de zaden meest paarsgewijze door korte navelstrengen aan den gegroefden vruchtsteel blijven zitten.

Door de boven aangehaalde woorden van de Candolle in dit onderzoek voorgelicht, noem ik dienzelfden heester, dien ik nabij de graven der Bad'huis heb aangetroffen, en naderhand ook in het voor ons liggend gebergte van den Salak ontmoette:

T A.

TALAUMA CANDOLLII.

R. foliis oblongis utrinque acuminatis, pedunculo petiolisque junioribus fusco-villosis.

Deze omtrent 15 voet hooge struik versiert de boschen, welke tuschen 2000 tot 3000 voet hoogte op den Salak gelegen zijn; ik heb denzelfden echter niet zoo talrijk gezien als in het Bantamsche.

Reeds beneden verdeelt zich de ronde gladde tronk hier en daar in afstaande, ronde, gladde takken, van welke alleen de jongste, even als de bloem- en de jonge bladstelen met een vuilgeel wolachtig dons bedekt zijn. De bladstelen zijn dikwijls eenigzins omgedraaid, 1 tot 1½ duim lang, bijna rond, van onderen naar beneden toe opgezet, op de bovenzijde meer vlak, met eenigzins verhoogde randen, welke om den steel boven den blad-okfel eenen flauw verhoogden kring vormen. De overhoeksche bladen zijn voor het grootste gedeelte nedergebogen, van broos luriëraardige zelfstandigheid, aan beide kanten scherp voorgetrokken, met een weinig gegolfde randen; op de bovenzijde glimmend en geaderd, zijn zij op de keerzijde zwak netsgewijze geaderd, niet zeldzaam langer dan een voet, en 4 tot 5 duim breed.

Eene groote schoone bloem staat op eenen, aan het einde der takken geplaatsten, overgebogenen, 1½ duim langen en ronden bloemsteel. De kelkbladen, ovaal, van boven met een puntje, vuilgroen, op beide zijden ver-

K 2

hoogd

hoogd gestippeld, wisfelen met de bloembla- den af, en zijn een derde kleiner dan deze laatstgenoemde. Wit als sneeuw, zijn dezelve verkeerd eivormig, van eene dikke zelfstandig- heid, en voornamelijk naar beneden toe dik- ker, en op de binnen-zijde, die gelijk de kelkbladen concaaf is, kleverig en met zwak- ke zenuwen doortrokken; de drie uitwendige bloembla- den wisfelen met de drie inwendig geplaatste af, die weinig kleiner zijn. Tal- rijke, linievormige *filamenten* omgeven de vruchtbeginfels, zijn onder dezelve vastge- hecht, en de meer zamengedrukte vliesachtige punt steekt zelfs nog iets boven de *antheren* uit, welke aan de zijden der *filamenten* draad- vormig naar beneden loopen. De vruchtbegin- fels, 9 tot 12 in getal, zijn oblong, naar boven puntiger, trapsgewijze op eenen langwerpigen vruchtsteel (*Receptaculum*) over elkander ge- plaatst, en ter zijde aan elkander gegroeid. Een *stylus* is niet aanwezig, en het fluweelachtig puntig *stigma* zit boven aan de binnenste zijde van de vruchtbeginfels. De zaadhuizen, in gelijk getal als de vruchtbeginfels, zijn bij de rijpe vrucht in de gedaante eens ovalen pijnappels zamengegroeid. Elk zaadhuis afzonderlijk heeft eene langwerpige vierhoekige gedaante, is van buiten convex en wrattig, naar boven met eene buitenwaarts gekeerde punt, lederachtig, aro- matick, eenhuizig, zonder kleppen, van binnen bekleed met een papierachtig glad vlies, en valt in den rijpen staat van het zaad af, wanneer de papierachtige binnenranden zich naar buiten omkrullen. Na dat deze kleppen allengskens af-

afvallen, blijft in het midden der vrucht een langwerpige houtachtige steel zitten, die door even zoo vele smalle gootjes uitgegroeid is, als er kleppen waren, en in welke gootjes de zaden paarsgewijze zitten, elk zaad aan een klein draadje. De zaden hebben eene wigvormige ge- daante, zijn zamengedrukt, glad, zwartbruin, overdekt met eene sponsachtige, sterk glinstere- rende, aromatieke, vleeschkleurige huid. Wat het bekleedsel van het zaad zelf aangaat, zoo is het buitenste schelpachtig (*testacea*), het binnenste zeer fijn en doorschijnend. Het *Perispermium* of *Albumen* gelijkt volmaakt op het zaad, is vleezig, zeer wit, en bitter. De kiem of de *Embryo* is zeer klein, melkwit, regtstandig. De blaadjes of *Cotyledonen* zijn bijna bladachtig en rond. Het worteltje, korter dan de *Cotyledonen*, is rond, en met zijn einde tegen den vruchtsteel gerigt.

Wij zullen alsnu overgaan tot de beschrij- ving van de *Mangliet*, van welk *genus* mij slechts eene soort is bekend geworden, in welke de volgende kenteekens door mij zijn waargenomen:

MANGLIETIA.

Bracteae: *vaginantes irregulariter caducae.*

Corolla: *enneapetala.*

Ovaria: *plura, unilocularia.*

Capsulae: *uniloculares, semibivalves, in stro- bilum connatae.*

Semina: *plura (3 tot 12), funiculis umbi- licalibus brevibus angulo capsula- rum interno imbricatim affixa.*

In de *Manglietia* herkennen wij derhalve een verbroederend geslacht van de *Magnolien* met de *Michelien*; volgens de plaatsing der bloemen eene *Magnolia*, stemt dezelve nog daarenboven door de gedaante der vrucht met deze overeen; doch daarentegen zijn het eenbladige bekleedsel der bloem, het niet zeldzaam verschillend getal der bloembladen, en de veelzadige zaadhuizen, kenteekens, welke haar aan de *Michelia* doen gelijken. Indien men den aard van de *Manglietia* in weinige woorden verkoos op te geven, zoude ik daartoe de volgende kenmerken voorstaan:

De MANGLIETIAE, boomgewassen, van gedaante als de MAGNOLIAE, met eene eenbladige, den kelk vervangende vagina, meestal met negen bloembladen, en vele in den vorm eens pijnappels bijeengehoopte zaadhuizen, welke van boven naar beneden ter helfte in twee kleppen zich openen, en vele zaden aan korte navelstrengen tragsgewijze aan den binnensten hoek in zich besloten hebben.

Manglietia glauca heb ik de op den Salak gevondene soort genoemd, om dat de benedenzijde der bladen zeegroen is; hebbende ik wijders de navolgende bijzonderheden nopens dezelve aangeteekend:

Men vindt de *Mangliet* meestal op eene hoogte van 3000 tot 4000 voet, waar zij somwijlen de aanzienlijke hoogte bereikt van 80 tot 100 voet, en naar evenredigheid dik is. De takken zijn uitgespreid, de jonge rond, geringd, voor het overige glad, vuilbruin van kleur, en overhoeks met gesteelde, uitgebreide bladen bezet. Het ringsgewijze voor-

komen der takken mag alleen, even als bij alle andere *Magnoliaceen*, afgeleid worden van de likteekens der eenbladige, meest lancetvormige, en doorschijnende *stipulae*, die aan de overzijde des bladsteels aangehecht, het nog teedere blad omsluiten, en eerst afvallen, wanneer dit tegen den prikkel van den dampkring bestand is. De bladstelen zijn $\frac{3}{4}$ duim lang, rond, naar beneden toe dikker, en op de bovenzijde tegen de *basis* met eenen langwerpigen, eenigzins verhoogden zoom, als een overblijffel van het afgevallene nevenblaadje. De bladen zijn oblong, aan beide de kanten puntig, glad, van boven glanzig, van beneden zeegroen en verhoogd geaderd, 6 tot 7 duim lang, en $2\frac{1}{2}$ tot 3 breed. De bloemstelen komen tegen het einde der takken geheel enkel voor, zijn rond, glad, eenigzins overgebogen, en eenbloemig. Eene okerkleurige, ineengerolde *vagina* omsluit, behalve eenige reeds vroeger afvallende *bracteeae*, den nog jeugdigen bloemknop, en laat beneden de bloem eene kringsgewijze verhoogde streep na. De bloem is zamengesteld uit negen langwerpige, puntige, bleekgeele, iets concave bloembladen, waarvan de drie uitwendige geelachtig groen, en ook iets grooter en breeder zijn dan de drie van binnen geplaatste bloembladen. De linievormige, fijn puntige *filamenten* staan in groot getal over elkander beneden de *germina*, en de fijne punt steekt verre boven de aan derzelve binnenste zijde aangehechte, linievormige *anthera* uit. Eene menigte, vier- of meerhoekige, zamengedrukte, met witte puntjes overstrooide, en transversaal ingedrukte vrucht-

beginfels zijn op eenen kegelvormigen vruchtsteel over elkander tot eenen ovalen pijnappel vergroeid, en bevatten altijd vele eitjes, waarvan sommige niet zelden mislukken. Het korte *stigma* is scherp puntig, van beneden op de uitwendige zijde met eene weinig verdiepte goot, en aan de binnenzijde fluweelachtig. De rijpe vrucht vertoont eenen ovalen pijnappel, zamengesteld uit eene menigte zaadhuizen, welke op eenen beneden naakten, en door het afvallen der *stamina* eenigzins gereepten vruchtsteel vergaderd, met hunne kanten aan elkander zamengegroeid gevonden worden. Van eene houtachtige zelfstandigheid zijnde, vormen deze zaadhuizen vele regtlijnige zijden, die tegen de as smaller worden; dezelve zijn van buiten iets convex, overdekt met witte, verhevene puntjes, en eene transversale goot, waardoor zij zich van boven naar beneden ter helfte in twee kleppen openen. Zoodra dit laatste plaats heeft, scheiden zich de zijden derzelve meer of min van een, zonder nochtans af te vallen, en men ontwaart in de eenhuizige holte van het zaadhuis, die met een taai papierachtig vel bekleed is, 3 tot 12 zaden aan den binnensten hoek in twee lijnen over elkander. Ovaal van gedaante, zijn dezelve zamengedrukt, dikwijls hoekig, beneden met eenen ingedrukten navel, en door eenen fijnen draad, die echter veel korter is dan bij de *Magnolien*, vastgehecht. Het uitwendige bekleedfel van dit zaad is vleeschachtig, zeer glad, rood, aromatiek-bitter, en naar boven toe het dikste. Eene schelpachtige, donker zwartbruine glin-

ste-

sterende schil volgt op dit vel, en een dun vlies omgeeft het *Perispermium*, dat geheel den vorm heeft van de holte der zoo even beschrevene harde schil. Het is dienvolgens van beneden iets puntig, vleezig, en wit. De zeer kleine *Embryo* staat regt op in het verdunde gedeelte van het *Perispermium*. De korte *Cotyledonen* zijn stomp, bijna bladachtig, en het ronde, iets puntige worteltje, is benedenwaarts, of tegen de aanhechting van het zaad gekeerd.

Waren ons tot dus verre slechts twee soorten van de *Michelia* bekend geworden, de *Michelia Champaca* en de *Michelia Tsjampaca*, mijn verblijf op den *Salak* heeft mij nog twee nieuwe soorten doen kennen, van dezelfde boomachtige gestalte, met even horizontaal uitgespreide takken, dezelfde wijze van plaatfing der bladen en bloemen, als zulks bij de beide eerstgemelde soorten plaats heeft, zoo dat reeds het eerste gezicht derzelve ons overtuigt, dat ook zij leden zijn van de *Michelien*. Zie hier hare beschrijving:

MICHELIA MONTANA.

M. foliis elliptico-oblongis utrinque acutis glabris, spathis petiolisque nudis.

Deze boom wordt nog hooger en dikker dan de *Michelia Champaca*, en is bij de *Sunda's* onder den naam van *Gelatrang* bekend.

De takken rond, geringd, aschkleurig, met kleine witte verhoogde wratten.

De bladen overhoeks, op bijna ronde, naar beneden dikker wordende, uitgesleufde, $\frac{3}{4}$ duim

K 5

lan.

lange bladstelen; dezelve zijn vlak, op de bovenzijde glanzig, leerachtig, en veelal broos; op de onderzijde komen de aders overdwars verheven te voorschijn; dezelve zijn 6 tot 7 duim lang, en $2\frac{1}{2}$ tot 3 duim breed.

De *bloemstelen* staan enkel in de oksels der bovenste bladen, zijn rond, glad, met eenige, iets verhoogde, witachtige kringen; dezelve zijn eenen halven duim lang, en worden bij de vruchtwording aanmerkelijk langer en steviger.

De *bloemen* wit en w'riekend, zijn kleiner dan bij de *Tjampaca*, met een stomp, afvallend en glad omhulsel. Van de negen smal-lancetvormige bloembladen zouden des noods de drie van buiten geplaatste voor kelkvervangende bladen kunnen gehouden worden, wijl zij vlieziger en ligter groen gekleurd zijn; de overige daar en tegen zijn zeer dik, op de uitwendige zijde convex, en op de binnenzijde beneden met eene iets verhoogde streep.

De *stamina* zijn talrijk (18 tot 24), diep beneden de vruchtbeginfels geplaatst, en slechts een derde korter dan de bloembladen; de *filamenten* linievormig, zamengedrukt, puntig, met aan de zijden afloopende *antheren*.

Zeldzaam meer dan 3 tot 4 langwerpige, eenigzins hoekige, zijdeachtige vruchtbeginfels staan in eivormige gedaante naast elkander op eenen draadvormigen vruchtbodem; zij zijn iets gereept, en eindigen in eene kleine punt, met een aan de binnenzijde wrattig, overgebogen *stigma*.

De *vruchten*, in even groot getal als er *germina* waren, zijn niet in een gegroeid, maar
vor-

vormen, elk vruchtbeginfel op zich zelf, een ovaal, kort gesteld zaadhuis, van boven naar de achterzijde toe met een klein puntje, of een merk van het *stigma*. Hare schil is dik-leerachtig, aromatiek, uitwendig glad, met eenige verhoogde witte punten, en van binnen bekleed met eene fijne, zachte, afschilferende *membraan*; in twee kleppen openspringende, zitten de zaden (4 tot 12) aan den binnsten hoek der kleppen, of tegen de achterzijde der zaadhuizen, aan korte fijndradige *navelstrengen* boven elkander. De *membraan*, welke aan het langwerpige-hoekige, zwart-bruine zaad tot hulsel dient, is glad, vleeschkleurig, en van binnen vol van een kleverig vocht, dat aromatiek-bitter, heet, en zelfs caustiek schijnt te zijn, dewijl het vel daardoor sterk aangedaan wordt, en eene ligt-bruine kleur aanneemt.

De andere nog onbeschrevene soort van *Michelia* is onder den naam van *Tjampakka poetie* bekend; en daar deze in sommige deelen eenige overeenkomst heeft met de *Michelia Tjampaca*, stellen wij ons voor hier alleen zoodanige kenmerken derzelve aan te wijzen, als door welke beide deze soorten wezenlijk van elkander verschillen.

MICHELIA LONGIFOLIA.

M. Foliis oblongis acuminatis basi attenuatis utrinque glabris, spathis pedunculisque sericeis.

De *botten* (*gemmae*) zijn bij de *Tjampakka* stom-

stomper dan bij deze soort, bij welke zij bijna priem-vormig voorkomen.

De *bladstelen* zijn bij de laatstgenoemde beneden dikker, en slechts die der jonge bladen iets zijdeächtig, bij de *Michelia Tjampaca* daarentegen zijn zelfs de oude bladstelen nog iets zijdeächtig behaard.

De *bladen*, welke bij deze laatste soort zeldzaam de lengte hebben van 8 duim, en de breedte van 3 duim, zijn bij onze *Michelia longifolia* gewoonlijk 8 tot 10 duim lang, en 3½ tot 4 duim breed; daarbij zijn die der *Tjampakka* fijner toegespitst, van eene meer eivormig-langwerpige gedaante, minder broos, en op de achterzijde van eene bijna zeegroene kleur, en op de middenrib met zeer fijne haartjes bezet.

Het *bloem-hulsel* is bij beide deze soorten toegespitst en zijdeächtig; de *bloembladen* van beide membraanachtig, van smal lancetvormige gedaante, geel bij de *Tjampakka*, zuiver wit bij de *Tjampakka poetie*. De *stamina* zijn echter bij de evengenoemde langer; de *vruchtbeginfels* minder talrijk, en in eene ovale gedaante op eenen redelijk langen steel verzameld, daar integendeel de zeer talrijke vruchtbeginfels der *Tjampakka* boven eenen korteren en dikkeren steel zich als een langwerpige kegel vertoonen.

De *bladen* der *Michelia Tjampaca* loopen aan de beneden-punt rond toe, en zijn op de keerzijde fijn behaard, zoo dat het dus niet moeijelijk vallen kan, alle deze vier soorten van elkander te onderscheiden.

Doch

Doch laat ons nu ten minste enkele der plantgewassen, welke in de meer noord-oostelijke streken van den *Salak* gevonden worden, tot het onderwerp maken van onze beschouwing. Hier daalt de oostelijke voet van deze groote bergmasfa allengskens neder in met heuvels afgebroke dalen; dalen, welke in het jeugdige tijdstip der vorming van ons gebergte door lava overstroomd, en doorwoeld van aardbevingen, eerst sedert dien tijd zijn overgelaten aan den alles verlevendigenden plantengroei, nadat de, door het water af- en aangespoelde, lagen aarde zich behoorlijk hadden aangezet, en, na den terugtocht der zee, in rust de haar aanvertrouwde kiemen van wasdom konden ontwikkelen.

Zoo zal dan ook de aangenaamheid en de vruchtbaarheid dezer dalen de eerste aankomelingen aangemoedigd hebben zich hier te vestigen; en mischien niet te onregt worden deze streken in de aloude verhalen opgegeven als de wieg, zoowel des landbouws, als der *Sundafche* bevolking. Maar ook hier ter plaatse vindt zich bevestigd, dat door den mensch de woestijnen in lusthoven, en omgekeerd veranderd worden, vermits aldaar groote streken, welke tijdens den bloei van het *Padjaransche* Rijk slechts eenen enkelen tuin zullen hebben vertoond, thans als wildernissen voor ons liggen, overgegeven aan de ongetemde werking van den alom zich uitbreidenden plantengroei.

Het is op eene dier hoogten, welke als wildernis van *Snappul* (*oetan Snappul*) is bekend, waar ik het eerst de ontdekking maakte, dat
wij

wij ook op *Java* den echten *Benzoin*-boom bezitten. Ik twijfel echter, of dezelve hier oorspronkelijk te huis behoort, dan of dezelve, als een, den Oosterlingen heilig gewas, uit de binnenlanden van *Sumatra* tot ons is overgebracht, waarvoor eensdeels deszelfs schaarsheid, en anderdeels zelfs het oord schijnt te pleiten, waar hij gevonden wordt, in de nabijheid, namelijk, van den zetel van het *Padjajaranische* Rijk. Genoeg! het is dezelfde boom, welke den zoo welriekenden benzoinharst in den handel geeft, een boomgewas, dat hier op *Java* even zoo weelderig groeit als op *Sumatra*, zoodat door de uitbreiding van zijne cultuur, die weinig zorg vereischt, een nieuwe tak van volks-welvaart zoude kunnen ontstaan. Men heeft slechts optemerkten, dat *Sumatra* (en wellicht ook *Siam*), door de Engelsch-Oost-Indische Compagnie, bijna alle overige gewesten van dit voortbrengsel voorziet, dat men dat land tot dus verre alleen in het bezit heeft geacht van dit artikel, zoo dat aan de bewoners van *Sumatra* al de voordeelen van die cultuur zijn ten deel gevallen, ja dat wij zelve tot bevrediging dier behoefte aan hen eijnsbaar zijn, waartegen wij wellicht met der tijd door middel van deze zelfde cultuur deze schatting zouden zien terugkeeren in den schoot van ons eigen land, en tot uitbreiding van den handel bijdragen.

Offchoon nu de benzoin geen geheel ongewigtig geneesmiddel is, zoo wordt toch het meerendeel van denzelfden, wegens zijnen aangename geur, tot het berooken en tot andere *parfumes* verbruikt. Zoo als bekend is, dient de

dezelve tot dat einde in de Roomsch-Katholieke kerken, en het is maar al te waarschijnlijk, dat men, juist aan dezen harst daartoe aan alle overige de voorkeur gevende, dit gebruik heeft overgenomen van andere Oostersehe volken. Zelfs onze bergbewoners hechten eene bijzondere waarde aan de offeranden, welke aan graven of andere dierbare oorden met dezen harst plaats hebben; eenen moeilijken bergtocht ondernemende, voorzien zij zich van eene ontstokene toorts van padie-stroo, en dezelve ter zijde van eenen steen plaatsende, bestrooijen zij die met *Minjang* (harst van benzoin), en gelooven aldus uit het opstijgen der vermengde dampen te kunnen beoordeelen, of de geesten van het gebergte hunne onderneming al dan niet zullen begunstigen.

In de geneeskunde maakt men van dit middel gebruik zoowel in- als uitwendig. Zoo dient hetzelfde in longziekten als een de *pectoratie* bevorderend middel, en het eigenaardige zuur (*acidum benzoicum*), waaruit de benzoin met harstdeelen en een bijzonder *aroma* is zamengesteld, wordt veeltijds met voordeel tegen het *Asthma* aangewend. Uitwendig werd de *tinctuur* eertijds menigvuldiger dan tegenwoordig in verouderde wonden en zweren en bij afsterfing, als zuiverend en eene goede ettering te weeg brengend middel, gegeven, en ook het mengsel dezer *tinctuur* met water, dat door de nederplofing van de harstdeelen een melkachtig en troebel vocht oplevert, heeft zijnen naam als middel tegen de zomersproeten bijkans geheel verloren, en wordt

wordt meer om deszelfs welriekendheid dan wegens het nut gebezigd.

Wij keeren nu terug tot dezen schoonen boom zelven, en hier vinden wij, dat het niet overbodig kan zijn onze aantekeningen nopens denzelven medetedeelen. Immers heeft het gezegde van *J. Bontius* de kruidkundigen langen tijd in onzekerheid gelaten, van welk gewas de benzoin eigenlijk afkomstig zij. Naar hergeen deze daarvan zegt, is het waarschijnlijk, dat hij nimmer den echten benzoin-boom op *Java* heeft gezien, alzo hij denzelven voorstelt als eene soort van rankgewas, en zijne beschrijving hoegenaamd geene overeenkomst heeft met dien boom, uit welken alleen de bekende harst door insnijding en het afsnijden der jonge takken wordt gewonnen. Zijne eigene woorden luiden aldus: (*)

„ *Garcias* zegt, dat de benzoin een zeer
„ hooge en dikke boom is; ik echter heb
„ denzelven op *Java*, waar toch de beste ben-
„ zoin-harst verzameld wordt, van eene ge-
„ heel andere gedaante aangetroffen, dan de-
„ zelve bij *Garcias* beschreven is. Zeker is
„ dezelve eene plant (of, zoo gij liever wilt, een
„ boom), die uit eene menigte uitloopers ver-
„ groeid is, even als zulks bij den *Smilax aspe-*
„ *ra* of de *Sassaparilla* plaats heeft, met uit-
„ zondering, dat hier de looten de dikte bereiken
„ van eenen mans-arm, of zelfs nog dikker, zoo
„ dat de stam in zijn midden zich somwijlen re-
„ delijk dik voordoet; beneden nochtans en naar
„ bo-

(*) *Jac. Bontii*, *Medic. Ind. Libr. IV. pag. 7.*

„ *boven zich met uiteenlopende ranken vertoont.*”

Meer beteekenende is daarentegen hetgeen ons door *Garcias* hieromtrent wordt opgegeven; hij zegt: „ *Dat het een hooge boom is met eene
„ zeer fraaije kroon van vele takken, met een
„ vast en digt hout; dat de kleinste bladen
„ eenigzins de gedaante hebben van die des
„ Citroenbooms, doch welke laatste niet zoo groen
„ en op de achterzijde wit zijn, en dat die van de
„ grootere takken meer met wilge-bladen over-
„ eenkomen.*” (*)

Onze vaderlandsche kruidkundige *M. Houttuyn* oordeelt dus te regt in eene verhandeling, welke wij in het 2de stuk der schriften van het Bataviaasch genootschap geplaatst vinden, dat *Garcias* hiermede den echten benzoin-boom bedoeld heeft, uit hoofde dat de opgegevene kenmerken der bladen wel overeen te brengen zijn met die van een gedroogd takje van den echten benzoin-boom, dat hem destijds door den heer *Radermacher* van *Sumatra* was overgezonden. Ook geeft ons *Houttuyn* bij diezelfde gelegenheid eenige inlichtingen over de bevruchtende deelen van dezen boom, en meent hem dienvolgens onder de *Laurieren* te kunnen rangschikken. Doch de geheele gesteldheid van ons gewas, hoofdzakelijk deszelfs regelmatige *corolla*, de plaatsing der *stamina*, de gedaante van de *antheren*, als ook het zamenstel der vrucht, in welke het *Perispermium* niet als bij de *Lauricre* ten koste van den *Embryo* is verdwenen, maar de

(*) *Arom. Hist. Libr. I. Edit. Clusii pag. 156.*

de *Embryo* in het dikke *Perispermium* gevonden wordt, overtuigen ons, dat *M. Houttuijn* dien-aangaande zich vergist heeft, als behoorende de benzoin-boom niet tot de *Laurieren*, maar tot het *genus Styrax* van de familie der *Guaiaacaceen* van *Jussieu*, of die der *Ebenaceen* van *Brown*.

De voornaam kenmerken van deze familie bestaan daarin, dat de *stamina* beneden meer of min samenhangen, aan de *corolla* gehecht zijn, en talrijker zijn dan de insneden van de bloem; dat de *Embryo* in het *Perispermium* ligt, en dat tot deze groep van gewassen doorgaans boomen behooren met overhoeksche bladen, uit welker oksels de bloemen voortkomen. Deze kenteekens in het oog houdende, zal men zien, dat onze boom tot geene andere dan deze familie van gewassen kan behooren; eene waarheid, welke de kruidkundige *Jonas Drijander* het eerst schijnt ingezien te hebben, vermits hij denzelven als eenen *Styrax benzoin* doet kennen in het 12de deel pag. 308 van de *Philosophical Transactions of the Royal Society of London*. Daar ik echter dit werk niet in eigendom bezit, en niets weet van de bijzondere botanische waarnemingen van dezen natuurkenner, omtrent den boom medegedeeld, zoo laat ik hier mijne aantekeningen volgen.

STYRAX BENZOIN

S: foliis ovato-oblongis acuminatis subtus albidis, racemis compositis longitudine foliorum.

De ronde, en beneden zes voet dikke stam rijst

rijst tot eene hoogte van somtijds 30 tot 40 voet regt op, en verdeelt zich naar boven in eene menigte overhoeks-staande, sterke, overhangende takken, die wederom verdeeld, kleinere takken uitschieten met vele rijzen, welke beneden zoodanig verlengd zijn, dat zij bijna dezelfde hoogte hebben, en aldus eene kroon vormen van eene rondachtige gedaante. Zijn hout is zeer duurzaam, en heeft de gewone eigenschap aller *Ebenaceen* van zeer hard te zijn. De niet zeer dikke schors heeft de kleur van donkerbruin kaneel, is in de lengte gegroefd, en ook de ronde voorjarige takken zijn op eenen lichtbruinen grond fijn opgereten; de toppen, bladstelen en jonge bladen zijn schurft door een vuilbruin vilt, zijnde de haartjes, waaruit het vilt bestaat, bundelsgewijze (*pilis barbatis*) bij een vergaderd.

De bladen staan overhoeks op eenen halven duim lange, bijna ronde, zwak uitgesleufde, iets verdraaide bladstelen; aan de jonge takken zijn de bladen meer ovaal-langwerpig, aan de andere eivormig in de lengte getrokken, puntig of grootendeels toegespitst, beneden toegerond, of iets puntig, en somwijlen zelfs scheef voorgetrokken, van eene donleerachtige zelfstandigheid; de rand is meestal iets onregelmatig uitgekarteld, de oppervlakte glanzig, op de witte, door middel van vergrooting zich viltig vertoonende achterzijde, tuschen de verhevene over elkander staande ribben, fijn netsgewijs geaderd; zij zijn 4 duim lang, en bijna 2 duim breed.

Ook de eenvoudig zamengestelde *racemi*, welke nauwelijks zoo lang zijn als de bladen.

L 2 en

en uit derzelver oksels, zeldzamer uit de toppen, komen, zijn overdekt met een wit, moeilijk af te vegen dons, overgebogen, met eenige overhoekfche, korte verdeelingen, waaraan de bloemen op korte stelen, enkel of bij paren, naast elkander gekoppeld zitten, bezet met zeer kleine, puntige *bracteën*. De onder het vruchtbeginsel geplaatste kelk vertoont eene korte, van boven regt afgesnedene (*calix integerrimus*) buis, die even als de bloemsteeltjes viltig is. De eenbladige bloemkroon is diep vier- tot vijfdeelig, onder het vruchtbeginsel vastgegord, met lancetvormige, meestal uitgespreide, of in de hoogte gerigte infneden. Het getal der *stamina* is verschillend; gewoonlijk worden er 7, 9 of 10 gevonden, die, onderling van gelijke lengte, in de hoogte gerigt zijn; de *filamenten* zijn zamengedrukt, zeer fijn behaard, in eene buis beneden aan de bloemkroon vastgehecht; de linievormige, in twee vakken verdeelde, regt op staande goudgele *antheren* geven aan de witte welriekende bloem een zeer fraai voorkomen. Het ovaal-hangwerpig vruchtbeginsel is zijdeachtig, en bevat 5 eitjes, die tot op één na onvruchtbaar zijn. De draadvormige *stylus* is zoo lang als de *corolla*, met een stomp en eenigzins hoekig *stigma*. De vrucht is iets grooter dan eene hazelnoot, droog, kogelachtig, beneden plat, en met den van een gescheurden, platten, en ronden kelk bezet, boven daar en tegen hoekig, naar beneden gedrukt, en in het midden met een puntje van den overgebleven *stylus*; eenhuizig, is dezelve zonder kleppen, met een

re-

redelijk dik, taai, lederachtig, van buiten vuilwit, en op het gevoel zacht bekleedfel, dat van binnen met eene bijzondere, ligtbruine huid overtrokken is. Uit dit vlies gaan de voedende vaten in de noot over, en men bemerkt aldus, dat 5 tot 8 breede strepen van beneden uit den grond naar boven stijgen, die bij de rijpheid van het zaad bijna niet meer zichtbaar zijn. Likteekens, afkomstig van deze strepen, ziet men ook nog op de binnenzijde der schil van de rijpe noot, die kogelvormig, van boven en beneden eenigzins plat, hard, ligt bruin, en hier en daar gescheurd is. Een enkel zaad, dat in gedaante overeenkomt met de holte der zoo even beschreven schil, zien wij omkleed met twee vliezen; het buitenste derzelve is membraanachtig, iets bruin, en met aders doorweven; het andere zeer teeder, van eenen witten metaalglans. Het *Perispermium* is even als het zaad gevormd, amandelachtig en wit. De *Embryo* ligt schuins en vaak horizontaal; hij is melkweit, en maar een derde kleiner dan de breedte van het *Perispermium*. De *Cotyledonen* zijn bladaardig, rond, doch beneden hartvormig ingedrukt. Het ronde, redelijk dikke worteltje is van den navel afwaarts, tegen de zijde van het *Perispermium* gekeerd.

Bij elke inkerving, die ik in den bast van dezen boom deed, kwam er een doorschijnend en helder karmijnrood vocht uit, dat eenen zwakken reuk van benzoin, en daarenboven eenen zoeten smaak had; na verloop van eenige uren waren deze druppels reeds lijmerig, harstig, en hadden nu den aangename geur des benzoin

L 3

zoins

zoins in volle mate; nogtans kunnen wij dezen, uit oude boomen voortspruitenden harst niet tot de beste soort rekenen, die op *Sumatra* alleen uit de nog jong aangekweekte, 4 tot 6 jarige boomen verkregen wordt, en door zijne witte, gemarmerde kleur de voorkeur heeft boven den meer bruinen benzoin, dien men uit de oude boomen verzamelt.

Tot de familie der *Ebenaceen* is ook onze *Diospyros chinensis* te brengen, welke bij den inlander onder de benaming van *Kikwee* bekend is, en waarschijnlijk op *Java* niet te huis behoort, maar door handel en verkeer uit *China* is aangebragt. De vruchten van dezen boom zijn, na pas te zijn rijp geworden, zeer wrang, en kunnen eerst dan genoten worden, wanneer de haar eigene zamentrekkende stof door eene soort van gisting vernietigd is, waarna zij zoet worden. Eenige Chinezen hebben mij verzekerd, dat de gedroogde confituur, welke jaarlijks als *Kikwee* van *China* ingevoerd wordt, van dezen zelfden *Diospyros* in hun land bereid wordt.

Ook in den bast van dezen boom vinden zich sporen van een zamentrekkend beginsel, en het hout is niet minder hard, dan dat van den benzoin-boom.

Het komt mij voor, dat deze door mij opgestelde soort wel eenige gelijkenis heeft met den *Diospyros Kaki* uit *Japan*, bij welchen evenwel al de bloemstelen driebloemig moeten zijn, hetgeen bij de onze slechts met de mannelijke bloemstelen het geval is, zittende de vrouwelijke bloesems enkel in de bladoksels.

D 107

DIOSPYROS CHINENSIS.

P: foliis obovatis et elliptico-oblongis basi attenuatis supra ad costam ramulis petiolisque junioribus tomentosis subtus pubescentibus, pedunculis femineis unifloris.

Een takrijke, ongeveer 25 tot 30 voet hooge boom, met overhoeksche, schuins opstijgende, naar boven onregelmatig verdeelde takken. De jonge rijzen zijn rond, viltig, wit gestippeld.

De bladen verschillen zeer van elkander, daar men er verkeerd eivormige, ovale, en zelfs somtijds bijna ronde, aan een' en denzelfden tak vindt; even zoo onregelmatig is ook derzelver punt; doch kan men eene stompe punt voor de meest eigenaardige aannemen; naar beneden loopen zij puntig uit, zijn daarbij membraanachtig, geaderd, de rand zonder eenige insnijding, somwijlen gegolfd, de boven-zijde flauw glanzig, en de beneden-zijde van eene grijs-groenachtige kleur, en zoo als reeds boven is aangemerkt, sijn behaard. Derzelver gemiddelde lengte kunnen wij stellen op $3\frac{1}{2}$ tot 4 duim, de breedte op 2 duim. De bladstelen zijn maar kort, eenigzins zamengedrukt, viltig, en zonder goot.

De witte bloesems staan op korte stelen in de oksels vooral der bovenste bladen. Wat den kelk der mannelijke bloemen aangaat, deze is kort, vierdeelig; zijne insneden eivormig-puntig, aangedrukt, en ciliaat. De *corolla* vertoont zich klokvormig, opgeblazen, naar boven

L. 4.

ven

ven onder den kleinen, vierdeeligen zoom naauwer, en van buiten met fijne witte haren bezet; hare insneden zijn ovaal en omgekruld. De *stamina* zijn in de *corolla* besloten, en ten getalle van zestien bij paren beneden in dezelve aangehecht; zij zijn zeer kort, en dragen linevormige, puntige, regtopstaande, in twee vakken verdeelde, en ter zijde zich openende *antheren*. In het midden der bloem is een spoor van een hoekig vruchtbeginfel, met eenen korten, schuins-puntigen *stylus*.

De beneden het vruchtbeginfel geplaatste kelk der vrouwelijke bloem is aanmerkelijk grooter, uitgespreid, en aan den beneden-kant van het vruchtbeginfel zijdeachtig; zijne bladaardige insneden vertoonen zich ovaal, van boven stomp, en aan de kanten met fijne haartjes. De *corolla* is niet zoo opgezet als bij de mannelijke bloemen, de insneden van den zoom gaan dieper naar beneden, zijn stomper, en hare zijderanden zijn naar binnen gebogen. Acht wel grootte, doch onvruchtbare *stamina* zijn beneden in de *corolla* gehecht. Het kogelvormige vruchtbeginfel is vierzijdig zamengedrukt. De *stylus* priemvormig, boven in vieren gespleten, even lang als de *corolla*. De *stigmata* zijn in tweeën verdeeld, omgekruld. Ten aanzien der bes zij het genoeg alleen aan te merken, dat dezelve kogelvormig, geel, of zelfs oranjekleurig, en glad is, van de grootte van eenen kleinen oranje-appel. De kelk is bij het rijpworden der vrucht nog meer uit- en met zijn middengedeelte vast-gegroeid in eene holte beneden in de bes, welke van boven iets ingedrukt, met een klein

punt.

puntje, en met vier afloopende strepen geteekend is. In het algemeen achthuisig, is het zaad, dat in elk vak besloten is, verkeerd eivormig, zamengedrukt, kastanjebruin, glad, en met een sappig vleesch omgeven. Het *Perispermium*, naar boven toe dunner dan beneden, is horenachtig; de groote *Embryo* heeft eene verkeerde ligging, met eivormig-puntige, bladaardige, aan elkander liggende *Cotyledonen*, en een worteltje, dat naauwelijks langer dan de *Cotyledonen*, knodsig en stomp is.

Wordt de bovenstaande boom in de lagere landen wegens de vruchten aangekweekt, de natuur heeft ook aan de hoogere boschen, alhoewel schaars, eenige plantsoorten aangewezen, welke zeer verkwikkende vruchten voortbrengen. Als een voorbeeld hiervan moge alleen mijne *Garcinia dioica* dienen, een boomgewas, dat wel eenige overeenkomst schijnt te hebben met de door *Rumphius* beschrevene *Garcinia celebica* uit de natuurlijke familie der *Guttiferen*, en waarvan de vruchten eene zeer aangename zuurachtige verversching opleveren. En wien is wel onze *Garcinia mangostana* onbekend, wier vruchten door de cultuur zoo zeer veredeld zijn, terwijl de in onze boschen zich bevindende moederplant niet dan wrange en on eetbare vruchten voortbrengt? De vraag is, of niet mischien deze *Garcinia*, de *Tjurtje* der *Sunda's*, door aankweeking tot dienzelfden trap van veredeling zoude te brengen zijn; en of niet welligt de wrange en harstige schors van dien boom tot eenig geneeskundig of huishoudelijk gebruik konde gebezigd worden?

L 5

Vers

Vermits de bloesems van deze *Garcinia* bijzonderheden toonen, geheel van alle overige soorten afwijkende, zal eene korte beschrijving, die zich vooral tot de, voor de voorttelling dienende, deelen bepaalt, hier niet te onpas hare plaats vinden.

GARCINIA DIOICA

G: dioica; foliis lanceolatis, floribus confertis.

De stam dezes schoonen booms is regtopstaande, wel tot 35 voet hoog, met eene onevene, in de lengte gegroefde, vuilbruine schors. Na de evengemelde hoogte bereikt te hebben, verdeelt hij zich in onderscheidene dikke takken, die wederom gearmd verdeeld zijnde, eene langwerpige kroon vormen. De schors der jongere takken is donkerbruin, redelijk glad, doch in de lengte met fijne reien. De bladen staan tegen over elkander, op korte, halfronde, iets gedraaide stelen, en zijn lancetvormig, op beide zijden glad, zeer fijn en zeer eenvoudig geaderd, van dunne lederachtige zelfstandigheid, boven puntig, ook wel met eene stompe voorgetrokkene spits, van achteren puntig uitlopend, zonder eenige insneden, op de bovenzijde glanzig, op de benedenzijde ligter groen; volwassen zijn dezelfde $4\frac{1}{2}$ duim lang en $1\frac{1}{2}$ duim breed. De kort gesteelde, bleek-gele bloemen zitten aan de jonge rijsjes in de bladoksels, en komen zeldzamer uit de andere, reeds van bladen beroofde takken voort, zijnde de vrouwelijke

en mannelijke bloemen door onderscheidene boomen van elkander afgezonderd.

Mannelijke bloemen.

De kelk: vierbladig; de blaadjes rond en concaaf.

De bloemkroon: vierbladig; de blaadjes ovaal, concaaf, lederachtig, met eenen stompen dikken nagel.

De stamina: zeer talrijk en kort; stompe, iets hoekige *antheren* zitten op zeer korte *filamenten*, waarmede de convexe vruchtbodem bedekt is.

Vrouwelijke bloemen.

Kelk en corolla: wijken van die der mannelijke bloem niet af.

De stamina: ten getalle van 10—12, beneden het vruchtbeginsel aangehecht; de stompe, onvolkomene *antheren* staan op iets langere *filamenten*, dan die der mannelijke bloemen.

Het pistil: het *germen* is kogelrond, gestreept, met een in vele takjes verdeeld *stigma*, zonder *stylus*.

De vrucht: eene kogelronde, van boven met eene holte, en beneden met den kelk voorziene, gladde, 6—10 huizige bes, waarvan de uitwendige schil uit een tamelijk week, lederachtig samenstel bestaat.

Het zaad: in elk vak een ovaal, zamenge-drukt zaad, in eene weeke *pulpa* bello-
ten.

ten. Het uitwendige bekleedsel taai en vezelachtig, het inwendige vliezig, van lichtbruine kleur. Het *Perispermium* is door de indrukking van het buitenste bekleedsel in overdwarsche rigting gereept, amandelaardig; de *Embryo* linevormig, gebogen, in verkeerde stelling, de geheele lengte van het *Perispermium* doorlopend.

Nog onlangs kwam het mij voor, dat onder de *Guttiferen* ook de twee door mij opgegevene geslachten van *Hornschuchia* en *Dipterocarpus* zouden moeten gerangschikt worden. Aan het eerste dier genera behoort evenwel eene plaats te worden ingeruimd bij de *Salicarien* in de nabijheid van *Lagerstroemia*, en de benaming veranderd te worden, aangezien men nog niet lang geleden een geslacht uit *Brazilië* reeds dien naam heeft gegeven, weshalve ik denzelven hiermede verander in *Cratoxylum*. Wat den *Dipterocarpus* aangaat, zoo zal deze met meer recht geplaatst worden bij de *Ochnen*, dan wel bij de *Guttiferen*.

Zoowel het nut, dat wij mischien van beide deze plantsoorten kunnen trekken, als ook het fraaije voorkomen van dezelve, spoort mij aan dezelve nader aantehalen, niettegenstaande reeds hare kenmerken in den Catalogus van 'slands plantentuin te *Buitenzorg* aangeteekend zijn.

In den roodbruinen, opgescheurden bast van den *Cratoxylum* is namelijk in geringe mate dezelfde zamentrekkende zelfstandigheid, waar- door

door eenige der *Salicarien* als de *Urine* bevorderende middelen in aanmerking komen, en andere van meer zamentrekkenden aard heilzaam zijn geworden in verouderde *Diarrheën*, terwijl deze tonieke en zamentrekkende eigenschap nog duidelijker blijkt uit haar uitwendig gebruik op de daarmede in aanraking gebragte spieren en bloedvaten. Ook in onze *Lawsonia inermis* vertoont zich dezelfde eigenschap, welke tevens vereenigd is met eene bruinroode verwtok, zoo dat vele inboorlingen de nagels aan handen en voeten daarmede voor langen tijd eene bruin-roode kleur weten te geven, doordezelve te besmeren met de sijn gekwetste bladen van de *Patjar mera* of de *Lawsonia inermis*, vermengd met iets *Gambier* en *Arang*.

Vereenigen zich met dit zamentrekkend beginsel, waarvan wij in deze geheele familie sporen aantreffen, daarenboven aromatieke eigenschappen, zoo mag men zich te meer van eene zoodanige vereeniging gewigtige geneeskundige uitwerksels beloven. Dit is het geval met eene soort van het door *Forster* beschreven genus van *Acronychia*, dat, door den zoon van *Linnaeus* verworpen, welligt niet te onrecht door mij als zelfstandig aangemerkt wordt, als niet kunnende geteld worden tot de *Lawsonien* of tot eenig ander geslacht der *Salicarien*. Aangename, aromatiek-bittere, en maar weinig zamentrekkende eigenschappen openbaren zich bijna in alle deelen van dezen struik, en bijzonder in zijne besen, die denzelven waardig maken, dienaangaande nader onderzocht te worden.

Wij

Wij keeren echter terug tot onzen *Cratoxylum*, den *Maron* der bergbewoners, en merken bij denzelven in het voorbijgaan nog aan, dat men zijne houtskolen bij voorkeur in de smederijen gebruikt, als redelijk hard zijnde, en weinig afgeevende, niettegenstaande de verkoling van het hout hier over het algemeen op de slordigste wijze ten uitvoer gebragt wordt.

Tot de voornaamste kenmerken van dit geslacht behooren de navolgende:

CRATOXYLUM.

Calix: 5 *partitus*.

Corolla: 5 *petala*.

Stamina: *numerosa*, *basi connata in tres phalanges*.

Germen: *trigonum*, *styli tres*; *stigmata oblonga*.

Capsula: *elliptica*, *trilocularis*, *trivalvis*; *receptaculum columnare triquetrum*.

Semina: *plura*, *compressa*, *superne arillata*, *receptaculo imbricatim affixa*. *Perispermium nullum*. *Embryo rectus*; *radicula longa*, *infera*.

Mijne aantekeningen behelzen omtrent dezen boom, welken ik naar den ijverigen kruidkundigen *Hornschuch* den triviale naam *Cratoxylum Hornschuchii* heb gegeven, de volgende bijzonderheden.

De niet dikke, ronde, redelijk gladde stam verschaft den *Sunda's* een zoo hard hout, dat het

hetzelve voor eene der beste soorten tot vervaardiging van rijstblokken gehouden wordt.

De *takken*: hebben eenen geelbruinen bast, en afstaande, decusfaat geplaatste rijzen.

De *bladen*: hebben dezelfde plaatsing als de jonge rijzen, en staan op zeer korte bladstelen; zijn langwerpige-lancetvormig, toegespitst, laurieraardig, glanzig; derzelve opwaarts gerigte kanten zijn iets uitgekarteld (*marginibus sub-erosis*), en de middenribbe der jonge bladen is somtijds iets vleeschkleurig.

De *bloemtrosfen*: in de oksels der bovenste bladen, vormen te zamen beschouwd eene lange *panicula*, aan welke de kortgesteelde bloemen bij hoopjes naast elkander zitten.

De *bloemen*: donker rozenkleurig, hebben eenen kelk, die onder het zaadhuis zitten blijft, welks stompe insneden iets korter zijn dan de verkeerd eivormige, niet afvallende, maar slechts verwelkende bloembladen. Een aanzienlijk getal van priemvormige, uiteengespreide *filamenta* vormen beneden drie bundels, en hebben kleine bijna ronde *antheren*, die zich in twee vakken openen. Het oblonge, driekantige vruchtbeginsel eindigt in drie van een gespreide, zitten blijvende *styli*, elk met een oblong *stigma*. Het zaadhuis van eene langwerpige gedaante, is driehoekig, driehuisig, met drie kleppen, welke boven aan de punt openspringen. De membraanachtige tusschenschotten, in het mid-

in midden van de kleppen zittende, hangen beneden even vast aan den driehoekigen, gegroefden vruchtbodem, die even als een pilaar het midden van het zaadhuis beslaat, en waaraan beneden in elk vak onderscheidene langwerpige, zamengedrukte, naar boven gevleugelde zaden over elkander gehecht zijn. In dit zaad is geen *Perispermium* aanwezig; de *Embryo* van langwerpige gedaante is bijna regt, melkwit, met kleine stompe *Cotyledonen*, en eenen, naar beneden gerigten, langen, naar onder toe verdikten wortel.

Onder de geboomten is de *Palaglar* zonder tegenspraak een der schoonste op *Java*. Ik heb zijne tot de voortteling benoedigde werktuigen het eerst waargenomen op de gemiddelde hoogten van den *Salak*, waar dezelve, benevens den *Kimerak* of *Kipoetrie*, de *Cedrela febrifuga*, en eenige andere boomsoorten, zijne kruin verre boven de overige boomen verheft. Ik was verbaasd, toen mijne oogen voor de eerste maal de reusachtige gedaante des *Palaglar*s aanschouwden, als niet zeldzaam tot de hoogte groeiende van boven de 160 voet, en tot den omvang van 10 voet. Als een pilaar rijst de *kolosale* stam opwaarts, en breidt zich alleen boven uit in eene luchtige kroon, uit stevige takken bestaande, welke versierd zijn met groote costate bladen, en met bloesems, wier schoon voorkomen geheel beantwoordt aan den liefelijken geur, welken zij uitwasemen.

Uit de izabelkleurige, met ronde, vlakke, witachtige wratten overdekte en redelijk dikke schors, vloeit door insneden een balsam, welke

III

In de lucht tot eene dikke, smerige, gekorrelde, terpentijnachtige massa verdikt, waarvan de reuk wel eenigzins met dien van de *Copaive* balsam overeenkomt; ook het vaste hout is met deze harst-aetherieke deelen doordrongen. Het laatste dient tot bouwstof; tot het kolen-branden beveelt het zich bijzonder aan, en zoude tevens wegens zijnen harstachtigen aard tot de bereiding van teer in aanmerking kunnen komen. De bewoners van ons gebergte weten van dezen balsam geen ander nut te trekken, dan tot het maken van flambouwen, door groote bladen daarmede te besmeren, welke vervolgens zamengerold hun tot fakels dienen. Deze balsam wordt in *alcohol* volkomen en zeer schielijk opgelost, en verspreidt bij het verbranden eenen niet onaangenamen reuk.

De *Dipterocarpus trinervis* heeft mij gediend, om naar denzelfden die karakters aan te geven, waardoor zich dit geslacht van alle overige onderscheidt. Zij zijn de volgende:

DIPTEROCARPUS.

Calix: campanulatus, limbo quinquesido, inaequali; laciniis duabus majoribus oppositis, demum elongato-ligulatis.

Corolla: petala quinque, inferne coalita.

Stamina: filamenta numerosa, duplici serie squamulis membranaceis inposita. Antherae aristatae, cuspidatae.

Pistillum. germen sessile; stylus subulatus.

Pericarpium: nux coriacea, ovata, unilocularis, evalvis.

M

Se+

Senen: unicum. Perispermium nullum. Embryo inversus. Cotyledones contortuplicatae. Radicula supera.

De beide soorten, welke ik tot dus verre van dit *genus* heb ontdekt, wijken van elkander af, voornamelijk in de gedaante van de groote vleugels der vruchten, en daarin, dat de botten van de eene soort lang behaard, van de andere daarentegen glad zijn. Voor het overige verschillen zij weinig van elkander, en beide soorten hebben ovaal-langwerpige bladen, die van boven in eene punt eindigen, welke daarenboven geribd-plicaat zijn, en eenvoudige, in de oksels der bovenste bladen staande *racemi* voortbrengen. De navolgende kenteekenen zullen tot hare onderscheiding voldoende zijn:

DIPTEROCARPUS RETUSUS.

D. calicis laciniis duabus majoribus ligulatis retusis reticulato-nervosis, racemis axillaribus gemmisque pilosis.

DIPTEROCARPUS TRINERVIS.

D. laciniis calicis duabus ligulatis obtusis obtecto-venosis; racemis axillaribus pubescentibus; gemmis glabris.

De takken: zijn, nog jong zijnde, rond, donkerbruin, met witte stippen; door het afvallen der *stipulae* zijn zij ringsgewijze gestreept, en door dat der bladen blijven aan dezelve likteekens terug.

De

De bladen: staan overhoeks, op half ronde, vlak uitgesleufde, omtrent drie duim lange bladstelen. Dezelve zijn laurier-aardig, broos, met beneden gladde randen, die naar boven vlak uitgerand zijn; op de keerzijde komen de regelmatig geplaatste ribben sterk vooruit; derzelve gewone lengte is van 10 tot 11 duim, terwijl zij van 6 tot 6½ duim breed zijn.

De bloemen: vormen door middel van korte, ronde stelen, welke ten getalle van 5 tot 8 overhoeks aan eenen heën en weder gebogenen bloemsteel zijn gehecht, eenen eenvoudigen *racemus*; deze algemeene bloemsteel is rond, overgebogen, en overdekt met een fijn, geelachtig dons. Opmerkenswaardig is de verandering van gedaante, waaraan de kelk bij het rijp worden der vrucht onderhevig is. Hij staat eigenlijk onder de vrucht, maar aangezien zijn grootste gedeelte zich boven het *pistil* ontvouwt, en na de bevruchting met hetzelfde aaneengroeit, kan hij ook voor *semisuperus* gehouden worden. Deze kelk dan, die tijdens het bloeijen izabelkleurig, van buiten fijn behaard, en van binnen zijdeachtig was, wiens groote insneden toen maar 1½ duim lang en nog geen derde gedeelte van een duim breed waren, verliest allengskens zijn uitwendig behaarsel, en terwijl zijn buikachtig gedeelte met het meer en meer zich uitzettend *ovarium* ineenvloeit, groeijen voornamelijk de gemelde lange insneden

M 2

blad-

bladaardig voort; vijf nerven, van welke drie doorloopen, beginnen zich met de netsgewijze vaten meer en meer te ontwikkelen; de kleur der daarin afgescheidene sappen gaat, na onderscheidene lichtroode tinten, eindelijk over tot het roodbruine, hetgeen de kleur is van den kelk aan de rijpe vrucht, wiens regt opstaande vleugels in dien staat de lengte hebben van 3 duim, en de breedte van $1\frac{1}{2}$ duim.

De langwerpige, eenigzins scheeve, en van boven stompe bloembladen zijn zonder nagel onder het *germen* gehecht; van redelijk dikke zelfstandigheid zijnde, hangen zij beneden op eene zoodanige wijze aan elkander, dat de eene zijde van het eene blad door die van het andere bedekt is, terwijl zij van boven in eene scheeve, iets verdraaide rigting overgebogen zijn; door eene breede, lichtpaarse streep, die in de lengte zijdewaarts over deze witte, $2\frac{1}{2}$ duim lange en $\frac{2}{3}$ duim breede bloembladen heenloopt, verkrijgt de bloem een buitengemeen fraai aanzien.

De talrijke *filamenten* komen buiten de *corolla* niet te voorschijn; zij zijn van boven zeer puntig en iets gebogen, beneden zamengedrukt, en op twee rijen van kleine, dicht om het vruchtbeginsel geplaatste schubbetjes ingeplant. De vakken der *antheren* zijn van elkander afgescheiden, en openen zich zijde- waarts.

Het vruchtbeginsel is ovaat-bolachtig, sijn behaard, en de *stylus* reikt niet verre boven de *stamina*, en draagt een simpel *stigma*.

De

De noot is, zoo als reeds gezegd is, bijna geheel door den kelk omkleed; dezelve is ovaal, van boven met een puntje; bijna houtachtig, is dezelve overdekt met benedenwaarts gerigte, geelbruine haren; doch van binnen is deze houtachtige schil glad, en omsluit naauwkeurig den *Embryo*. Deze laatste heeft de gedaante der noot, met die uitzondering, dat hij hoofdzakelijk aan zijne *basis* sterk gegroefd is. Het uitwendige zaadvlies, dat den *Embryo* omgeeft, is papierachtig, zwartbruin, en glinsterend; het daarop volgende is daarentegen veel dunner, van lichtbruine kleur, en vloeit zoo innig met de *Cotyledonen* in een, dat dezelve daar door als gemarmerd voorkomen, en vermits dit vlies in al zijne kronkels indringt, mag ook de oorsprong van de harstachtige, naar *Copaiva* balsam riekende deelen, waarmede de geheele *Embryo* vervuld is, toegescreven worden aan eene afscheiding door dit vlies. Genoeg, zoodra de kieming aanvangt, en dezelve door licht, warmte en vochtigheid genoegzaam begunstigd wordt, begint het kleine, ronde, boven verkeerdt geplaatste, puntige worteleinde zich te verlengen, waarmede allengskens de blaadjes naar boven worden getrokken. Deze uitrekking van het jonge plantje heeft tevens ten gevolge, dat de bovenste einden der *Cotyledonen* als twee linievormige, halfronde strengen opwaarts getrokken worden, welke laatste het plantje in zijnen teederen ouderdom het voedsel toebrengen uit het overschot der teruggeblevene *Cotyledonen*, hetwelk bij verre na het grootste gedeelte uitmaakt. De steel van deze pas ontluikende

M 3

plana

plant is rond en ruig, zijne blaadjes lancetvormig, zamengevouwen, geribd, en ruig-harig.

Toen ik de zoo beschreven boomen het eerst liet omkappen, beloofde ik mij van dezelve tevens eenen rijken oogst van parasitische gewassen, doch vondt mij te dien opzichte geheel en al bedrogen. Niet voor dat de *Dipterocarpi* eenen zekeren ouderdom bereiken hebben, na dat de aandrang der sappen naar den splint en de schors vermindert, en de eigenaardige afscheiding der vochten in deze deelen bijna heeft opgehouden, schijnen zij geschikt te zijn, om soortgelijke gewassen op te voeden. De meeste der overige boomen zijn daarentegen bedekt met vele *Parasieten*, die dikwijls vereenigd met andere klimmende plantsoorten, de schoonste guirlandes vertoonen, prijkkende met de sierlijkste bloesems.

Tot de eerste soort van gewassen, die bij voorkeur op boomen huisvesten, kunnen wij voor *Java* eenige honderden soorten van *Orchideën* rekenen, benevens vele *Varenen*, *Loranthen*, *Aralien* enz., die dan met de menigte aan de boomen opklimmende *Bignonien*, *Cisfi*, *Contorten*, *Apocyneën*, *Asclepiadeën*, *Cucurbitaceën* enz. het veelkleurige tafereel vertoonen. Ik zoude te wijdloopig worden, door al de gewassen hier te beschrijven, welke ik van dien aard op den *Salak* heb waargenomen, en zal om die reden mij alleen tot eenige van de *Parasieten* bepalen, die tevens, zooveel ik heb kunnen nagaan, nog onbekend gebleven zijn. Hiermede zal ik dan deze verhandeling eindigen, en de eigenlijke klim-

klimmers, waardoor de toegang der boschen ons somwijlen zoo ongemeen moeilijk gemaakt wordt, in een nader verslag over dit zoo plantrijk gebergte, bekend maken.

Het is waar, dat mij ten opzichte der eigenschappen van de meeste der thans te verhandelen planten niets belangrijks is bekend geworden; maar even min is het bewezen, dat zij geheel van nut zouden ontbloot zijn, zoo dat het niet dan raadzaam zijn kan, dezelve door beschrijving aan de vergetelheid te onttrekken. Zoo veel alleen weet ik van de *Loranthen* te zeggen, dat hunne schors iets zamentrekkend is, en dat de besfen van eenige soorten door de inlanders rauw gegeten worden, alhoewel derzelve schil eenen wrangen smaak heeft, en het zaad van eene taaije, kleverige stof omgeven is, die hetzelfde oneetbaar maakt, zoo dat niets dan het meer uitwendige, gelijk-achtige, iets zoete vocht de tong onzer inlanders, bij het genot dezer besfen, ten prikkel dienen kan.

Alle *Loranthen* zijn parasietisch; eenige houden zich slechts op bepaalde plantsoorten op, en worden alleen maar op zekere hoogten van het gebergte gevonden, waartegen het grootste gedeelte dienaangaande minder kiesch is, zoowel wat de standplaats als de ligging aangaat, waar dezelve voorkomen. In de plaats van eenen kelk, is het vruchtbeginsel bij dit geslacht van boven slechts omzoomd met eenen gewoonlijk iets verhevenen rand; de dunne buis der *corolla* eindigt in eenige smalle diepe insneden, wier getal bij de onderscheidene soorten niet altijd hetzelfde is, maar meestal met dat der *stamina*

overeenstemt, die onder deze insneden in de buis der *corolla* vast zitten. De bes bevat maar één zaad, en wordt wegens hare zachte, slijmachtige zelfstandigheid gretig door de vogels gezocht; de meer taaije stof nogtans, die geheel onoplosbaar is in de darmvochten, beveiliget het zaad tegen de anders onvermijdelijke nadeelige inwerking van de spijsvertering, en geheel niet aangedaan door dezelve, blijft het hangen aan de boomen, en groeit met dezelve weldra zoo innig in een, dat beide maar een enkel gewas schijnen te zijn. Daarom geven onze inlanders aan deze planten ook de benaming van *tay boerong* (vogeldrek), of ook *Mengando*, dat zoo veel beteekent als *Parasiet*. Zie hier dan de beschrijving van acht onderscheidene soorten van *Mengando*, bij welke ik nog die van den *Loranthus pentandrus* zoude kunnen voegen, indien deze niet reeds bekend was.

LORANTHUS ALBIDUS.

L. pedunculis confertis, floribus glomeratis albidis, foliis petiolatis ovato-oblongis coriaceis.

Even als andere *Loranthen* is ook bij dezen, die bij de *Sunda's Mengando ketjibong* genoemd wordt, de tronk in zoo onregelmatig door elkander loopende rijzen verdeeld, dat zijne rigting moeilijk kan bepaald worden. De voorjarige rijzen zijn rond, lichtgrijs, glad, en ter plaatse, waar de bloemen zitten, of de bladen aangehecht zijn, knoestig; de
jon-

jongere rijzen daarentegen zijn meer zamengedrukt, bruinachtig grijs.

De bladen staan op vlakronde, uitgesleufde, eenen halven duim lange bladstelen; zij zijn ovaat-langwerpig, gedeeltelijk lancetvormig, van boven puntig, zeer glad, met weinige aders doortrokken, en van 3 tot 3½ duim lang, en 1¼ duim breed.

De bloemstelen zijn niet veel langer dan die der bladen, iets zamengedrukt, ten getalle van 3 tot 6 ter plaatse van de afgevallene bladen of rijzen bij een vergaderd, en aan hunne *basis* voorzien met vele zeer kleine puntige schubbetjes.

De bloemen staan boven op den bloemsteel, en komen te voorschijn uit eenen knop van eene menigte opeengehoopte *bracteën*, van welke de naar buiten geplaatste ovaat-puntig en concaaf, de ter zijde van den kelk of meer naar binnen staande langwerpig en gekield zijn. De buis der *corolla* is, zonder de insneden gerekend, 1½ duim lang, gebogen, in het midden opgeblazen, met zes linievormige, ¾ duim lange, schief nederwaarts gebogene, paarsche insneden, van dikkere membraanachtige zelfstandigheid dan die van de buis. De zes filamenten staan op deze insneden, die zij in lengte evenaren; dezelve zijn eenigzins overgebogen, zamengedrukt, en dragen boven aan de binnenzijde de langwerpige gele *antheren*, terwijl zij naar beneden streepsge wijze in de buis der *corolla* afloopen, en, even boven de inplanting van dezelve in den kelk, als zes iets vooruitstekende knopjes ophouden. Het vruchtbeginsel is van boven vlak

en oranje-kleurig. De *stylus* draadvormig, in zijn midden verdikt, naauwelijks korter dan de *corolla*, met een knopvormig, oranje-verwig *stigma*.

LORANTHUS ATRO-PURPUREUS.

L. racemis axillaribus confertis, floribus tetrandris, pistillo staminibusque atropurpureis, foliis oppositis ovalibus subtus pruinosis.

De *rijzen* van dezen *Mengando taij boerong* hangen in eenen boog van boven de boomen af, zijn rond, lichtbruin, en op het gevoel door kleine bruine stipjes iets ruw.

De *bladen* zitten aan korte, ronde, iets uitgesleufde stelen; zij zijn glad, geaderd, van 4 tot 4½ duim lang, en bijna 2 duim breed.

Aan elk der in de oksels der bladen ten getalle van 3 tot 5 gewoonlijk geplaatste korte *racemi*, vindt men van 5 tot 8 bloemen op korte stelen, en onder het vruchtbeginfel derzelve, eene kleine, aangedrukte, stompe, roestkleurige *bractea*. De rand van den kelk is naauwelijks zichtbaar. De buis der *corolla* is beneden dikker, naar boven toe gebogen, in de bogt opengespleten, vuilwit van kleur, met vier naar eene zijde teruggebogene, smalle insneden. De gekleurde *filamenten* zijn draadvormig, zamengedrukt, iets korter dan de draadvormige *stylus*, die gebogen, en met een knopvormig donker-purperkleurig, van boven ingedrukt *stigma* bekroond is. De langwerpige bes is van boven vlak, en opent zich aldaar, wanneer zij

zij gedrukt wordt, door een klepje. Het zaad is insgelijks paars, langwerpig-hoekig, van boven met vier tandjes, beneden puntig; het bolachtige worteltje is naar boven gekeerd.

LORANTHUS GEMMIFLORUS.

L. gemmis solitariis multifloris, foliis petiolatis oppositis ovatis l: ovalibus coriaceis, racemis junioribus tetragonis.

Wij vinden dit gewas in de bergachtige streken; de *takken* zijn rond, glad, bruinachtig; doch de jonge en voornamelijk de bloemdragende *rijzen* vierkant.

De *bladen* hebben ronde, onder derzelve inplanting iets gesleufde, van 1 tot 1½ duim lange blad-stelen; van parkementachtige zelfstandigheid zijnde, zijn zij aan weêrzijde glad, eenvoudig geaderd, van 3 tot 4 duim lang, en bijna 2 duim breed.

De bloesems komen uit enkele, in de bladokfels zittende *gemmen*, die uit eene menigte, *imbricaat* over elkander gevoegde concave blaadjes zamengesteld zijn, en van welke de benedenste blaadjes kleiner en ovaal-puntig zijn, terwijl de andere eene meer ovale gedaante hebben, en ook grooter zijn. De algemeene vruchtbodem (*receptaculum*) is vlak, en naakt; op denzelven staat eene menigte bloesems in de gedaante van eenen kwast bij elkander. Geen rand van eenen kelk is merkbaar; de *tubus* der *corolla* is zeer dun, linie-vormig, en van lichtgele kleur; de zes priem-vormige insneden zijn nedergebogen en karmijn-rood, welke kleur

kleur ook aan de haar-vormige *filamenta* eigen is. De *stylus* is iets korter dan de *corolla*; haar-vormig, met een puntig *stigma*. De kogelvormige besen zijn niet veel grooter dan eene erwt, glad, van boven ingedrukt, op korte zamengedrukte steeltjes staande; het zaad is mede kogel-vormig.

LORANTHUS VENOSUS.

L. racemis axillaribus confertis, floribus pentandris, foliis petiolatis oppositis alternisve oblongis coriaceis subtus subsanguineo-venosis.

Deze *Loranthus* komt in de nabijheid van *Buitenzorg* voor, en heeft veel overeenkomst met den *Loranthus pentandrus*; de dikkere zelfstandigheid der bladen, die meest tegen elkander staan, laten denzelven nogtans gemakkelijker onderscheiden. Zijne loten zijn zeer verstrooid, rond, aschkleurig, en bruin gestippeld. De omtrek der bladen is zeer verschillend; veelal langwerpig, en van boven stomp en beneden puntig, zijn echter verkeerd eivormige en bijna ovale niet zeldzaam. Derzelve bovenzijde is flauw-glanzig, en op de keerzijde zijn de middenrib en de aderen bij de volwasfen bladen meestal bloed-rood; zij zijn van 4 tot 4½ duim lang, en van 1½ tot over 2 duim breed. De bladstelen zijn niet langer dan ½ duim, bijna rond, op de bovenzijde vlak, en van onderen aan de *basis* somtijds karmijn-rood. De *racemi* zijn ruim dubbel zoo lang als de bladstelen; de bloemen kort gesteeld,

en

en zoowel deze stelen, als eene kleine, stompe, ei-vormige, onder het cilindrieke vruchtbeginsel aangedrukte *bractea* zijn benevens de beneden buikige *corolla* witachtig bepoe-derd. De rand van den kelk is gekorven, en de vijf diepe insneden der *corolla* overgebogen en zwavel-kleurig. De *stamina* hebben de lengte dezer insneden, zijn licht-geel, draadvormig, om den *stylus* vergaderd, van welchen het kogel-vormig *stigma* even over dezelve uitsteekt. De bes is eivormig-oblong, van boven met den kelkzoom bezet, en overdekt met een grijs poeder; hare schil is lederachtig, en bevat in een taai slijm een ovaat-langwerpig zaad, dat aan zijn boveinde vijf tandjes heeft. Ontdoet men het zaad van dezen *glutineusen* rok, zoo komt het *Perispermium* en de stompe wortel van den *Embryo* te voorschijn. Het *Perispermium* is eivormig, wit, slijmig, en omsluit slechts het *Cotyledon* van den *Embryo*, maar niet zijn worteltje, dat vrij naar boven staat. De *Embryo* staat verkeerd, is $\frac{1}{3}$ korter dan het *Perispermium*, knodsvormig, met het puntig *Cotyledon* naar beneden gerigt.

LORANTHUS SPHAEROCARPUS.

L. racemis axillaribus solitariis geminisve; foliis breviter petiolatis ovato-oblongis coriaceis; baccis globosis.

Deze *Parasiet* wordt ook bij *Buitenzorg* gevonden. Zijne loten zijn rond, lichtbruin, verheven gestippeld, aan de inhechting der
blad-

bladstelen iets opgezet. De bladen zitten op korte, ronde bladstelen zonder sleuf; zij eindigen van boven in eene stompe punt, zijn stevig, glad, op de bovenzijde eenvoudig geaderd, op de keerzijde zonder aders, van $3\frac{1}{2}$ tot 4 duim lang, en gewoonlijk $1\frac{1}{2}$ duim breed. De kort gesteelde bloemen zitten meest over elkander aan de niet vertakte *racemi*, welke niet geheel zoo lang zijn als de bladen. Onder het eivormige vruchtbeginfel ontwaart men drie kleine stompe *bracteën*. De bleek groene *corolla* is, voor dat zij open gaat, naar beneden toe opgeblazen, naar boven hoekig, en onder den zoom zamengetrokken; hare zes smalle insneden zijn iets omgekruld, en aan de punt karmijn-rood. De zes *stamina* zijn tegen elkander gebogen, niet korter dan de insneden der *corolla*; de draad-vormige *stylus* verheft iets boven de *antheren* een knop-vormig, van boven vlak, en met kliertjes bezet *stigma*. De bes is geheel glad, en terwijl zij van boven eenen kleinen rand en navel heeft, die omgord is met eenen bruinen ring, te midden van welchen een puntje uitsteekt, is zij beneden met de bovengemelde *bracteën* bezet. Het zaad is ovaat, met zes afslopende strepen geteekend, en de knods-vormige *Embryo* ligt verkeerd, met den kogel-vormigen wortel naar boven gekeerd, in het vleeschaardige *Perispermium*.

LORANTHUS AVENIS.

L. pedunculis confertis bifloris; foliis oppositis lanceolatis aveniis; baccis ovalibus.

Ik heb deze nieuwe soort slechts een maal op

op de *Laurus microphylla* aangetroffen, eenen struik, die op eene hoogte van ongeveer 4000 voet het weelderigst groeit. De loten zijn heên en weder gebogen, rond, lichtgraauw, en knoestig, waar de bladen aangehecht zijn. Deze zijn lederachtig, van boven met eene stompe punt, beneden iets puntig, geheel glad, zonder aders, op de bovenzijde glanzig, tot 2 duim lang en $\frac{1}{2}$ duim breed. De in de oksels der bladen staande bloemstelen zijn korter dan de bladen. De bloem nog onbekend. Boven op de ovale, gladde, oranjegele bes ziet men eenen ingedrukten navel, met een puntig overschot van den *stylus*, en onder de bes eenige driekantige *bracteën*. Het ovale, gestreepte zaad is omgeven met een lijmig vleesch.

LORANTHUS LEPIDOTUS.

L. racemis axillaribus confertis; floribus tetrandris, foliis petiolatis ovalibus subtus ferrugineo-lepidotis.

Hij valt slechts op eenige boomen, en onder andere op eene nog niet bekende eiksoort, de *Quercus glaberrima*, op de toppen des *Salaks*, en op die van andere onzer hooge bergen. Zijn steel is zeer rijk in takken, die in geheele bundels naar beneden hangen; dezelve zijn rond, grijsachtig bruin, en met fijne wratjes overdekt; daarentegen zijn de jonge rijzen donker roestkleurig. De kort gesteelde bladen zijn lederachtig, geaderd, op de bovenzijde wit gepoederd, $2\frac{1}{2}$ duim lang en bijna een duim breed, staande

de dezelve bijna vlak over elkander. De korte onverdeelde *racemi* worden in de oksels der bovenste bladen gepaard aangetroffen, en in de meer beneden aan de takken zittende bladen zijn dezelve talrijker bijeenverzameld; zoowel de algemeene bloemsteel, als de zeer korte stelen, aan welke de bloemen zitten, als mede de kelk, en de, onder denzelven gehechte, zeer kleine, eivormige *bractee*, zijn roestkleurig. Dezelfde kleur heeft ook de lange, iets overgebogene buis der *corolla*, die aan de eene zijde opengespleten is. De vier linievormige insneden zijn kort, naar eene zijde teruggebogen, en niet veel langer dan de draadvormige *filamenten* met hunne oblonge, van achter paarskleurige *antheren*. De *stylus* is zoo lang als de *corolla*, draadvormig, donker karmijn-rood, met een dusdanig gekleurd knodfig *stigma*. De bes heeft eene verkeerd eivormige gedaante, en is geheel roestkleurig.

LORANTHUS FUSCUS.

L. pedunculis axillaribus subbifidis, pedicellis unifloris, floribus tetrandris, foliis petiolatis obovatis, junioribus ellipticis.

Ook deze *Loranthus* wordt alleen in ons hoog gebergte aangetroffen. Hij heeft op verre na niet het fraaije voorkomen van de vooraf beschrevene soort, maar een somber aanzien, veroorzaakt door het vuile en geheel niet levendige groen zijner bladen. Ook zijne loten zijn overhangend, rond, zwart-bruin, geel gestippeld. De bladen staan over elkander op

korre,

korre, bijna ronde, ongesleufde bladstelen; zij zijn lederachtig, en tot op de middenrib, welke op de keerzijde vooruit steekt, zonder merkelyk vooruitkomende aders; de gewone lengte van dezelve is 1½ duim, en hunne breedte weinig meer dan 1½ duim. De bijna altijd gevorkte bloemstelen zijn korter dan die der bladen, en even als de bloemknoppen rood-bruin, terwijl de geopende bloemen geelachtig zijn. Bij deze valt verder niets aantemerkten, dan dat de rand van den kelk onder de *corolla* samengetrokken is; en dat de buis der *corolla* slechts kort, cilindriek, en aan de eene zijde van een gespleten is, zijnde de vier korte insneden niet overgebogen, maar naar de eene zijde opwaarts gerigt. De bevruchtende deelen zijn donker purperkleurig; de *stamina* staan in eenen halven cirkel om den draadvormigen *stylus*, zonder dat beiden boven de insneden van de *corolla* uitsteken. Het *stigma* is kogel-vormig, en de vrucht obovaat.

Ik zal dan nog laatstelyk eenige van die plantsoorten beschrijven, die, even als de *Loranthen*, op andere gewassen woekeren, en mij tot dat einde slechts tot eenige bepalen, die, zoo als ik vermeen, zich tot dus verre aan het botanisch onderzoek onttrokken hebben. Tot deze behooren dan ook sommige *Bignonien*, en ik merke in het voorbijgaan bij dezelve alleen op, dat de botanische merkteekenen der onderscheidene *genera* uit de natuurlijke familie der *Bignoniaceen* ons nog niet genoegzaam bekend zijn, en dat vele soorten, welke tot een en hetzelfde *genus* worden gerangschikt, somwijlen zoo zeer van elkander

N

ver-

verschillen, dat eene hervorming van deze familie ten hoogste noodzakelijk wordt. Misschien zal ook het gezegde op de hier te beschrijven *Bignonien* betrekking hebben.

BIGNONIA ANGUSTIFOLIA.

B. foliis infimis oppositis, summis fasciculatis linearibus crassis, floribus axillaribus solitariis, siliquis linearibus.

De draad-vormige, dooreengeslingerde wortelvezels zijn horizontaal verspreid over den bast des booms, waarop deze *Bignonia* groeit. De geheele plant is kruid-aardig, en heeft eenen ronden, buigzamen, nederhangenden, gladden, licht-bruinen, weinig verdeelden, van 2 tot 3 voet langen steel. Hare bladen zijn glad, breekbaar, van 2 tot 2½ duim lang, en tot ⅓ duim breed; ook sommige van eene lancet-vormige gedaante worden onder dezelve aangetroffen. De bloemstelen zijn nauwelijks ⅓ duim lang, eenigzins hoekig. De kelk heeft vijf puntige insneden; de *corolla* is beneden tubuleus, meer naar boven buikig, zeer fijn behaard, grasgroen, met vijf ongelijk-aardige, in de hoogte gerigte lappen, waarvan de zoom paars is, en van welke de drie voorste kleinere lappen daarenboven nog op de binnenzijde eenen dusdanig gekleurden en iets verhoogden streep hebben. De didynamische *stamina* zijn ingeplant in het buikachtig gedeelte der *corolla*; een vijfde onvruchtbaar *stamen* staat in hun midden, van boven eindigende in een knopje, en dat, zoo als de

ove-

overige *filamenten*, als een verhoogde streep van binnen de *corolla* naar beneden afloopt. Niet slechts de vruchtbare *filamenten*, maar ook de *stylus* komen iets buiten de *corolla* te voorschijn, en zijn met fijne haartjes bezet; de *antheren* zijn oblong, ter zijde van de *filamenten* gehecht, violet, en aan hare bovenpunt twee aan twee verbonden. Uit het langwerpige, bifurcate vruchtbeginsel, dat door eenen iets verheven en gelleufden ring beneden omgeven is, rijst de draad-vormige *stylus* gebogen opwaarts, en eindigt in een schild-vormig, in zijnen omkring vleeschkleurig *stigma*. De *siliqua* is linie-vormig, rond, glad, beneden met den kelk, en met den zo even vermelden ring bezet, en men vindt onder dezelve enkele die één voet, en zelfs nog langer zijn; dezelve opent zich in de lengte door twee kleppen, en is door een parallel papierachtig tusschenschot in twee vakken verdeeld, ter zijde van hetwelk de vlakke, lang gevleugelde zaden over elkander gehecht zijn.

BIGNONIA ALBIDA.

B. foliis oppositis elliptico-lanceolatis utrinque attenuatis supra nitidis subtus albidis ad costam subtus purpurascens; floribus terminalibus axillaribusque confertis cernuis.

Ik heb deze soort, den *Mengando manjal*, twee malen in bloei aangetroffen, in de maand October bij *Tjoo*, in het Bantamsche, en op den *Salak*, in December, waar dezelve insgelijks

N 2

pa

parasietisch voorkomt. Haar steng is heên en weder gebogen, schaars verdeeld, rond, glad, witachtig, en redelijk taai. De bladen zitten op eenen afstand van 3 tot 5 duim paarsgewijze van elkander verwijderd, op korte, ronde, vleezige, meestal paarskleurige bladstelen; derzelve rand is fijn en weinig uitgekarteld; voor het overige zijn zij dik van zelfstandigheid, geheel glad, vlak, zonder aders, tot 4 duim lang, en bijna 2 duim breed. De korte bloemstelen zijn draad-vormig, hoekig, éénbloemig, en ter plaatse, waar zij uitkomen, zit eene menigte van kleine, priem-vormige, purperkleurige *bracteën*. De kelk is bleekgroen, bekervormig, met vijf lange, lancetvormige, zeer puntige, paarſe insnedden, die van buiten met eene nerf doortrokken zijn. De *corolla* is gebogen tubuleus, van boven iets buikig, niet veel langer dan de kelk, met vijf bijna gelijkwaardige, korte, regtöp staande lappen; zij is grasgroen van kleur, en alleen boven op de binnenzijde paars gestipt. De aanhechting der *stamina* is gelijk aan die van de *Bignonia angustifolia*; dezelve staan namelijk opposit met de lappen der *corolla*, zijn didynamisch, tegen elkander gebogen, en bij deze soort veel langer dan de *corolla*; beneden hunne inplanting kunnen zij ook niet tot op den grond der *corolla* afloopen, alzoo een boordsel van vele kruidachtige haren zulks belet. De paarſe *antheren* zijn niet aaneengehecht, en het *sterile stamen* is maar zeer klein, en diep in de *corolla* geplaatst. Het langwerpige vruchtbeginsel zit op eenen kleinen, tolvormigen vruchtbodem, ein-

eindigt in eenen draadvormigen *stylus*, die, zoo als de *filamenten* met fijne haartjes bezet is, en, iets gebogen, zijn ovaal, stomp en paarskleurig *stigma* nog boven dezelve verheft. De vruchten heb ik nog niet kunnen onderzoeken, en, naar het *germen* te oordeelen, schijnen dezelve niet wezenlijk van de andere soorten van *Bignonien* te verschillen.

Van de vele *Solanums* onzer bosſchen worden de bladen van eenige soorten door de inlanders gekookt als groente gegeten. Ik kan mij niet herinneren, of mijn *Solanum parasiticum* hiertoe ook behoort; het is het eenigſte *Solanum*, dat mij als parasietisch bekend is, zoo dat ik het hierna den naam heb gegeven van

SOLANUM PARASITICUM.

inermis, foliis integris.

S. caule frutescente nodoso; foliis lato-lanceolatis basi vix inaequalibus utrinque glabris; pedunculis extra-axillaribus multifloris; calice integerrimo.

Offſchoon ik dezen ſtruiſk, bij de *Sunda's Terongan* genaamd, met overhangende loten meermalen heb waargenomen, trof ik hem slechts eens bloeiende aan in de laatste dagen van de maand Augustus, aan de boorden van den *Tjapus* op den *Salak*. Zijne stelen zijn rond, glad, grijsachtig, en eenigzins knobbelig, waar de bladen zitten. Deze staan op $\frac{1}{3}$ duim lange, ronde, gladde bladstelen; zij zijn membraanachtig, van bleek-groene kleur,

kleur, flauw met aders doortrokken, van 5 tot 5½ duim lang, en van 1½ tot 2 duim breed.

De bloemstelen staan solitair nevens de bladoksels, zijn wrattig, en zelden langer dan de bladstelen. Elke bloem heeft een draadvormig, reeder, van 1 tot 1½ duim lang steeltje. De kelk is dopvormig, en de rand zonder insneden. De lillagekleurde, radvormige *corolla* heeft eenen maar zeer korten *tubus*, en haar in vijf diepe insneden verdeelde zoom is nedergebogen, en de punt van elke dier insneden is voorzien met eenen kleinen weërhaak. Bij de *genitalien* valt niets aantemerkten; de kleine bes is iets langwerpig rond, glad, oranje-kleurig, twee-huizig, en bevat maar eenige platte, niervormige zaadjes, welke met een gelijkmatig vocht bedekt zijn.

Ook eene *Premna* vindt zich beneden de laurier-boschen van den *Salak* parasietisch, zijnde mijne

PREMNA PARASITICA.

P. foliis subcordato-ovalibus integerrimis coriaceis in venis supra et panicula corymbosa puberulis.

Deze struik, bij de *Sunda's Jati aroy*, heeft eenen ronden, gladden, lichtbruinen, van binnen mergachtigen steel, die vorksgewijze verdeeld is. De groote bladen zitten gearmd aan ronde, beneden verdikte, en van boven iets uitgesleufde bladstelen, op eene zoodanige wijze, dat zij somtijds zelfs eenigzins schildvormig zijn. Zij zijn leërchtig, vlak, van bo-

ven

ven met eene gewoonlijk stompe punt, met gegolfde randen, en zijn op de keerzijde zwak netsgewijze geaderd, en aldaar overzaaid met vele verdiepte puntjes. De terminale bloemsteel is bezet met enkele draadvormige *bracteën*. De twee lappen, waaruit de kelk bestaat, zijn van boven gekorven. De trechtervormige *corolla* is aan hare opening wollig, en heeft vier even lange, stompe, nedergebogene insneden. De vier *filamenta* staan in de opening der *corolla*, wisselen met derzelver insneden af, zijn draadvormig, naar elkander toegebogen, en dragen ronde *antheren*. Het vruchtbeginfel vertoont zich kogelrond, schijnt vierhuizig te zijn; de draadvormige *stylus* gaat over in een in twee gespleten *stigma*.

Eenige pepersoorten groeijen insgelijks aan de boomstammen, somtijds ook op de met mos overdekte basaltsteenen, die langs de oevers van den *Tjapus* opeengestapeld zijn. De drie soorten, welke ik aldaar ontdekte, behooren tot de afdeeling der *Peperomien*, met vleezigen steel en overhoeksche bladen.

PIPER CANDIDUM.

P. caule radicante tereti; foliis spatulatis l. ovalibus basi attenuatis trinerviis utrinque laevibus margine puberulis subtus candidis; spadicebus axillaribus solitariis geminis ternisve.

De steel is éenen halven voet lang, weinig verdeeld, heên en weder gebogen, naar boven met enkel fijne haartjes bezet. De dikte

N 4

bla-

bladen staan overhoeks op nog geen halven duim lange, halfronde, vlak uitgesleufde, en meestal eenigzins fijn behaarde bladstelen; dezelve zijn vlak, bleek-groen, van $1\frac{1}{2}$ tot bijna 2 duim lang, en van $1\frac{1}{4}$ tot $1\frac{1}{2}$ duim breed. De bloemkolven zitten in de bovenste oksels der bladen, ieder op eenen draadvormigen bloemsteel, die dubbel zoo lang is als de bladsteel; de kolven zelve zijn 2 duim lang, en iets gebogen.

PIPER LAEVIFOLIUM.

P. caule repente tereti; foliis lanceolatis utrinque attenuatis trinerviis laevibus subsutus incanis; spadicebus erectis axillaribus terminalibusque distachyis ternis quaternisve.

Dit omtrent ééne halven voet hooge plantje groeit voornamelijk op oude boomstammen, en tusfchen dik met mos overdekte fteenen aanden waterval van den *Tjapus*. De steel is heft en weder gebogen, fijn gestreept, paarskleurig, en zendt hier en daar een zijdtakje af. De beneden geplaatste bladen zijn gewoonlijk verkeerd eivormig, terwijl de naar boven zittende lancetvormig zijn. Zij staan op zeer korte, iets uitgesleufde, karmijnroode bladstelen; van zelfstandigheid zijn zij sappig, derzelver bovenzijde heeft eenen zwakken, fluweeligen wederschijn, en de middenrib is op dezelve iets verdiept; de lengte bedraagt $1\frac{1}{2}$ duim, de breedte over $\frac{1}{2}$ duim. De bloemstelen zijn niet langer dan de bladstelen, en even

even zoo gekleurd. De kolven zijn van 2 tot $2\frac{1}{2}$ duim lang, cilindriek, en digt uit hermafroditische bloemen zamengefeld. Aan elke bloem zit beneden eene kleine, stompe, convexe, bleekroode, met glinsterende punten overstrooide *bractea*, waardoor de beide ovale, ongesteelde *antheren* gedeeltelijk overdekt worden. Het kogelronde vruchtbeginfel is in den kolf zelve geduikt, bezet met glinsterende stippen, en een puntvormig, ongesteeld *stigma*. De kleine ronde vruchten zijn bijna ongesteeld, met wratten bedekt, en niet grooter dan een kleine speldeknop.

PIPER UMBROSUM.

P. caule repente flexuoso striato, foliis inferioribus alternis orbiculatis, summis suboppositis ovatis supra nitidis infra albicantibus, spadicebus axillaribus terminalibusque solitariis geminis ternisve.

Ook dit succulente plantje vindt men tusfchen basaltblokken en op vermolmde boomen. De steel is overhoeks verdeeld, opftijgend, en beneden iets paarskleurig. De bladstelen zijn nog geen derde gedeelte van eenen duim lang, halfronde, en uitgesleufd. De rand der bladen is aan de *basis* iets naar beneden gebogen, en op derzelver witte onderzijde zijn zij boven de *basis* met drie nerven en eenige aders geteekend; de grootere derzelve zijn $1\frac{1}{2}$ duim lang, en 1 duim breed. De bloemstelen zijn gestreept, iets langer dan de bladstelen, en dragen van $1\frac{1}{2}$ tot $2\frac{1}{2}$ duim lange, eenig-

zins bogtige bloemkolven, welke laatste, door vergrooting gezien, als met glinsterende punten bestrooid zich voordoen. Ook hier zitten de vruchtbeginfels in verdiepingen, en elk derzelve is beneden bedekt door eene nier-vormige, niet afvallende *bractea*, die in haren omkring met vlakke, karmijnroode kliertjes ingevat is; slechts eene enkele, ronde, in twee vakken verdeelde *anthera* komt aan de eene zijde van deze *bractea* te voorschijn, zonder een spoor van *filament* te vertoonen. Het *stigma* is als een stip. Het kleine zaad eivormig, met verheven puntjes bezet, en met een melig *Perispermium* gevuld.

OVER

BIJDRAGE

TOT DE KENNIS ONZER

JAVAANSCH EIKEN;

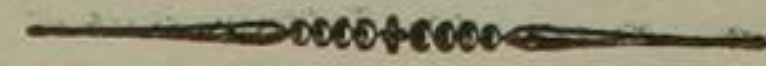
DOOR

CAREL LODEWIJK BLUME, M. D.

MET ZES GEËTSTE PLATEN.

OVER EENIGE

JAVAANSCH EIKEN.

Geene soort van geboomte geeft aan de bos-
schaadjen in de hoogere streken van ons ge-
bergte een zoo eigenaardig en indrukwekkend
aanzien, als de *Eik*. Schier vreemd daaren-
tegen is deze boom aan de alluviale gronden
van dit eiland; want van veertien verschillen-
de eiken, die ik tot dus verre in het westelijk
gedeelte van *Java* heb waargenomen, worden
slechts zelden de *Quercus elegans* en *Quercus*
sundaica gevonden op 1500 voet hoogte bo-
ven de oppervlakte der zee, terwijl al de ove-
rige soorten eene hoogte van 3000 tot 8000 voet
bewonen. Van daar dan ook is deze nuttige
boom tot nu toe geheel onbekend gebleven;
want hoe weinigen hebben nog, uit zucht tot
de kennis onzer planten, onze aloude boschen
bezocht? met hoe veel zwaarigheid gaat niet
het vellen van dikke en hooge boomen ge-
paard, en hoe zelden eindelijk vindt men ge-
legenheid, hetzelfde gewas herhaaldelijk te
onderzoeken, en langs dien weg tot de ken-
nis te geraken van al hetgeen tot de juiste be-
paling van zoodanig gewas vereischt wordt?

De inlander daarentegen is beter met onze
eiken bekend; naauwelijks heeft hij eenen en-
kelen houw in eenen dezer boomen gedaan, of
hij

bij weet terstond, dat het een *pasfan*, een eik is (*).

Even als bij vele der Amerikaansche eiksoorten, vindt men ook bij verre de meeste der onzen met heelrandige bladen (*folia integerrima*); doch van al de zeventien soorten, bij *Persoon* in zijne *Synopsis plantarum* beschreven, zoude men, volgens de aardrijkskundige ligging van *Java*, hier geene andere zoeken, dan de *Quercus molucca* van *Rumphius* (tom. III. t. 56.), of ook de *Quercus concentrica*, het eerst door *de Loureiro* in *Cochinchina* ontdekt. In het *herbarium*, mij door mijnen vriend *Profr. Reinwardt* nagelaten, vinde ik inderdaad een exemplaar als *Quercus molucca* van *Java* opgegeven; ook bezit ik een blad met het bijchrift: *Quercus molucca celebica*. Beide echter wijken zoo zeer af van de afbeelding en beschrijving van *Rumphius*, dat zij verdienen tot twee verschillende soorten te worden gebracht. Want slechts de afbeelding en beschrijving van *Rumphius* heeft den systematischen kruidkenner, bij de opgave der onderscheidene kenteekenen van de *Quercus molucca* tot leidraad kunnen strekken, en niemand heeft er ooit een gedroogd exemplaar van gezien. Even min kan ik voor als nog eene der hier beschrevene soorten overeenbrengen met de *Quercus concentrica*, en alleen mijne *Quercus depressa* en *Quercus glaberrima*

(*) Eenige der bij de *Sunda's* als *Pasfan* bekende boomen, maken evenwel hiervan eene uitzondering, en behooren tot het genus *Fagus*, en de *Pasfan batu* tot een ander geslacht der *Amentaceen*.

berrima kunnen met haar worden vergeleken, wanneer het karakter van de *Quercus concentrica* onduidelijk mogt zijn uitgedrukt.

Mijn oogmerk is, om aan het Bataviaasch genootschap een gedeelte van mijne botanische waarnemingen over dit onderwerp medetedeelen, ten einde langs dien weg de aandacht op dit nuttig boomgewas te vestigen; want zeer zeker behoeft het hout van eenige der hier beschrevene soorten weinig voor het Europeische te wijken in geschiktheid tot scheepsbouw en timmerwerk; en het ware mischien te wenschen, dat deskundigen, ten aanzien van deze geschiktheid, zich met een nader en nauwkeurig onderzoek belasten wilden.

Gaarne had ik gewenscht, dat van alle de tien soorten van eiken, tot welker beschrijving ik nu zal overgaan, de door den heer *Latour* naar het leven vervaardigde afbeeldingen in het koper hadden kunnen worden gebracht. Doch men zal ligtelijk beseffen, welke moeite daaraan verbonden is, daar alle, tot het eisen in koper benoodigde, werktuigen ons ontbreken, en niet alleen de platen, maar zelfs de pers hier eerst hebben moeten worden aangemaakt. De heer *A. J. Bik*, voormalig eerste kunstteekenaar bij het departement van landbouw, kunsten en wetenschappen, heeft zich evenwel daardoor niet laten afschrikken, en, aangemoedigd door de besturende leden van het Bataviaasch genootschap, heeft hij de bij deze gevoegde zes geëtsde platen met overtreffbaren ijver ten uitvoer gebracht.

QUERCUS ELEGANS, Bl.

Q. *foliis obovato-oblongis obtuse acuminatis in petiolum decurrentibus integerrimis glabris, fructibus confertis, calice fructus urceolato e crenulis concentricis tuberculato, nuce hemisphaerica.*

De bladstelen zijn van $\frac{1}{4}$ tot $\frac{1}{3}$ duim lang.
De bladen zijn van 8 tot 14 duim lang,
en $3\frac{1}{4}$ tot $5\frac{1}{4}$ breed.

Ik nam dezen 60 voet hoogen boom slechts in de boschen bij *Tjiangassa* in het Bantamsche waar. Zijne in de lengte sterk opgescheurde schors is asch-graauw, aan de jonge rijzen vuil-bruin, gereept, met enkele witachtige stippen. De korte bladstelen zijn beneden eenigzins opgezet; de groote bladen vlak, even op- en nedergebogen, glanzig, leerachtig, en op de keerzijde staan de ribben bijna geheel overhoeks vooruit. De katjes (*amenta*) komen uit de bovenste blad-okfels, en worden van 5 tot 7 duim lang; na dat de vrouwelijke katjes tot volmaaktheid zijn gekomen, vormen zij eenen langwerpigen tros, uit bijeengehoopte ongesteelde vruchten bestaande. De vrucht-kelk (*cupula*) vertoont zich als een tamelijk vlak, aan de randen veelal zamengedrukt schotelje; op de uitwendige zijde is hetzelfde met knobbelige tandjes bezet, die kringsgewijze over elkander geplaatst zijn; eene vlak convexe, in haar midden nedergedrukte schijf (*discus*) beslaat het binnen-gedeelte van de-

dezen kelk. De noot is van onderen vlak concaaf, van boven glad, en heeft ter zijde een klein puntje.

QUERCUS DEPRESSA, Bl.

Q. *foliis ovato-oblongis obtuse acuminatis basi rotundatis integerrimis glaberrimis falcatis, fructibus confertis, calice fructus planiusculo basi attenuato concentricis tuberculato, nuce orbiculato-depressa sulcata.*

De bladstelen $\frac{1}{4}$ duim lang.
De bladen van 5 tot 7 duim lang, en van $2\frac{1}{2}$ tot $2\frac{3}{4}$ duim breed.

Ik ontdekte deze soort in de maand April j. l. op den *Gedé* aan deszelfs noordelijke zijde bij *Kandang Badak*, waar ik mij op eene hoogte van 8000 voet gedurende eenige weken heb opgehouden. Hier wordt hij nauwelijks 40 voet hoog, en draagt ook zeldzaam vruchten, terwijl hij eenige duizend voet lager tot eene aanzienlijke hoogte opgroeit. Zijne schors is vuil-bruin, sterk opgespleten, zamentrekkend van smaak; de jonge takjes licht-bruin, met ingedrukte wratjes, staan tegen de toppen somtijds bundelsgewijze, en zijn door de afgevallene bladen gelikteekend. Opmerkenswaardig is het afwijkende in gedaante en grootte der bladen aan de nog jonge boompjes; dezelve zijn namelijk verkeerd ei-vormig, in de lengte gerekt, stomp toegespitst, veel vlakker, en tot één voet lang. De korte bladstelen zijn niet uitgesleufd, beneden aan

hare *basis* dikker. De bladen broos-lederachtig, glanzig, van onderen met bijna over elkander geplaatste ribben. De van 4 tot 5½ duim lange katjes staan in de toppen der jonge rijzen, zijn zwak gereept, asch-graauw, en zoowel de mannelijke als de vrouwelijke bloesems zijn om dezelve bij hoopjes verzameld. De groote vruchten zitten in de gedaante eener ronde druif om den middensteel (*axis*) van het katje. De vrucht-kelk is van boven redelijk vlak, beneden eenigzins trechter-vormig, uitwendig met rijen van dikke knobbels bezet, en de groote schijf is van binnen nedergedrukt, en aan hare kanten verhoogd. De vlak-halfronde noot is van onderen ingedrukt, vertoont zich in het midden aldaar vlak-verhoogd, doch in den omvang met vele gaatjes; van boven is zij ingedrukt, aflopend gestreept, doch evenwel glad.

QUERCUS GLABERRIMA, Bl.

Q. foliis oblongis obtuse acuminatis basi obtusiusculis integerrimis glaberrimis subfalcatis, fructibus confertis calice fructus planiusculo squamoso-tuberculato, nuce subrotunda.

De bladstelen ¼ duim lang.

De bladen van 5 tot 6½ duim lang, en van 2 tot 3 duim breed.

Op den hoogen bergtrak van *Gejer bintin* (*), wel-

(*) Wegens de gedaante van eene vesting aldus genoemd.

welke in de gedaante eens hoefijzers in noordwestelijke strekking zich sluit aan den *Pangarango* heb ik deze schoone, ongeveer vijftig voet hooge, eik-soort gevonden. Op het eerste gezicht meende ik de *Quercus depressa* voor mij te hebben; doch de beschouwing der vrucht, namelijk de volkomen halfronde noot, en de geheel verschillende gedaante van den vrucht-kelk overtuigden mij evenwel, dat het eene bijzondere soort is.

De tronk verdeelt zich reeds 25 tot 30 voet boven den grond in wijd uitgespreide takken, en is met eene dikke, knobbelige, gescheurde, vuil-bruine schors bekleed. De jonge loten zijn rond, donker-bruin, met langwerpige verhoogd-ingedrukte wratjes. De korte bladstelen beneden knoestig opgezet. De bladen stijf-lederachtig, zeer glad, glinsterend, op de keerzijde met sterk vooruitkomende ribben, zoo dat de tusschen-ruimten van boven convex, van onderen concaaf verschijnen. De katjes staan in de toppen der jonge rijzen, zijn ongeveer vier duim lang, waar aan de vrouwelijke bloesems in knopjes, ieder knop uit drie bloemen zamengesteld, in menigte voorkomen, zoo dat de vruchten naderhand als druiven samenhangen. Het kommetje van den eikel is voornamelijk beneden platter dan dat der *Quercus depressa*, en de schubbetjes zijn daar aan niet zoo ontwaard, als bij die soort; de schijf binnen den kelk is effen, in het midden een weinig ingedrukt. De volmaakte halfronde eikel is glad, van boven met eene kleine punt. Deze eikels bereiken daar-

enboven nooit de grootte van die der *Quercus depressa*.

QUERCUS ANGUSTATA, Bl.

Q. foliis oblongo-lanceolatis utrinque acuminatis integerrimis supra lucidis subtus glaucis, amentis axillaribus terminalibusque elongatis, calice fructus planiusculo basi convexo squamoso, nuce obovato-globosa.

De bladstelen zijn $\frac{1}{3}$ duim lang.

De bladen zijn van $4\frac{1}{2}$ tot 6 duim lang, en van $1\frac{1}{2}$ tot $1\frac{3}{4}$ duim breed.

In menigte vindt zich deze soort aan den oorsprong van den *Tjiburrum*, aan de noordelijke afhelling van dat gedeelte des *Gedé's*, het welk als *Goenoeng Batoe* bekend is. Daar zag ik, op eene hoogte van ongeveer 4200 voet, boomen van deze soort, die boven de 80 voet hoog waren, en van welke het hout, alhoewel nog niet uitgewassen, een zeer digt samenstel had. Ook zijne kroon breidt zich in vele dikke takken uit, en de bast is, even als bij de meeste onzer eiken, oneffen opgescheurd, vuil van kleur, en de jonge loten wit gespikkeld. De bladstelen zijn half rond, van boven vlak, en naar beneden toe dikker. De bladen effen, het bovenste einde is sterk, doch niet geheel spits voorgetrokken, het beneden einde daarentegen grootendeels zeer scherp aflopend; op de bovenzijde zijn zij don-

donker-groen, waar de ribben iets ingedrukt zijn, welke laatste op de donker zee-groene achterzijde daarentegen bijna in paren voortkomen. De katjes staan gedeeltelijk op zich zelve in de bovenste blad-okfels, gedeeltelijk vertakt in de toppen; uitgespreid, zijn dezelve gereept, wit-achtig bepoederd, en de vrouwelijke ziet men meestal boven de mannelijke bloemstelen. Men kan beide soorten van katjes ligt van elkander onderkennen, vermits de vrouwelijke korter, en voornamelijk beneden dikker zijn, en hare bloesems beneden in, van elkander verwijderde, knopjes, van boven slechts op zich zelve zitten; aan de mannelijke katjes zijn daarentegen de uit 3 tot 5 bloemen zamengestelde knopjes digter opeengehoopt. Aan elk dezer mannelijke knopjes zijn beneden drie zeer kleine, eivormig-puntige schubben aangedrukt, van welke de eene beneden, de beide andere ter zijde geplaatst zijn. De zesdeelige kelk is mede bepoederd, zijne insneden zijn ovaal-puntig, en iets concaaf. De tamelijk talrijke filamenten zijn van ongelijke lengte om eene verhoogde viltige schijf gehecht, met rood-achtige, dubbele antheren. Ook aan de vrouwelijke bloemen bevinden zich aan den beneden kant eene, of eenige eivormig-puntige schubben, iets grooter dan aan de mannelijke bloemen. Het ovaat-kogelvormige vruchtbeginfel is met drie *stigmata* bekroond, en beneden omzoomd met eenen geschubden kelk. De meeste vruchtbeginfels vallen af, weshalve de eikels over het algemeen op zich zelve aan den met witte wratten bezetten vruchtsteel worden aangetroffen.

Alhoewel het kommetje van den eikel tamelijk vlak is, zoo komen de randen toch meer voor dan bij de navolgende soort, en de bodem is ook veel hooger; op de buitenzijde is hetzelfde door de, een weinig afstaande, punten der vele, over elkander liggende, isabelkleurige, door vergrooing viktig zich voordoende schubben een weinig ruig; de binnenrand van dit kommetje is daarentegen zijdeachtig, en de verhoogde *discus* iets bultig. Een cilindriek punt staat boven op de ovaatkogelvormige noot, die van onderen sterk ingedrukt en met kuiltjes gemerkt is.

QUERCUS PSEUDO-MOLUCCA, Bl.

Q. foliis elliptico-oblongis acuminatis basi acutis integerrimis supra lucidis subtus glaucis, amentis confertis terminalibus, calice fructus plano squamoso, nuce hemisphaerica.

De bladstelen zijn $\frac{1}{3}$ duim lang.

De bladen van $5\frac{1}{2}$ tot 8 duim lang, en van 2 tot $2\frac{1}{2}$ duim breed.

Deze eik bevindt zich in dezelfde streken als de zoo even beschreven soort, en komt dezelve ook in groei zeer nabij. De bladen zij echter grooter, niet zoo smal uitgerek, en loopen voornamelijk aan de beneden-punt nooit zoo scherp als bij de *Quercus angustata* toe. Daarenboven is de viltige schijf in de mannelijke bloem vlakker, hare insneden stomper, doch de *filamenten* langer. Hierbij komt, dat de

de randen van den kom des eikels geenszins vooruitstaan, dat dezelve geheel vlak op de algemeene *axis* zit, en eene van gedaante halfronde noot voortbrengt.

Den navolgenden eik heb ik aanvankelijk voor eene bijzondere soort aangezien; volgens nadere waarnemingen moet ik echter gelooven, dat het slechts eene *varietet* is van de *Quercus pseudo-molucca*. Wat de vrucht betreft, zoo maakt zij als het ware eenen overgang tot de *Quercus angustata*; maar de vruchtkelk is hier beneden geheel vlak, en zijne schubben zijn veel minder in getal, maar daarentegen veel grooter en minder aangedrukt, dan bij beide de voorgaande soorten.

QUERCUS PSEUDO-MOLUCCA, Varietas.

Q. foliis et amentis pseudo-moluccae, calice fructus plano squamoso-aspero, nuce ovato-subrotunda.

Deze hooge boom is op den *Salak* bij eenigen onder den naam van *Pasfan soesoe*, bij anderen onder dien van *Pasfan kalimborot* bekend, en bewoont in groot getal de boven de watervallen van den *Tjapus* gelegene boschen, van waar ik in de maand mei j. l. enige bloeiende takjes ontving. Deze zijn rondglad, slechts met enkele witte stippeltjes gemerkt. De bladstelen rond, en zoo als gewoonlijk naar beneden toe dikker. De bladen zijn geheel vlak, lederachtig, op de keerzijde met ongeveer tien paar bijna over elkander geplaatste ribben. De katjes staan in trofsen in de bo-

venste bladokfels, zijn iets gerecept, grijsachtig beftoft, en zoo wel om de vrouwelijke als mannelijke bloemftelen zitten de bloefems zeer los, en zelfs nu en dan geheel afzonderlijk, het geen nogtans meer bij de vrouwelijke dan bij de mannelijke plaats heeft. De tot rijpte gekomen kelk is vlak fchotelvormig, niet aangedrukte, aan de punt afstaande, vrij groote fchubben voorzien, en van binnen met eenen verhoogden, bultigen *discus*. De ovaat-kogelvormige noot is van anderen sterk ingedrukt, van boven met een puntje, en zeer flauw gestreept.

QUERCUS SÜNDAICA, Bl.

Q. foliis ellipticis oblongis acuminatis basi parum attenuatis integerrimis supra glabris subtus cinereo-glaucis, amentis solitariis, calice fructus planiusculo squamoso-aspero, nuce orbiculato-depressa.

De bladftelen zijn naauwelijks 4 duim lang. De bladen van 6½ tot 8½ duim lang, en van 2½ tot 3½ duim breed.

Toen ik in de maand december 1821 de bedding van de rivier *Tjitapusfang*, oostelijk van *Sadjra* in het Bantamsche, opging, kwam mij deze 80 voet hooge eik het eerst voor; wederhand ook op onderscheidene plaatsen in de residentie *Buitenzorg*. Het is dezelfde, die in het *herbarium* van den Heer *Reinwardt* als *Quercus molucca* opgegeven wordt.
Zie

Zie hier mijne waarnemingen, destijds nopens dezen boom ter nedergeschreven:

De korte bladftelen zijn rondachtig, onuitgefleufd. De lederachtige bladen zijn vlak, naar boven toe in eene stompe voorgetrokkene spits, en beneden maar een weinig puntig uitlopende; derzelver bovenzijde is donkergroen, en op den anderen kant bevinden zich tot 14 paar iets vooruitstekende ribben, van welke die van beneden, even als de jonge rijzen, en de blad- en vrucht-ftelen, met een flauw, viltachtig dons bedekt zijn. Aan de nog jonge bladen ziet men kleine zijdelingsche, lancetvormige, schielijk afvallende *stipulae*. De van 4 tot 5 duim lange katjes zitten op zich zelve in de bovenste bladokfels, in eene van de takken afgekeerde rigting, van welke de vrouwelijke slechts weinige ongesteelde vruchten opleveren. Derzelver kom gelijkt een vlak fchotelteje, dat met ovaat-puntige, over elkander geplaatste, bij vergrooting viltig schijnende fchubbetjes bedekt is. De zeer vlak-halfronde eikel is van boven iets aflopend gestreept, glad, met eene korte, stompe, witachtige punt.

QUERCUS PRUINOSA, Bl.

Q. foliis ovato-oblongis acuminatis basi rotundatis subtus fulvo-leprosis, amentis confertis, calice fructus planiusculo squamoso-echinato, nuce ovato-orbiculata.

Bladftelen naauwelijks 4 duim lang.

Bladen van 4½ tot 6½ duim lang, en van 2 tot 2½ duim breed.

In de streken van den oorsprong van den *Tjikundul*, alvorens deze zijne wateren vermengt met die der meer dan 200 voet hooge heete watervallen (*), aan de noordelijke zijde tusfchen den *Gedé* en *Pangarango*, zien wij de bosfchen rijkelijk met dezen prachtige boom versierd. De tronk wordt ongeveer van 50 tot 60 voet hoog, en de wijd uitgebreide kroon verspreidt een zacht lommer over deze woeste oorden.

De jonge rijzen, zelfs de katjes, en de aan de bovenfte bladen geplaatste linievormige, iets concave *stipulae*, zijn vuil-geel viltig, als het ware schurft, zoo als zulks bij de bladen is aangegeven, en ook in mindere mate met de zeer korte bladftelen het geval is. De bladen zijn effen, derzelver voorgetrokkene spits eindigt ftomp, de middenrib komt op beide zijden vooruit, en is ook op de bovenzijde iets viltig, en de ribben ftaan op de achterzijde bijna parallel. Aan de terminale katjes zitten de vrouwelijke bloefems fomwijlen afzonderlijk, dikwijls ook beneden de meer ineengedrongene groepen der mannelijke bloemen; el-

(*) Deze watervallen. In deze geheele ftreek aan den *Gedé*, is voor mij nog nooit door eenen reiziger bezocht geworden; de eerste liggen benoorden, iets meer dan 2000 voet onder den grooten krater van dezen vulkaan; het water wordt uit het rotsachtig gefteente in de hoogte geftuwd, en vormt aldus drie van 8 tot 12 voet breede takken, die met vreesfelijk geweld in den afgrond fchieten. Boven aan de bronnen bedraagt de temperatuur van het water van 125° tot 128° Fahrenheit; beneden bij de vereeniging der drie armen nog 100° Fahrenheit. En zelfs hier is het plantenleven buitenaewoog werkzaam aan de randen, ja zelfs in het heete flijk groeijen *Impatiens*, *Begonia*, mijne vrije *Gunnia erosa*, en ook onder anderen mijn fchoune *Laurus citrifa*.

elke groep dezer laafte met drie kleine, fcheef-lancetvormige, aan elkander liggende fchubbetjes. De infneden van den vijf- tot zes-tandigen kelk zijn puntig, en de van 9 tot 12 ongelijk lange *filamenten* breiden zich om eenen viltigen, convexen *discus* uit; fomnige derzelve zijn onvruchtbaar, de overige dragen niervormige, dubbele *antheren*. Ook de vrouwelijke bloemen zijn beneden met fchubbetjes bezet; haar kelk is uit, over elkander, aan het *germen* aangedrukte, eivormig-toefpifte fchubbetjes zamengefteld. Elk vruchtbeginfel eindigt in van 3, of 4 korte, dikke, beneden viltige, boven gladde *stigmata*. Niettegenftaande de meeste der vrouwelijke bloemen mislukken, zoo ftaan de vruchten toch wegens hare grootte gedrongen bij elkanderen. De grootte vrucht-kelken zitten vlak aan de *axis*, en hunne, met de ftevige punt fterk afftaande fchubben zijn onder het vergrootglas viltig; de rand, die den vlak-convexen *discus* van binnen omfuit, is zijdeachtig. Eene ftompe, viltige punt zit boven op de noot, die van onderen fterk uitgehold is.

QUERCUS ROTUNDATA, Bl.

- Q. *foliis oblongis acuminatis basi attenuatis integerrimis glabris subtus glaucescentibus, amentis axillaribus, calice fructus hemisphaerico margine squamulis adpressis cincto basi attenuato oblitterato, nuce superne plano-convexa inferne rotundata.*

Bla-

Bladstelen van $\frac{1}{3}$ tot $\frac{1}{2}$ duim lang.

Bladen van $4\frac{1}{2}$ tot $5\frac{1}{2}$ duim lang, en van $1\frac{1}{2}$ tot 2 duim breed.

Het hout van dezen, onder den naam van *Pasfan koppia* bekenden eik, van ongeveer 70 voet hoogte, die van den *Salak* afkomstig is, is zeer zwaar, en zijne, niet zeer dikke, bruin-roode bast heeft eene oneffene en vuil-bruine opperhuid. De rijsjes zijn okerbruin, met vele ruwe wratjes. De bladen, welker punt iets overgebogen is, zijn lederachtig, van boven glanzig, met van 6 tot 10 paar op de beneden zijde voorstaande ribben doortrokken, waarvan de benedenste paarsgewijze, de bovenste gewoonlijk afwisselend geplaatst zijn. De katjes bevinden zich in de terminale bladoksels, en ook in de toppen, zijn veeltijds overgebogen; aan dezelve zijn beneden enkele vrouwelijke bloesems boven de meer elkander naderende mannelijke aangehecht. De vrouwelijke bloemen zijn met drie *stigmata* bekroond, en de kelk zoowel als het *germen* iets zijdeachtig. De noot, welke diep in den kelk is ingesloten, heeft van boven een stomp puntje, is somtijds een weinig ingedrukt, en daarbij flauw gestreept; beneden is zij volkomen halffrond.

QUERCUS INDUTA, Bl.

Q. *foliis elliptico-oblongis acuminatis basi acutis integerrimis glabris subtus cinerascensibus, calice fructus hemisphaerico basi*

basi attenuato rugoso-edentulo, nucce hemisphaerica depressa.

Bladstelen van $\frac{1}{3}$ tot $\frac{1}{2}$ duim lang.

Bladen van 5 tot 9 duim lang, en van 2 tot 3 duim breed.

Ook de kennis van dezen schoonen boom heb ik aan mijnen togt naar den *Gedé* te danken. Dezelve wordt bij den oorsprong van den *Tjiburrum*, en menigvuldiger nog iets lager tuschen deze rivier en de *Tjiwaling* aange troffen. Zijn stam is gewoonlijk boven de honderd voet hoog, en de roodbruine schors is opgescheurd, aan de takken donkerbruin met verhoogde, nedergedrukte puntjes, terwijl de jonge rijzen eigenaardig vaal-groen en glad zijn. De afwisselende bladen zijn lederachtig, effen, derzelve spits iets stomp, en de middenrib bot zoowel op de grijsachtig-groene boven- als op de lichtgrijze beneden-zijde uit, uit welke middenrib doorgaans 10 paar ribben komen, waarvan de onderste bijna tegen elkander over staan; de kleur der jonge bladen is buitengewoon bleek. De lange katjes staan in de oksels der tegen de toppen meer elkander genaderde bladen, zijn eenigzins gestreept en witachtig; ook ziet men de vrouwelijke in een minder getal doorgaans boven de mannelijke katjes, en van beide zijn de bloemen tegen het einde der katjes meer op eengehoopt, dan aan het benedenste gedeelte van de *axis*. De schubbetjes, zoowel der mannelijke als vrouwelijke bloemen, zijn priemvormig. De mannelijke kelk van 5 tot 6 deel-
lig,

lig, iets viltig; de insneden ovaat-puntig; en binnen de bloem ziet men van 8 tot 10 ongelijk lange, haarvormige *filamenten*, gehecht om eene wollige schijf, met kleine, ronde, dubbele *antheren*. De vrouwelijke kelk, schubbig, iets viltig, omsluit het zijde-achtige vruchtbeginfel, dat drie korte, dikke, stompe *stigmata* voortbrengt. Aan de rijpe vruchten, welke zeldzaam opeengehoopt gevonden worden, zijn de schubben aan het kommetje tot op eenige flauwe overblijfselen na, geheel verdwenen; hetzelfde is geheel houtachtig, en de groote noot is tot over de helft daarin besloten; deszelfs *discus* is groot, vlak verhoogd, en bultig. De noot is beneden diep ingedrukt, en in den omkring dezer verdieping gegroefd, van boven iets nedergedrukt, met eene stompe punt, dikwijls gestreept, en pas rijp geworden zijnde, zijdeächtig glanzig.

QUERCUS GEMELLIFLORA, Bl.

Q. *foliis oblongo-lanceolatis utrinque acuminatis superne repando-ferratis supra nitidis subtus glaucis, pedunculis femineis gemellifloris, calice fructus hemisphaerico squamoso, nuce ovata.*

Bladstelen van $\frac{1}{2}$ tot boven $\frac{1}{2}$ duim lang.

Bladen van 5 tot 7 duim lang; en van $1\frac{1}{2}$ tot $1\frac{3}{4}$ duim breed.

Deze eik, die onder den naam van *Pasfan hiries* bekend is, bemint zeer de koele hoogten op den *Salak*, van waar mij eenige takken

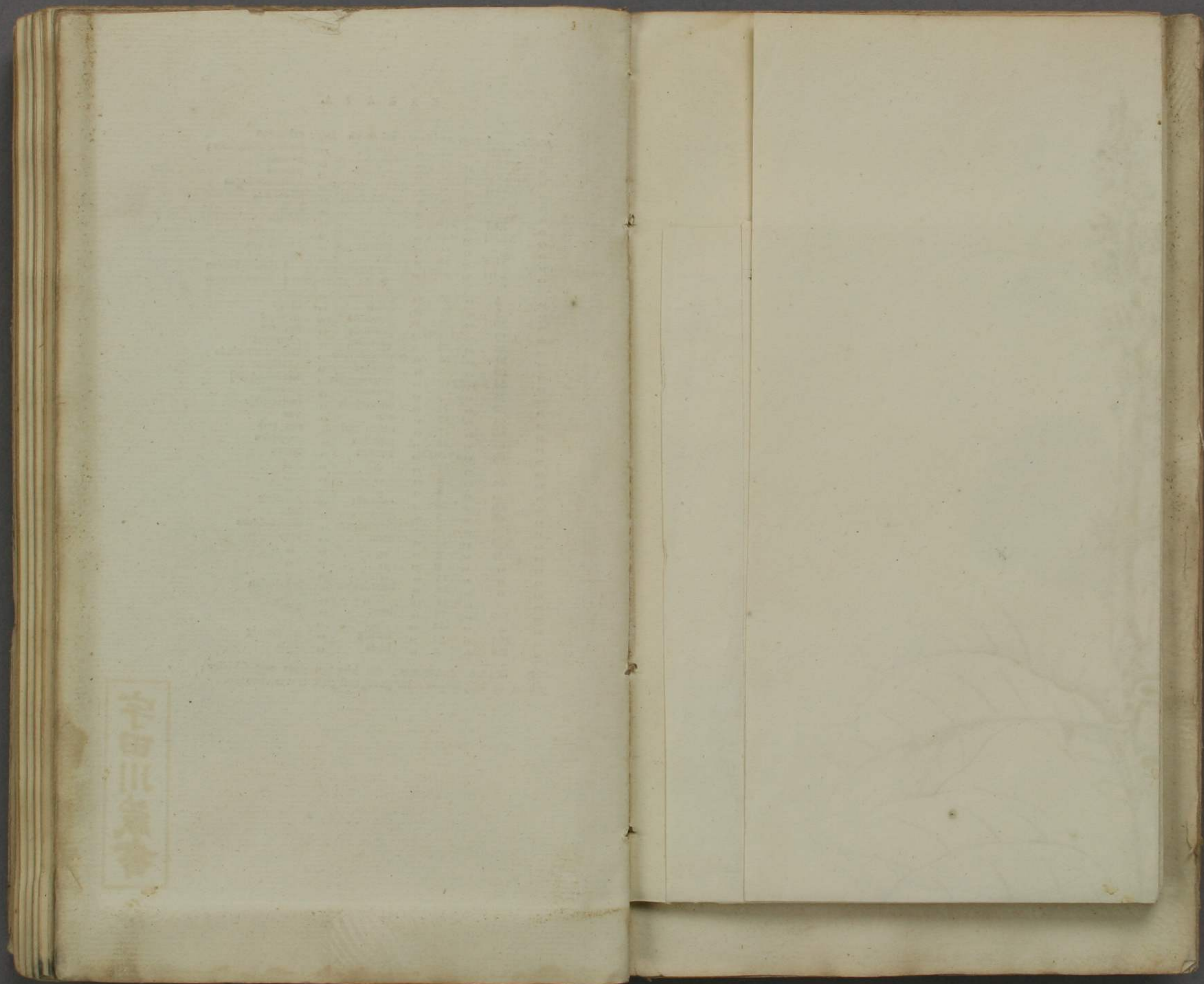
ken in de maand Augustus j. l. werden aangebragt. Het hout, dat ik daarvan bezit, is, offchoon deszelfs kleur naar het vaal-bruine overhelt, zeer digt, en wordt gezegd bijzonder duurzaam te zijn. De jonge takken zijn rond, bijna zwart-bruin, fijn gestippeld, en aan de rijzen, welke even als de bladen aan de toppen dikwijls bijeengehoopt zijn, zit een roestkleurig dons, dat ook aan de jonge bladstelen voorkomt, en zich somtijds beneden op de keerzijde van het blad opwaarts trekt. Men ziet dat ook hier de bladstelen beneden een weinig opgezet zijn, en dat de spits der bladen niet volkomen puntig toeloopt. De vrouwelijke bloemstelen zijn insgelijks met het voorzegde dons overtrokken, meestal korter dan de bladstelen, in welker oksels zij op zich zelve staan, en gewoonlijk twee, of ook maar eene bloem dragen, waarvan het *germen* triginisch is. Zonder bijzondere steeltjes zitten de halfronde, geschubde kommetjes der eikels op den verdikten vruchtsteel; de midden in het kommetje staande schijf is iets verhoogd en bultig. De eikel gaat reeds uit het eivormige in het oblonge over, is glad, van boven met een stomp puntje, beneden ingedrukt, met eenige kleine holligheden.

E R R A T A.

Bladz.	I reg.	15 staat:	erken en lees:	erkennen
VIII	14	Indië;	Indië;	Indië; voorzitter;
XXXII	23	alrede	alrede	alrede
XXXVII	31	Schoole	School	School
XXXVIII	6	verhandelingen	verhandelingen	verhandelingen
	19	RITTEM	RITTEM	RITTEM
	29	Z. K.	I. R.	I. R.
XLI	8 en 9	alrede	alrede	alrede
XLIII	4 en 5	ongevallg	ongevallig	ongevallig
	11	daarna dan	daarna aan	daarna aan
XLV	12	XI	IX	IX
LIII	23 en 24	J. Crawford en B. M. Westerman	deze beiden zijn overleden.	deze beiden zijn overleden.
3	35	gewoone	gewone	gewone
5	35	lijneu	lijnen	lijnen
10	34	gewoone	gewone	gewone
19	20 en 21	gewoone	gewone	gewone
20	29	geenzins	geenzins	geenzins
21	24	noordwesteinde	noordwest-einde	noordwest-einde
26	2	veldfaat	veldspaat	veldspaat
28	23 en 24	heterophylla	heterophylla]	heterophylla]
35	5	gewoone	gewone	gewone
50	11	ondereinde	ondereinde	ondereinde
53	30	vau	van	van
60	17	eenen eed	een eed	een eed
61	21	gronden	gronden	gronden
63	27 en 28	zouen	zonen	zonen
	33	"	"	"
64	4	"	"	"
	8	"	"	"
89	28	ophondt	ophoudt	ophoudt
96	5	harst	hars	hars
153	4	dienvolgens	diensvolgens	diensvolgens
158	12	harst	hars	hars
159	3	"	"	"
	9	"	"	"
	13	"	"	"
	24	harstdeelen	harsdeelen	harsdeelen
	33	"	"	"
160	16	harst	hars	hars
	22	"	"	"
165	34	harstlig	harsachtig	harsachtig
166	2	harst	hars	hars

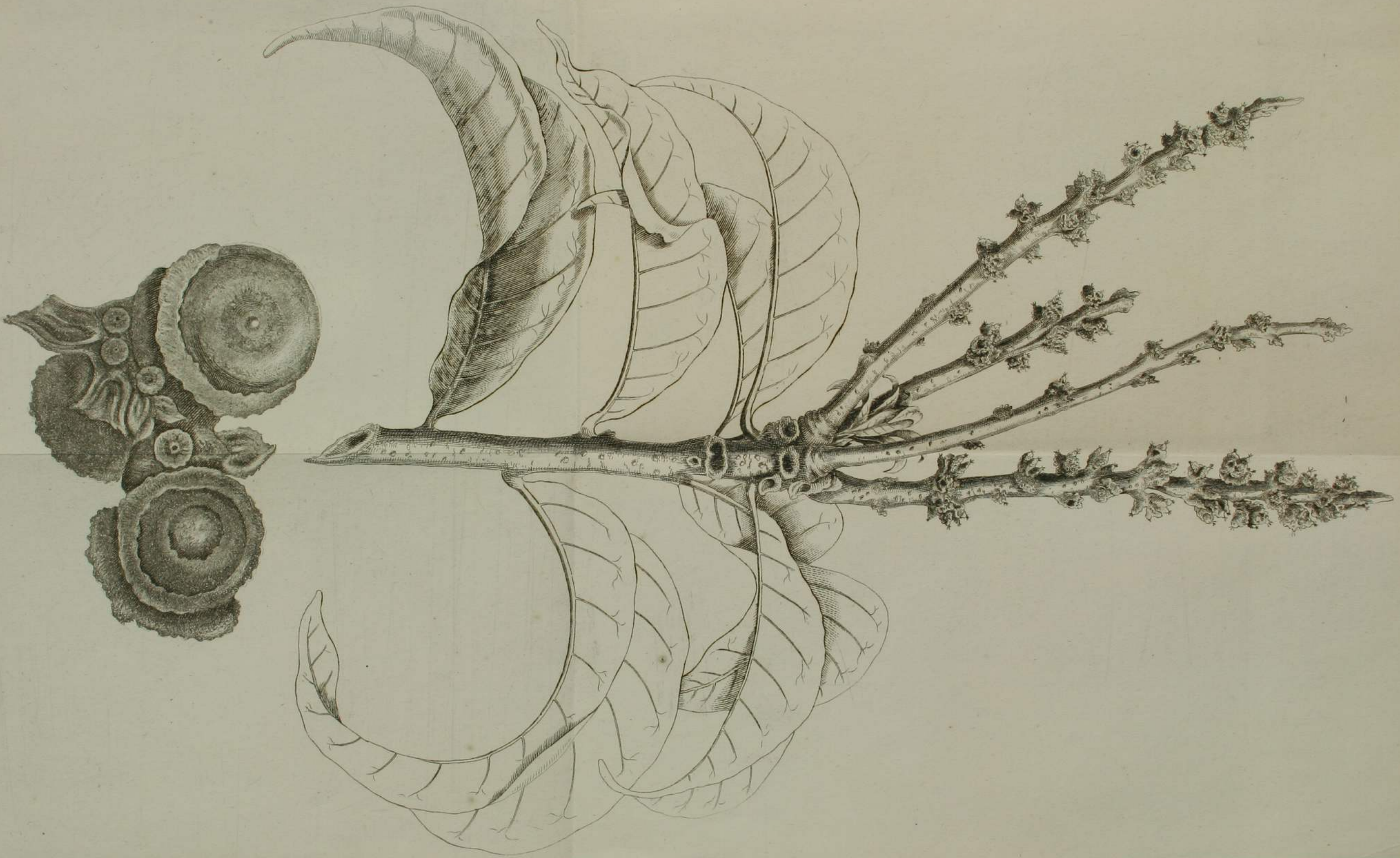
De overige drukfouten, die hier en daar nog schuilen,
gelieve de toegenegen lezer goedgunstiglijk te verhoonen.

宇田川蔵書

本草綱目

Lacour, Del.

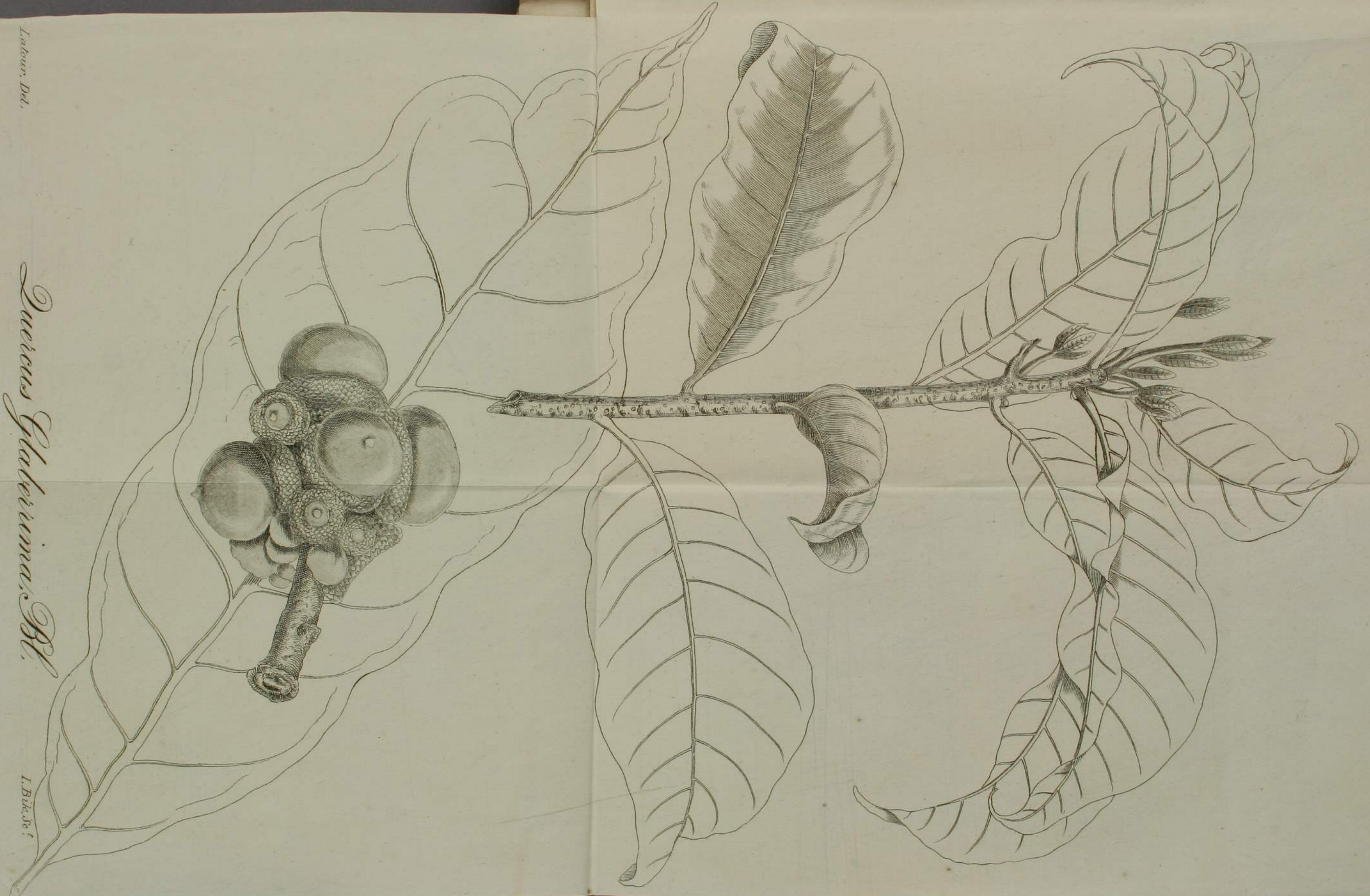
Quercus agrifolia Raf.

F.B. & S.

Labour, Del.

Quercus glaberrima, HB.

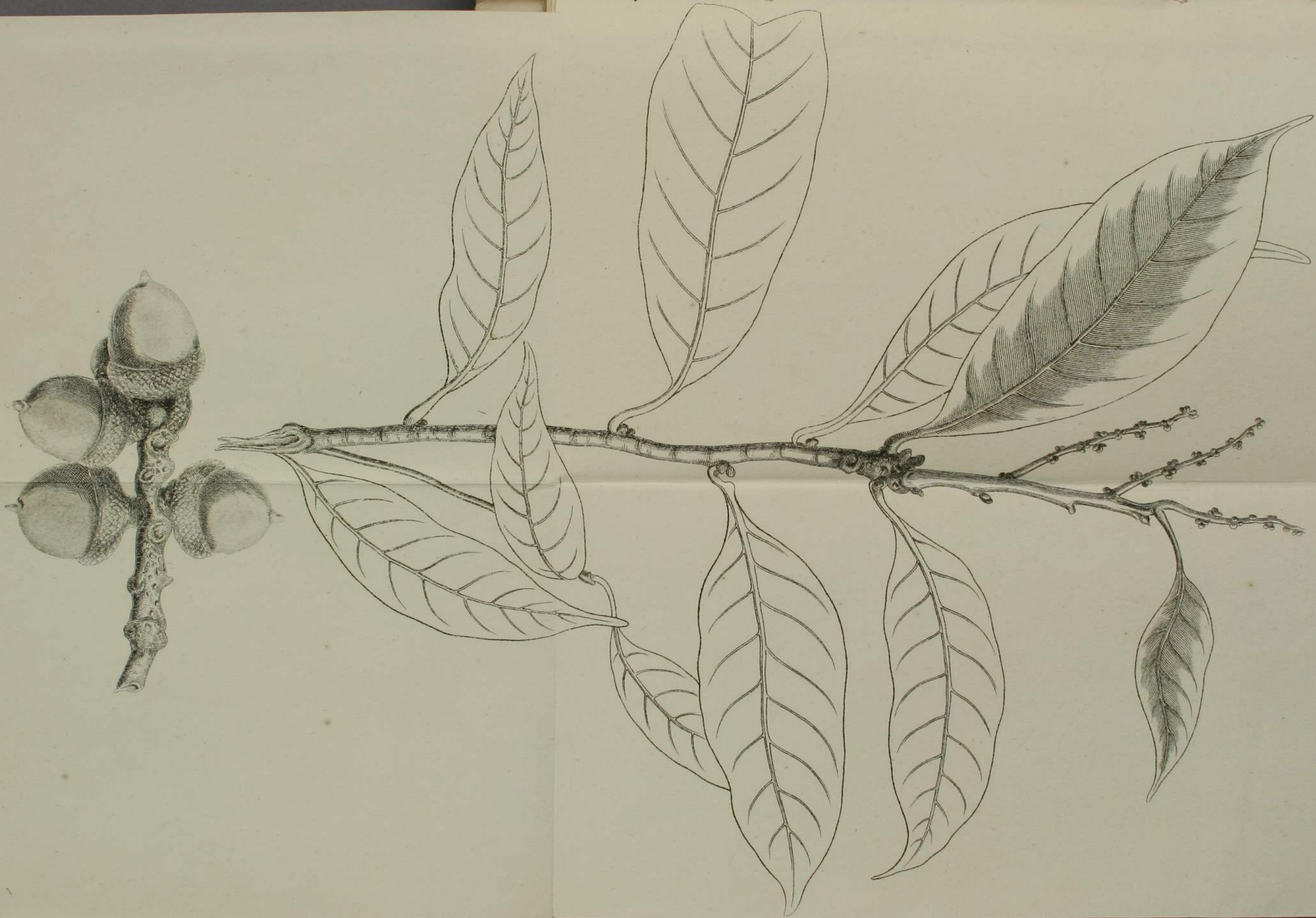
L. Bick. Sc.

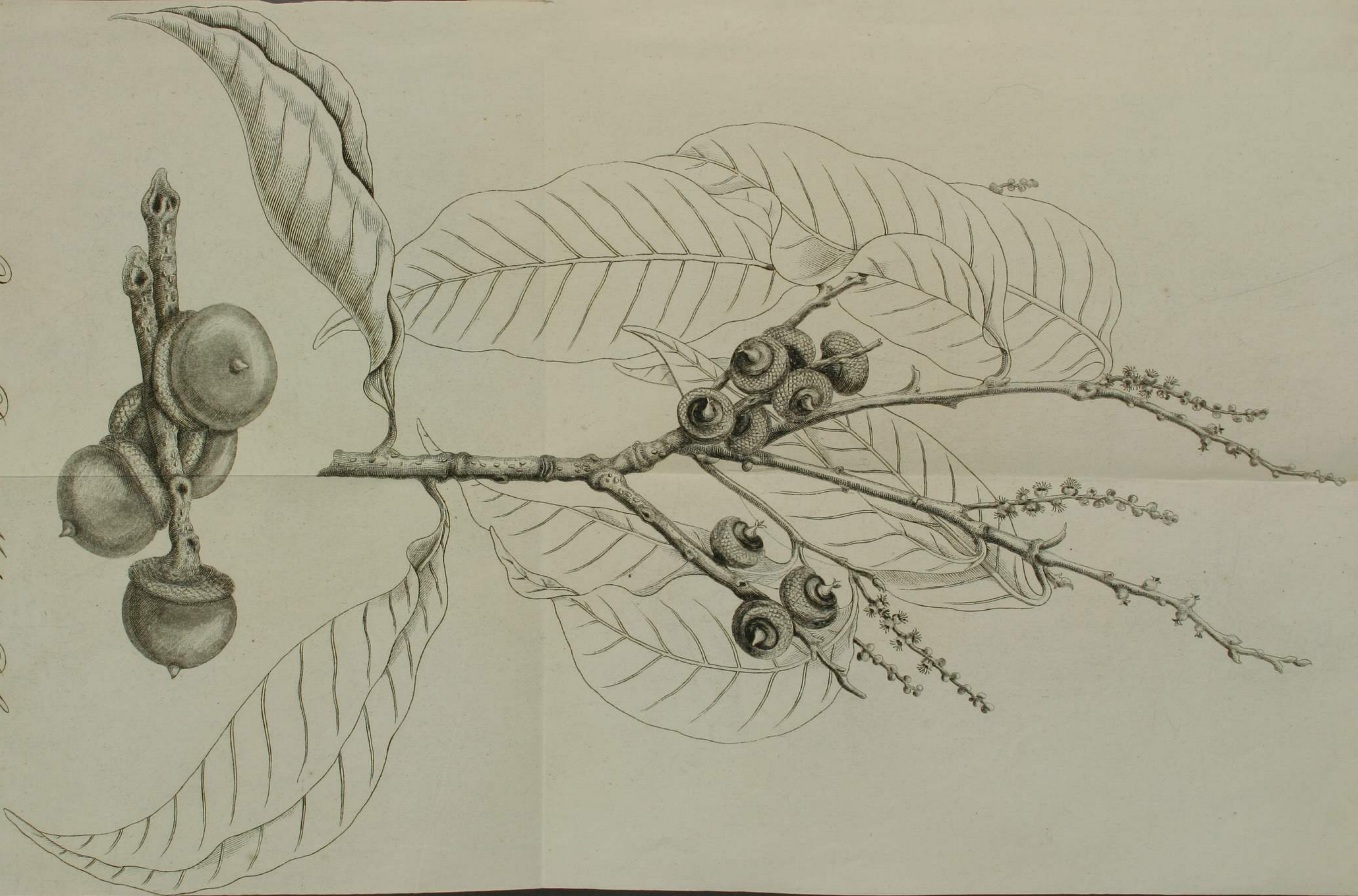

Labour. Del.

Quercus, Lingulata, Bl.

L. Bickart

Labbour Del.

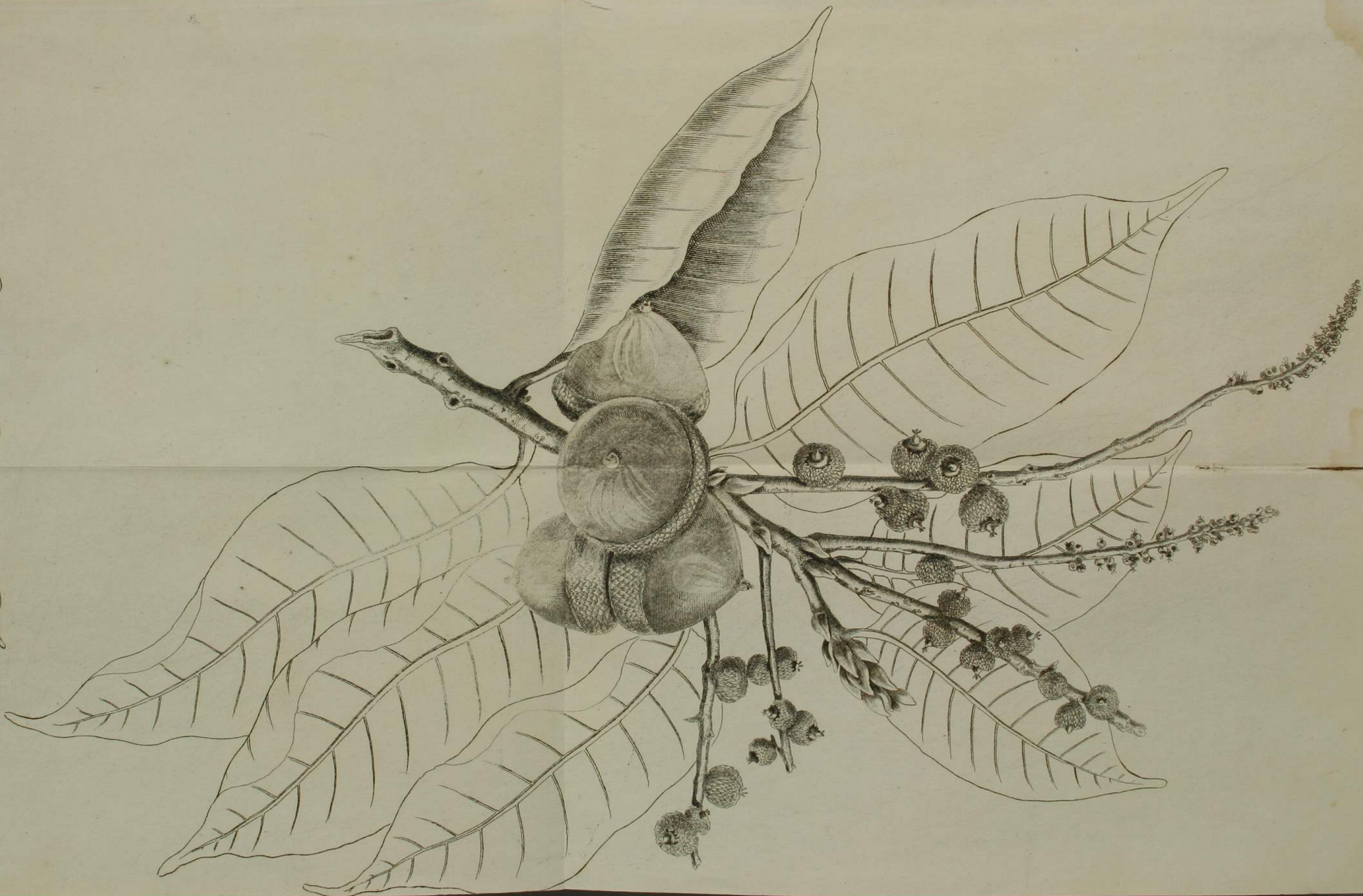
Quercus laevis Moench. Bot.

Tab. Sc. 1

Lafour, Del

Quercus Dumosa, Bl

1 B. 5c. 4

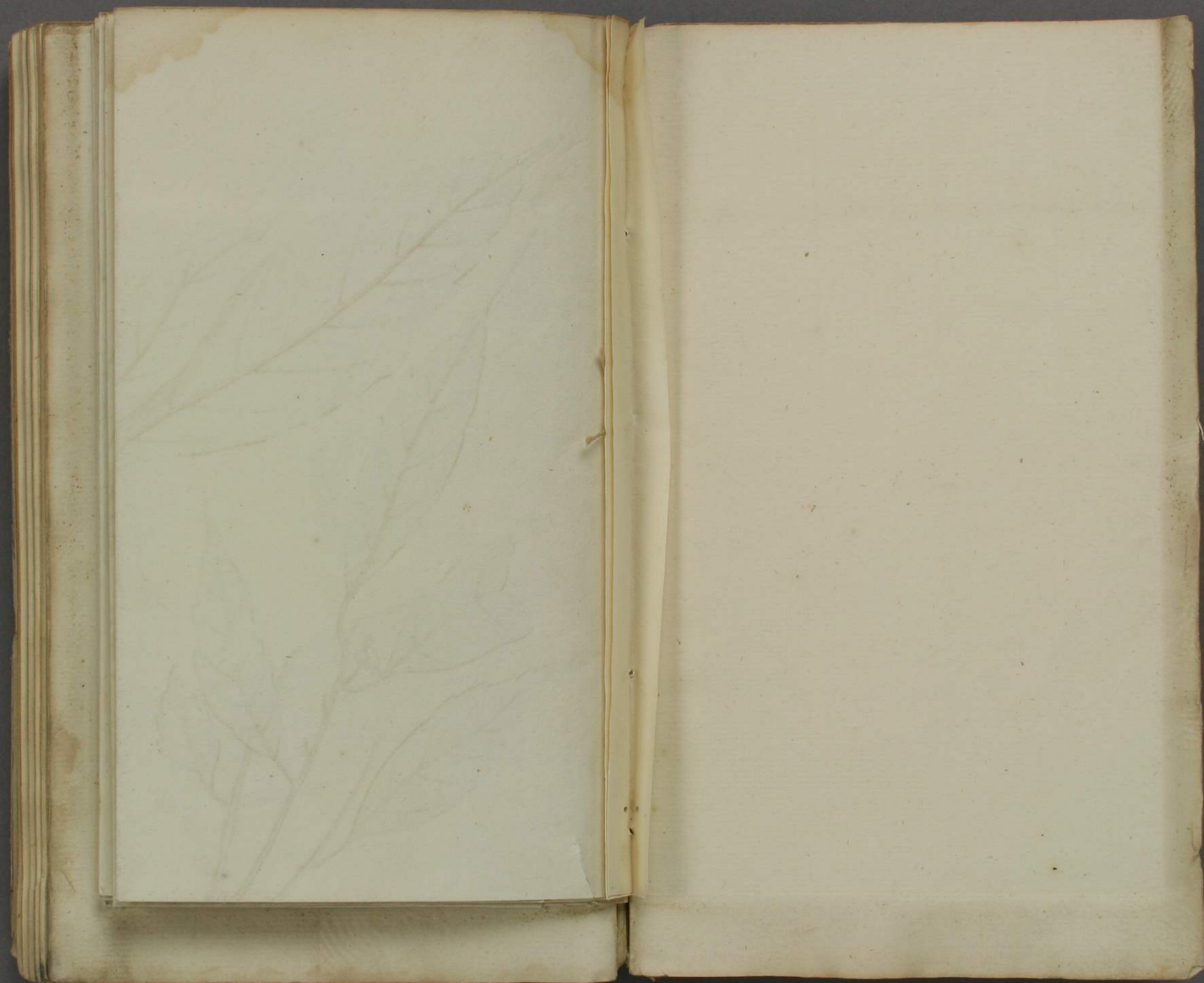

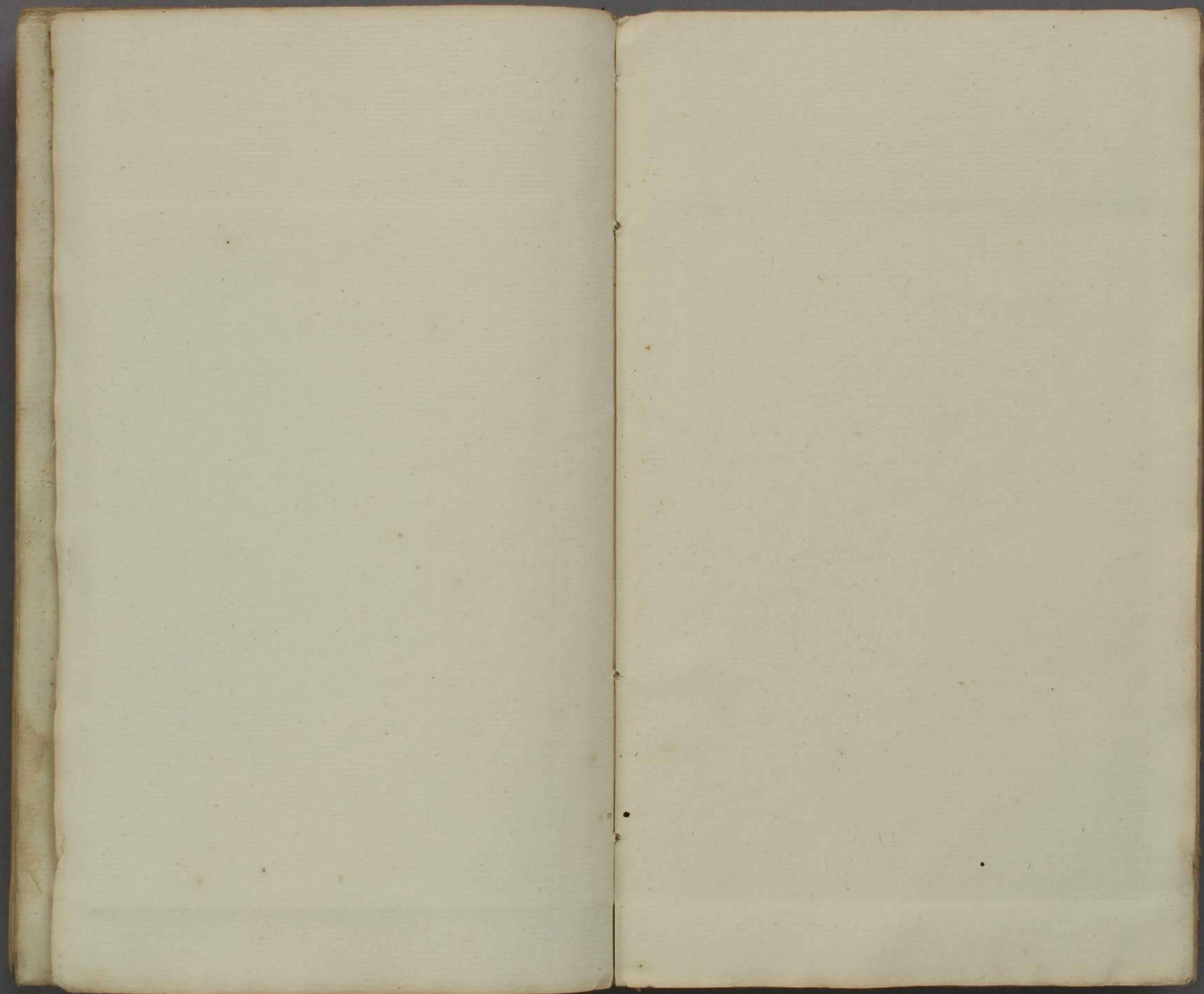

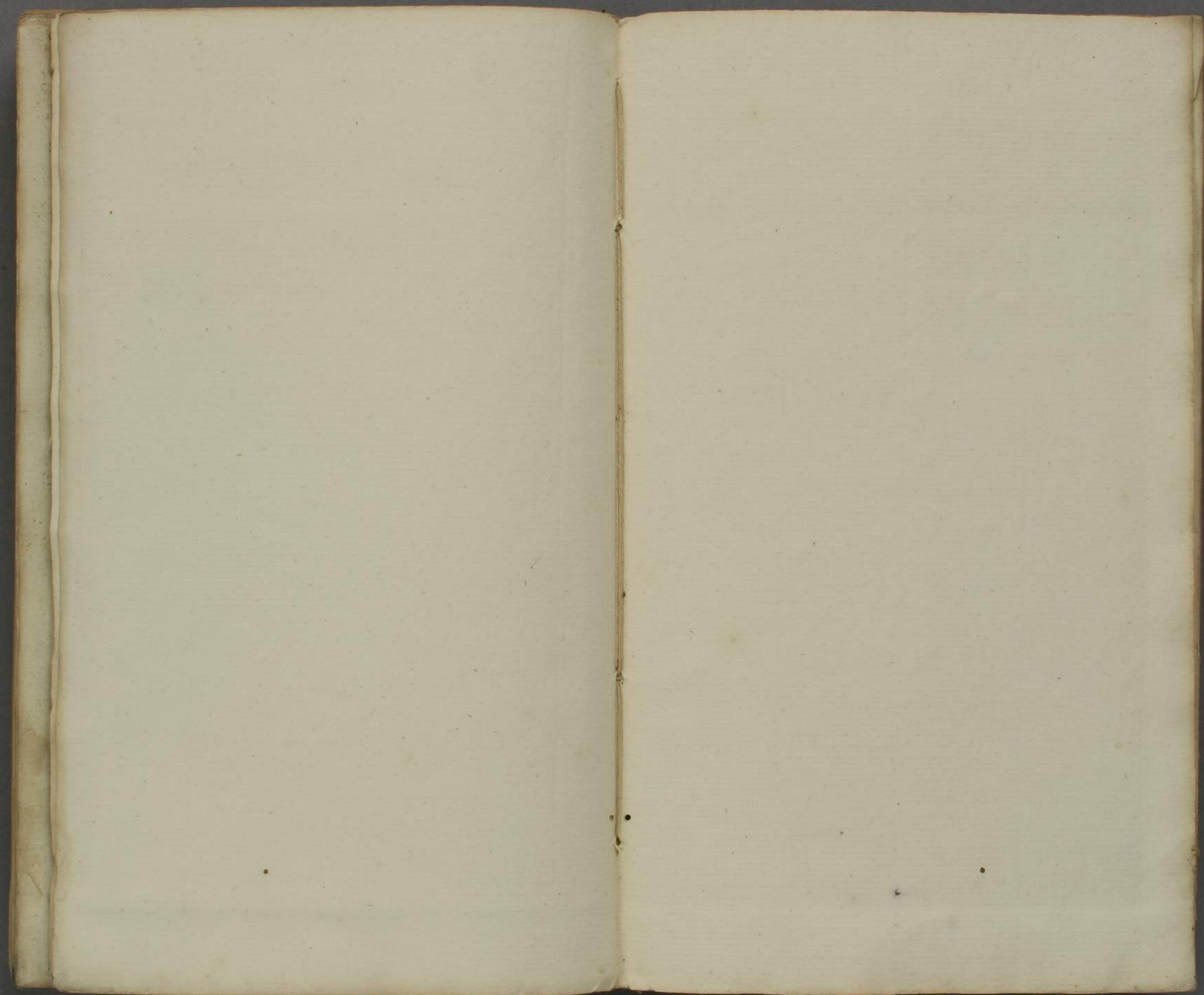
Lafour-Del

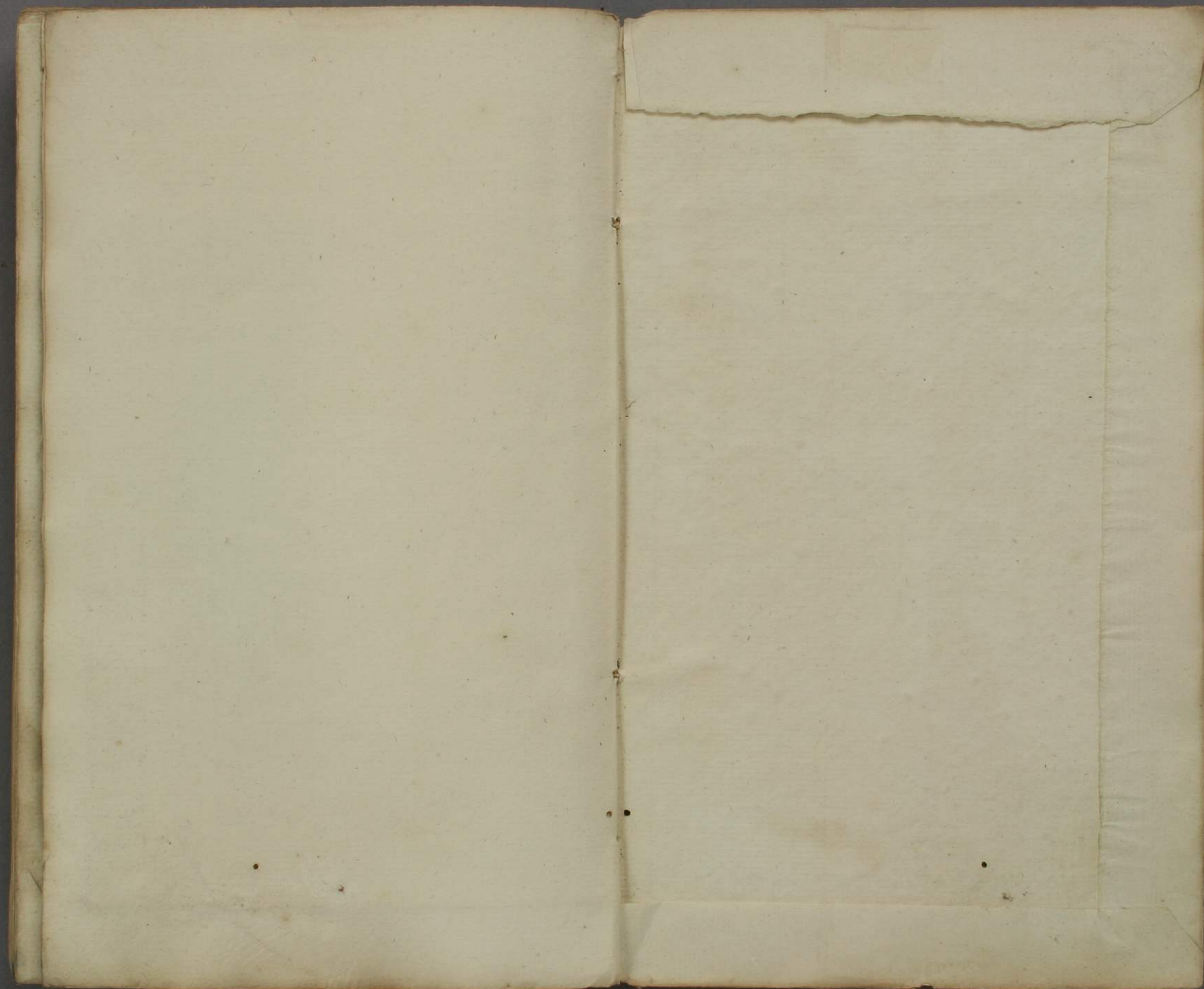
Quercus Lemnelliflora Bl.

LBlk. Sc. 5

Genesher op japan
A Genesher